

ROMU KULTURAS CENTRS

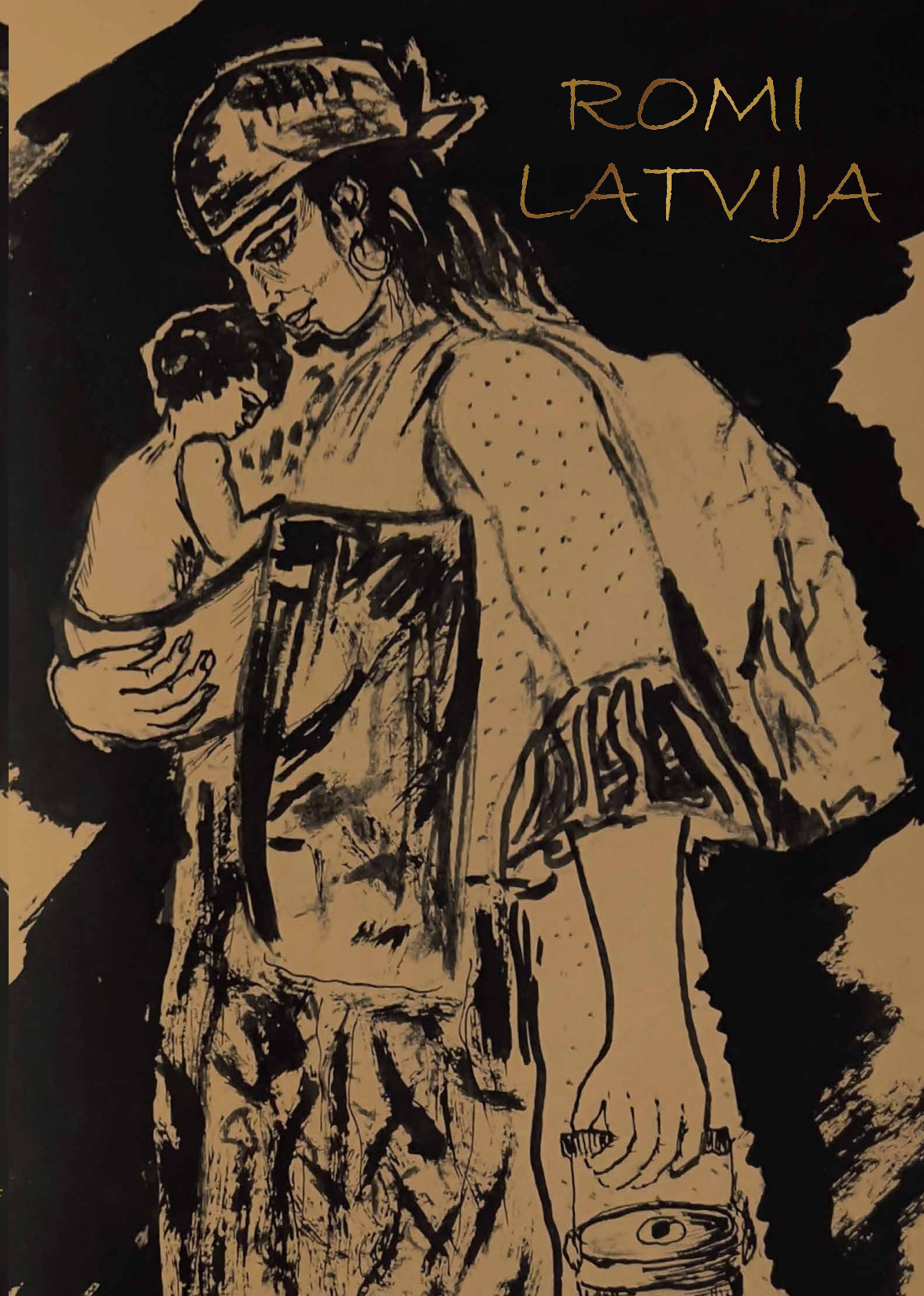

LATVIJA

ROMI

ROMI
LATVIJA

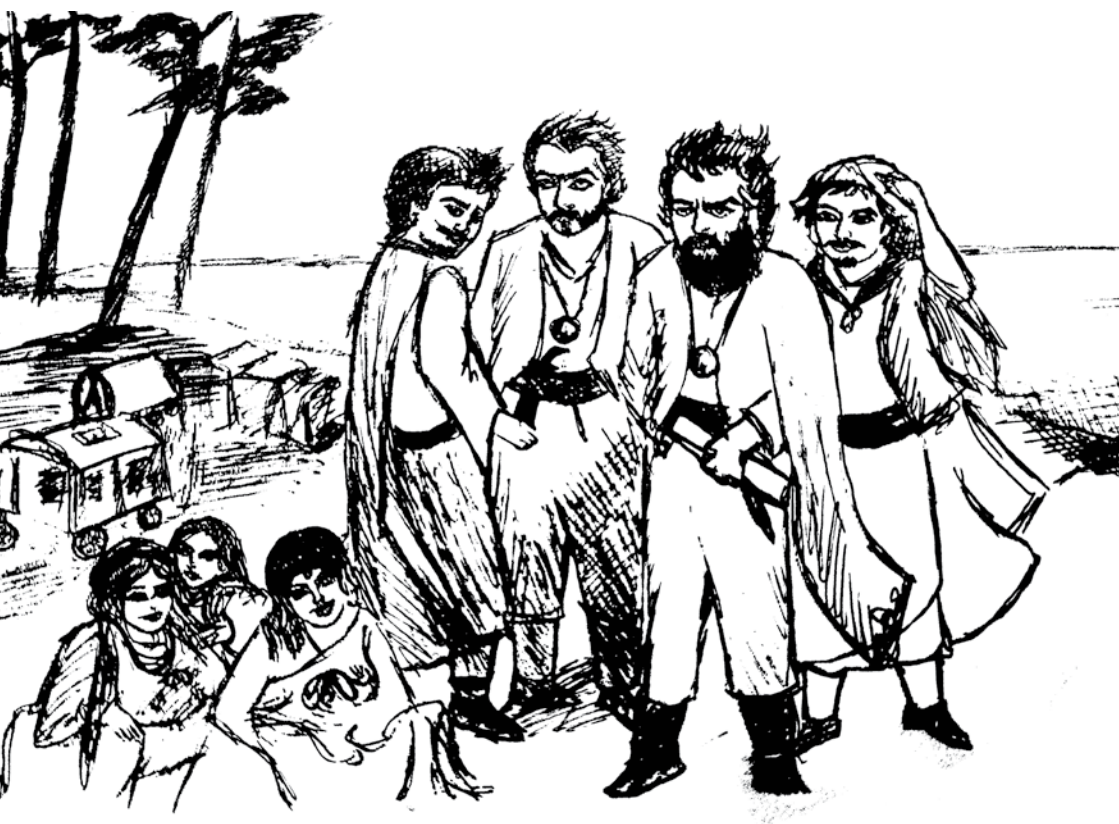

**Līdzfinansē
Eiropas Savienība**

„Līdzfinansē Eiropas Savienība. Par materiāla saturu un izteiktajiem viedokļiem atbild tā autori, un tie ne vienmēr atspoguļo Eiropas Savienības vai Eiropas Komisijas viedokli. Ne Eiropas Savienība, ne Eiropas Komisija nevar būt atbildīgas par tiem.”

Romi Latvijā

Romi Latvijā

PRIEKŠVārds

Kā redzēsiet šajā grāmatā, kas atrodas jūsu rokās, romi Latvijā ir pārstāvēti dažādās dzīves ritējuma šķautnēs.

Jau no laika gala valstis, arī Latvija, ir gribējušas tos integrēt, pārveidot, piesaistīt un padarīt lojālus, lai gan romu dvēseles sūtība ir pasaules izzināšana un dzīves mīlestības kultūras nešana pāri robežām. Protams, ka globalizētās pasaules lietu kārtība romu dzīvesveidu, dzīvesziņu un vēsturisko mantojumu, kas tiem nācis līdzās kopš Indijas teritorijas pamešanas pirms tūkstoš gadiem, ir apspiedusi un ar laiku asimilējusi.

Diemžēl romi ir klusējuši laikos, kad par sevi vajadzēja iestāties. Par mums ir rakstījuši citi, par mums zinātniskas liecības ir atstājuši citi un arī romu tēlu veidojuši citi. Tikai pēdējos 50 gadus romi ir sākuši sevi apzināt kā vienotu tautu, un sāka veidot savu vēsturi, savu kultūru, valodu un tēlu.

Kamēr par ebreju tautas ciešanām Otrā pasaules kara laikā tiek atklāti memoriāli, pieprasīti atņemtie īpašumi, tikmēr par genocīdu pret romu tautu, ko mēs pazīstam kā Samudaripen, un kura rezultātā Eiropā tika izkauti vairāk nekā 2 miljoni romu spēka gados, zina retais.

Romu stāsti par romu genocīdu nav mācību grāmatās. Par mums ir sarakstīts neliels grāmatu skaits, kuru autoru vidū jūs neatradīsiet nevienu pašu romu tautības pārstāvi. Neviens mums neceļ memoriālus un arī Šveices bankās atrastais romu zelts ir iestrēdzis sarežģītā tiesvedības procesā. Ir pienācis laiks pārmaiņām!

Kā liecina biedrības “Romu Kultūras centrs” rīcībā esošā informācija, šobrīd Latvijā sevi par piederīgiem šai valstij sauc ap divdesmit tūkstošiem romu. Šī grāmata daļēji ir veidota tāpēc, lai apkārtējai sabiedrībai pierādītu, ka ir beidzies integrēšanas laiks un mums visiem kopā ir jādomā par savstarpēji izdevīgu sadarbības laiku.

Mums ir jādomā par jaunu ēru, kurā atmetam aizspriedumus, kurā atveram durvis un sirdis, kurā dodam iespēju romiem sevi parādīt un pierādīt.

Romi Latvijā ir unikāla vērtība gan kultūrā, sportā, politikā un uzņēmējdarbībā. Romi Latvijā rada un pievieno vērtību. Romi Latvijā grib un var sevi parādīt. Romi Latvijā ir atvērti, ja vien tiem pretī ir tik pat atvērti ļaudis.

Mēs sniedzam savu roku draudzībai.

Cieņā
PhD Normunds Rudevičs

Romi Latvijā

Viena no senākajām mazākumtautībām Latvijas teritorijā – romi, latviešu valodā tradicionāli saukti par čigāniem, ir vienīgā no Latvijas mazākumtautībām, kuras vēsture līdz šim nav pētīta. Pastāv bagātīgas romu kultūras tradīcijas, vēlāk nekā citām Eiropas tautām izveidojusies rakstība un literatūra, taču romu vēsturiskā atmiņa parasti nesniedzas senāk par divām vai trim paaudzēm. Līdzšinējos pētījumos ļoti maz tikuši izmantoti romu vēstures rakstītie avoti, kas ir izkaisīti pa dažādiem arhīvu fondiem. Vēsture ir nozīmīgs tautas pašapziņu veidojošs faktors un piederības veicinātājs konkrētai vietai, un romu kultūrā šā faktora pietrūkst.

Šis pētījums ir romu vēstures Latvijā vispārīgs pārskats, kas nākotnē varētu veicināt interesi par atsevišķu vēsturisku personu, notikumu un parādību detalizētāku izpēti. Sevišķa uzmanība ir pievērsta Latvijas romu senākajai vēsturei 18.-19.gs. un tās ziņām par konkrētām personām, kā arī romu saimnieciskajiem un kultūras sasniegumiem 20. un 21. gadsimtā. Pētījums veikts, izmantojot nepublicētos vēstures avotus Latvijas Valsts vēstures arhīvā, literatūru un periodiku, nepretendējot uz pilnīgu Latvijas romu vēstures ainu. Pagaidām ir iespējams atjaunot tikai atsevišķas Latvijas romu vēstures ainas, kas var kalpot par orientieriem jauniem, plašākiem un izsmelšošākiem pētījumiem.

Darbā lietotais etnonīms “*čigāns*” ir bez jebkādas negatīvas nozīmes, jo bez nievājošas konotācijas ilgi ir ticis lietots latviešu sarunvalodā un literārajā valodā, kā arī vēstures avotos un literatūrā.

1.

Romi pasaulē no pirmsākumiem līdz mūsdienām

Romu etniskās grupas izceļas ar citu etnosu viņiem piešķirto apzīmējumu daudzveidību. Tautas pašnosaukums ir *roma* – tiešā tulkojumā *cilvēki, kuri seko saulei*, pretstatā *gadžo* – visi, kuri nav romi. Romu etnonīms latviešu valodā *čigāni* ir cēlies no grieķu valodas *τσιγγάνοι* (*tsyganoi*, tiešā tulkojumā – neaizskaramie). Franču valodā romi tiek saukti *tsiganes, bohemiens* (tiešā tulkojumā – bohēmieši), vācu – *Zigeuner*, flāmu – *zigeuners, heidens* (pagāni), itāļu – *zingari*, angļu – *gypsies* (tiešā tulkojumā – ēģiptieši), spāņu – *gitanos*, ungāru *cigáni, Pharao népek* (faraona cilts); somu *mustalainen* (melnie). Pastāv teorija, ka pašnosaukums *romani* cēlies no vārda romeji, t.i., bizantieši, kuru valstī romi dzīvoja vairākus gadsimtus.

Jacques Callot "Ceļojošie Romi", 1621

2015. gadā pasaulē dzīvoja ap 30 miljoni romu, no tiem ap 15 miljoni Eiropā. Viņi runā romu un apkārtējo tautu valodās, pēc ticības Centrālajā un Rietumeiropā, Amerikā un Austrālijā lielākoties ir katoļi vai protestanti, Balkānos, Āzijā un Āfrikā – sunnītu novirziena musulmaņi, Austrumeiropā un Rumānijā – pārsvarā pareizticīgie.

Tā kā nebija drošu ziņu par romu pirmsdzimteni, 18.–19. gs. par to uzskatīja daudzas vietas: Persiju, Asīriju, Ziemeļāfriku, Ēģipti, Kaukāzu, Ukrainu, Čehiju (Bohēmiju), kas atspoguļojas romu nosaukumā

dažādu tautu valodās. Saskaņā ar valodniecības datiem, romi ir pēcteči izceļotājiem no Indijas, visticamāk klejotāju kastām – domiem, čamari, lohari, kandžari, bandžari –, kas klejojot nodarbojās ar amatniecību, muzicēšanu un cirka mākslām. Romu valodas dialekti pieder indoeiropiešu valodu saimei.¹

Valodniecības pētniecības rezultātā, it īpaši, kad parādījās vēsturiski salīdzināmā valodniecība, kā arī pēc pētījumiem citās zinātņu nozarēs, piemēram, antropoloģijā, etnogrāfijā utt., tika secināts, ka romi cēlušies no Ziemeļrietumu un Centrālās Indijas Viņu migrācijas cēloņi ilgus gadus bija nezināmi. Šos cēloņus izpētīja Parīzē dzīvojošais Latvijas čigāns Jānis Kohanovskis, filoloģijas zinātņu doktors, daudzu darbu un rakstu par čigānu valodu autors, poliglots. Piecus gadus viņš nodzīvoja Indijā, kur indiešu dialektu un Indijas tautu sadzīves pētījumu rezultātā nonāca pie secinājuma, ka čigāni ir rādžputu (tulkojumā “kņazu dēli”) pēcteči, tātad pirms migrācijas no Indijas nevarēja būt klejotāji.

Ievērojamais rādžputu vadonis Prithiviradžs Cauhans apvienoja 150 rādžputu klanus cīņai pret musulmaņu iekarotāju Sihabu-ad-Dinu Muhamedu Ghorī. 1192. gadā Taraīmas kaujā rādžputi guva spožu uzvaru un augstsirdīgais Prithiviradžs piedeva savam ienaidniekam un palaida viņu brīvībā. Nākamajā gadā Muhameds Ghorī atgriezās ar 300 000 jātnieku armiju un nodevīgi uzbruka rādžputiem.

Sakautā Prithiviradža armija sašķēlās trīs daļās. Pirmā devās kalnos, tur noorganizēja pretošanās kustību un cīnījās pret iebrucējiem līdz pat angļu atnākšanai. Šīs daļas pārstāvji, sajaukušies ar vietējiem iedzīvotājiem, ir mūsdienu Indijas čigānu senči. Arī otrā Prithiviradža armijas daļa turpināja cīņu pret musulmaņu paverdzinātājiem. Trešās daļas pārstāvji, kuri sevi dēvēja par dieva Rāmas dēliem (*Romane čhave*), uzskatīja par labāku atstāt dzimteni nekā dzīvot verdzībā, un caur Afganistānu devās uz Eiropu.

Pirmā Eiropas zeme, kur nokļuva čigāni, bija Grieķija. Visi čigānu dialekti, arī Spānijas čigānu dialekts, liecina, ka viņi Eiropā ieradušies caur Grieķiju, nevis, kā apgalvo daži pētnieki, daļa čigānu esot virzījusies caur Ziemeļāfriku. Čigānus pašu pirmo reizi piemi-

nējis Atosa kalna klostera (Bizantijā) mūks savos rakstos 1100. gadā.

No Grieķijas čigāni 15 gs. izplatījās pa visu centrālo Eiropu un sasniedza Rietumeiropas un Ziemeļrietumeiropas zemes. Čigānu ierašanās Eiropas vidienē attiecināma uz 1417. gadu, kad viņi pirmo reizi parādījās pie Vācijas pilsētām Eiropas dienvidaustrumu daļā. Balkānos un pie Donavas viņi parādījās vēl agrāk.

Dažas čigānu cilšu grupas acīmredzot sākušas izceļot no Indijas jau ilgu laiku pirms Prithiviradža armijas sakāves. Ir pētnieki, kuri domā, ka imigrācija notikusi no piektā gadsimta līdz desmitajam gadsimtam. Dažreiz čigānus sajauc ar kādu citu klejotāju tautu.²

Cita teorija pieļauj, ka romu senču iziešana no pirmsdzimtenes ir saistīta ar Gaznavīdu impērijas sultāna Mahmuda Gaznī jeb Gaznavī (valdījis no 998. līdz 1030. gadam) iekarojumiem. Tā ir izklāstīta grāmatā “Vēja bērni. No Kanaudžas pasaulē”, kas uzrakstīta pēc lingvista, Sorbonnas universitātes profesora Marsela Kurtiada iniciatīvas.

Mahmuds Gaznī 17 reizes iebruka Indijā, motivējot to ar islāma izplatīšanu, un izlaupīja zemes, caur kurām gāja viņa armija. Simtiem tūkstoši gūstekņu tika pārdoti verdzībā Horasanas un Bagdādes tirgos. Indiešus pieņēma dienestā armijās un kā amatniekus, jo viņi bija slaveni ar saviem talantiem metālu apstrādē un lodēšanā. Preču pārvadātāji, pareģi, bramini, astrologi, grozu pinēji, tēlnieki, muzikanti, virves staigātāji un uguns rijēji tika saudzēti, lai viņus labāk varētu izmantot kā kalpus. Viņi izveidoja īpašu kopienu, saglabāja savu kultūru un romu valodu, kurā ir daudzi sanskrita elementi. Indija mūsdienās atzīst savu saikni ar romiem. Utar-Pradešas štatā, Kanaudžā, kur dzīvoja vairākums proromu, ir uzstādīts pieminēklis, kas atgādina, ka romi ir pirmā Indijas diaspora.

Mahmudam Gaznī, kurš dzimis 971. gadā, piemita zvēra spēks, brutalitāte un neglīta āriene, taču viņš mīlēja visu skaisto un arī praktisko. Karagājienos tika iegūts simtiem kaujas ziloņu un zirgu, kuru apkopšanai bija nepieciešami pieredzējuši dresētāji. Karagājienos nebija iedomājams bez prasmīgiem kalējiem, bet izklaidēt vislabāk spēja muzikanti, akrobāti un kumēdiņu rādītāji.

10. gs. persiešu enciklopēdists Muhameds al Biruni par Kanaudžu rakstīja, ka tā atrodas hindu zemju vidū. Tās galvaspilsētā aug ziedi, no kuriem izgatavo vērtīgas smaržas un kvēpināmās vielas. Pilsētā dzīvo dzejnieki, astronomi, filozofi, pareģi un garīdznieki, prasmīgi amatnieki: parfīmu gatavotāji un tempļu būvētāji. Kanaudža minēta jau indiešu eposos “Mahabhārata” un “Rāmajana”.

Kanaudžu pārvaldīja radža Radžjapala, rādžputi bija Kanaudžas iedzīvotāju elite un galminieki, mahauti – kareivji. Kanaudžā darbojās parfimērijas fabrikas, kur no ziediem un smaržaugiem destilēja smaržas. Blakus tām atradās metālkaltuves, kur izgatavoja visdažādākos dzelzs un krāsaino metālu izstrādājumus. Netālu no galvaspilsētas atradās darba un kaujas ziloņu audzētava. Kopēji un dzinēji tajā darbojās no desmit gadu vecuma.

1018. gada 20. decembrī Mahmuds Gaznī ar savu armiju ieradās pie Kanaudžas. Pēc aplenkuma un pilsētas ieņemšanas sultāns pavēlēja visiem māksliniekiem un amatniekiem desmit dienu laikā saposties gājienam uz Gaznevīdu impērijas galvaspilsētu Lielo Gaznī, ņemot līdzi ģimenes un darbarīkus. Šo desmit dienu laikā Gaznī kareivjiem bija atļauts pilsētā izlaupīt mājas un tempļus.

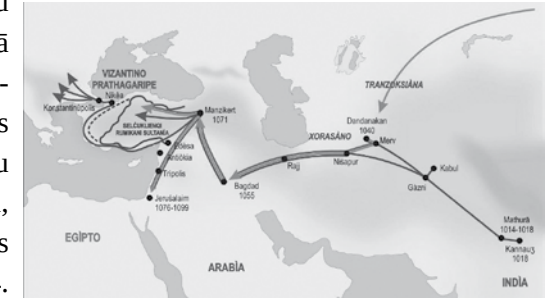

Lielajā Gaznī Kanaudžas iedzīvotāji un citi hindu zemju meistari bija spiesti sultāna labā turpināt tos amatus, ko bija piekopusi dzimtenē.

Pēc Mahmuda Gaznī nāves 1030. gadā jaunais sultāns Masuds nosūtīja vairākus simtus indiešu meistarū uz Bagdādi un citām pilsētām.

1040. gadā Gaznevīdu impērija izira. 1055. gadā Bagdādi iekaroja turku-seldžuku armija. Kanaudžas meistari devās uz drošāku vietu – Konstantinopoli, kur turpināja piekopt savus amatus. Pēc tam, kad 1204. gadā Konstantinopoli iz-

laupīja krustneši, daļa indiešu devās uz Jeruzālemi, kur strādāja sultāna Saladīna labā, bet citi devās uz Kairas pilsētu.³

Pastāv arī teorija, ka romu senči kā izceļotāji pametuši Indiju mūsu ēras 1. gadu tūkstoša pirmajā vai otrajā pusē vairākās grupās. Romi devās caur Vidusāziju, Afganistānu, Irānu un Armēniju, daļa no tiem pagriezās uz Palestīnas, Ēģiptes un Alžīrijas pusi, kur nonāca musulmaņu ietekmes sfērā. Citi 10.-11. gs. sasniedza Bizantijas impēriju, kur pieņēma kristietību un izveidojās viņu kopīga pašapziņa. 12.-13. gs. romi sāka apmesties Balkānos.

15. gs. sākumā, Bizantijas iekarotāju, islāmticīgo turku-osmaņu spaidu vai arī klimata pārmaiņu rezultātā romi izklīda pa Centrālo un Rietumeiropu. 1411. g. viņi minēti Čehijā, 1414. g. – Bāzelē un Hesēnē, 1417. g. – Transilvānijā un Moldāvijā. Tad daļa no viņiem devās uz Dienvidvāciju (1418. g. minēti Rēgensburgā un Augsburgā), daļa – caur Prāgu un Drēzdeni (1418. g.) uz Hamburgu, Lībeku un Rostoku, Parīzi (1427. g.), vēlāk apmetās Anglijā (1430. g.) un Skotijā (1500. g.). Vēl viena grupa caur Ziemeļitāliju devās uz Romu (1422. g.), citi – caur Savoju un Dienvidfranciju uz Spāniju (1425. g.). 16. gs. sākumā romi parādījās Zviedrijā. Eiropas zemēs romi stāstīja, ka viņi ir svētceļnieki, turku apspiestie kristieši no Mazās Ēģiptes, ar to acīmredzot domādami Dienvidgrieķiju, un ceļojumā viņiem esot atļāvis doties pats pāvests. Romi nodarbojās ar muzicēšanu, cirka priekšnesumiem publiskās vietās, kā arī metālapstrādi.

Vietējie iedzīvotāji pret romiem sākotnēji attiecās labvēlīgi, bet pēc dažām paaudzēm sāka vajāt viņus kā klaidoņus, kuri nodarbojas ar zīlēšanu un ubagošanu. Tika uzskatīts, ka klejojošie romi pārnēsā sērgas, ir turku spiegi, zog bērnus, piekopj melno maģiju. Daudzās zemēs pieņēma likumus, kas paredzēja romu izraidīšanu, piedraudot ar verdzību, smagiem miesas vai nāves sodiem: 1482. g. – Spānijā, 1498. g. – Vācijā, 1504. g. – Francijā, 1530. g. – Anglijā, 1536. g. – Dānijā, 1541. g. – Skotijā, 1549. g. – Čehijā, 1637. g. – Zviedrijā.

1453. g. Francijā izdotajā pret čigāniem vērstajā likumā bija atļauti miesas sodi, nāves sodi un čigānu izsūtīšana. 1467. g. karalis Francisks I Orleānā izdeva dekrētu, kurā bija prasība iznīcināt čigānus un organizēt viņu tvarstīšanu. 1492. g. Spānijā karalis Ferdinands I uzsāka asiņainu izrēķināšanos ar čigāniem. Daudzus gadsimtus dažādu valstu monarhi izdeva norādījumus par čigānu piespiedu sterilizāciju, nodošanu smagos darbos uz galerām un raktuvēs, par viņu bērnu atņemšanu un atdošanu “labiem kristiešiem”, par aizliegumu runāt čigānu valodā, kā arī laulību nepieļaušanu starp čigāniem.⁴

Valahijas un Moldāvijas kņazistēs kopš 15. gs. beigām romus sāka padarīt par vergiem, kas turpinājās līdz 19. gs. vidum. Vergiem nebija nekādu cilvēka tiesību, tos kā priekšmetus varēja pirkt, pārdot, dāvināt un mainīt.⁵ 1545. g. Augsburgas reihstāgā tika paziņots, ka tas, kurš Svētās Romas impērijas teritorijā nogalinās čigānu, nebūs vainojams slepkavībā. 1554. g. Anglijā tika izdots Čigānu akts, kurā romiem tika pavēlēts atteikties no dīkdienīgā, negodīgā dzīvesveida un kļūt par vietsežiem. Pretējā gadījumā klaidoņi tiks pakārti par brīdinājumu citiem. 1710. g. Svētās Romas imperators Jozefs I izdeva rīkojumu bez tiesas pakārt visus pieaugušos romu vīriešus, bet sievietes un jaunekļus – pārt un izraidīt no valsts.⁶

Kopš 1700. g. Nīderlandes provincēs Gelderlandē un Overijselē notika pret romiem vērstas un valdības sankcionētas “pagānu medības”, kad romus nesodīti drīkstēja sist, aplaupīt un nogalināt. 1730. g. šajās provincēs vairs nebija neviena roma, jo visi bija nogalināti vai aizbēguši.⁷

Otrā pasaules kara laikā nacistiskajā Vācijā un tās okupētajās teritorijās tika iznīcināti 0,5 – 1,5 miljoni romu. Romi tika likvidēti nevis kā zemāka rase, bet kā parazitiski un asociāli elementi. Nacistu ārsti pūlējās pierādīt, ka parazitisms un kriminālās tieksmes romiem ir iedzimtas, un to mainīt nav iespējams.

Padomju Savienībā 1920.–30. gados tika izdoti vairāki rīkojumi, kuru mērķis bija romu pievēršana viensēžu dzīvei. Veidojās romu kolhozi, pilsētās tika atvērtas romu skolas, darbojās romu pedagoģiskais tehnikums. 1933. g. tika veikta klejojošo romu masveida deportācija no Maskavas apkārtnes, to pamatojot ar to, ka klaidoņi romi ir nevēlams antisociāls un deklasēts elements.

Kopš 1956. g. PSRS, bet pēc tam arī citās sociālistiskajās valstīs tika pieņemti likumi, kas aizliedza klejotāju dzīvesveidu. Vietsēdība veicināja romu integrēšanos modernajā sabiedrībā, izglītības iegūšanu un dzīves līmeņa celšanos.

Kopš 20. gs. septiņdesmitajiem gadiem tika veidotas starptautiskas romu savienības. 1971. g. tika izveidota Starptautiskā romu savienība (IRU), 1996. g. – speciālistu grupa romu un klejotāju jautājumos pie Eiropas Padomes. 2004. g. novembrī tika izveidots Eiropas romu un klejotāju forums (ERTF).⁸

2.

Romu nodarbošanās un dzīvesveids

Romu tradicionālās nodarbes ir amatniecība un tirdzniecība. No amatiem ir attīstīti metālu kalšana, rotu izgatavošana, lodēšana, metāla trauku izgatavošana. Turklāt jau kopš viduslaikiem rakstītajos avotos tika minēta lāču un čūsku dresēšana vīriešiem, nākotnes zīlēšana sievietēm, muzicēšana un dejošana. Tāpēc ar romiem ir saistīti cirka mākslas un muzikālo priekšnesumu pirmsākumi Eiropas zemēs.

Kopš uzturēšanās laika Bizantijā nozīmīgs romu ienākumu avots bija arī izrādes ar dresētiem dzīvniekiem. Visatraktīvākais no tiem bija lācis. Romi ar lāčiem uzstājās gan Vācijā un Polijā, gan Balkānos un Krievijas impērijā. Dresētājam parasti bija viens vai vairāki dzīvnieki, kas tamburīna skaņu pavadībā skatītāju priekšā dejoja uz pakaļkājām tirgus laukumos vai ielās. Lāči arī rādīja dažādus trikus ar žestiem un pozām – kā puikas zirņus zog, kā puīši šņabi dzer, kā līgava kautrējas, kā mednieks šauj no bises. Par izrādi pilsētā skatītāji maksāja naudā, laukos – ar pārtikas produktiem. Vācijas romi 19. gs. bija apguvuši arī akrobātiku – virves staigāšanu un lēcienus, tāpat arī lelļu teātra izrādīšanu.

Eiropā 15.-18. gs. bija izplatīta leģenda, ka romu sievietes zīlēšanas māku ir iemācījušās Ēģiptē, kas neatbilst patiesībai. Daudz pamatotāka teorija ir par to, ka romi nākotnes pareģošanas māku iemācījušies viduslaiku Grieķijā, kur valdīja noturīga ticība burvestībām un pastāvēja neskaitāmas okultās sekas.

Krievijas čigāni gandrīz visi nodarbojās ar zirgu tirdzniecību. Padomju kolektivizācijas laikā tika aizliegts turēt zirgus piemājas saimniecībās, kas praktiski iznīcināja individuālo tirgošanos ar zirgiem. Romi bija spiesti pāriet uz tirgošanos ar audumiem, kosmētiku, apģērbiem un deficīta precēm. Viņi uzpirka un tālāk pārdeva kažokādas un zeltu, vēlāk arī automobiļus.⁹

Romiem kopš viduslaikiem pastāvēja dzimtas kopienas iekārta. Jau ierodoties Eiropas zemēs 15. gs., romiem bija savi vadoņi, saukti pompozos titulos – par grāfiem, hercogiem vai vojevodām. Visticamāk, ka tie bija *baro rom* – dižie vīri, tas ir, autoritātes, vecākie un gudrākie vīri romu kopienā, kuri izšķīr strīdus kopienas piederīgo starpā, sniedz padomus un kārtu darījumiem ar ārpusauli visas kopienas vārdā. Ar Eiropas zemju muižnieka titulu *barons* tam nav nekāda sakara.

Krievijas romiem pastāvēja patrilineārās dzimtas, kurās ietilpa līdz 800 cilvēku. Kopiena bija klejotāju tabori, ko veidoja līdz 25 kulbas vai teltis. Tā priekšgalā bija vadonis, strīdīgos jautājumus izšķīra gados vecāko vīriešu tiesa (*sendo, kris*). Peļņa tika sadalīta starp visiem tabora piederīgajiem, ieskaitot darba nespējīgos. Vietām vēl ir saglabājušās lielģimenes, bet ģimenes kopumā ir stingri patriarhālas ar neapstrīdamu ģimenes galvas autoritāti. Romu kopienās ir izplatīta viesmīlība un savstarpēja palīdzība, vecāku iepriekšēja vienošanās par bērnu precībām, līgavas izpirkšana, vērienīgas kāzu un bērnu svinības.¹⁰

Draudzīgās Austrumeiropas zemes

Izplatoties romu un ebreju vajāšanai Centrālās un Rietumeiropas zemēs, vajātie patvērumu varēja meklēt iecietīgākās valstīs. Visieciētīgākā no visām bija Polijas-Lietuvas lielvalsts, kurā sadzīvoja daudzas etniskās grupas – slāvi, vācieši, tatāri, balti un dažādas reliģiskās grupas – katoļi un pareizticīgie, islāmticīgie un jūdaiisti.

1501. g. Polijas karalis un Lietuvas lielkņazs Aleksandrs Jagelons izdeva romu privilēģiju, ar kuru atļāva viņiem klejot pa visu Lietuvas lielkņazisti.¹¹ 17. gs. romi parādījās Ukrainas teritorijā.

Iecietība pret romiem un ebrejiem atmaksājās – viņu darbība veicināja tirdzniecības un amatniecības attīstību, kā arī papildināja valsts un lielo muižnieku kasi ar nodokļiem. Romi Polijā-Lietuvā bija brīvi ļaudis, kuri nebija piesaistīti konkrētai vietai vai personai, bet varēja brīvi pārvietoties un izvēlēties sev nodarbošanos. Dažādās vietās visā valstī nodokļus ievāca un ar varas iestādēm kontaktējās “čigānu karali” – trīs vai četri vīri, kurus parasti amatā iecēla varas iestādes. Viņi centās grezni un pompozi ģērbties un atbilstoši izturēties.

1778. g. viens no Polijas-Lietuvas bagātākajiem un politiski ietekmīgākajiem cilvēkiem, lielākais zemes īpašnieks, Viļņas vojeвода, kņazs Karols Staņislavs Radzivils (1734 – 1790), pēc viņa bieži lietotās uzrunas iesaukts *Panie Kochanku* (Mīlais kungs), par “karali” iecēla Janu Marcinkēviču, kurš turpmāk ģērbās poļu drēbēs, pats pārvietojās jāšus, bet nopakaļ kariatē brauca “karaliene” – viņa sieva. Marcinkēvičs drīkstēja izskatīt romu savstarpējos strīdus un spriest tiesu.

Kņazu Radzivilu dzimtai piederošajā Miras pilsētā tagadējā Baltkrievijas teritorijā dzīvoja cits Lietuvas lielkņazistes “čigānu karalis” – Matiašs Kviks, kuram Karols Radzivils 1787. g. piešķīra privilēģiju tiesāt romus. Tādēļ Mira drīz ieguva romu galvaspilsētas slavu.¹²

Jau 17. gs. kņazi Radziviļi romiem atļāva apmesties savā Smorgoņas miestā tagadējā Baltkrievijā. Īpašu labvēlību romiem izrādīja kņazs Karols Radzivils. Smorgoņā romi piekopoši dažādus amatus: vieni kaluši dzelzi, izgatavojuši ķēdes un atslēgas, citi – karotes, kausus un vārpstiņas no koka, trešie pinuši vīzes un grozus.

Smorgoņu pārvaldījuši Radzivila iecelti “čigānu karaļi”. Viens no viņiem pārzinājis izslavēto “lāču akadēmiju”, meklējis romu vīriešus, kuri būtu spējīgi dresēt un aprūpēt tuvējos mežos noķertos lācēnus. “Akadēmijā” 20 dresētāji reizē apmācīja 10 lāčus un vairākus pērtiķus. Lāču mācības “akadēmijā” turpinājušās sešus gadus. Vasarās dresētāji ar saviem audzēkņiem devušies klejojumos, lai ar priekšnesumiem izklaidētu ļaudis, nopelnītu naudu savam un lāča uzturam, bet daļu no tās iemaksātu Smorgoņas kopīgajā kasē.¹³ Smorgoņas lāču dīdītāji uzstājās arī gadatirgos Prūsijā, Silēzijā, Bavārijā un Elzasā. Čigāna un lāča maskas bija vienas no izplatītākajām latviešu ķekatu gājienos, tāpēc jādodomā, ka romi – lāču dīdītāji bija labi pazīstami arī Latvijas teritorijā.

18. gs. otrajā pusē romu dzīvesvietas kņazu Radzivilu īpašumos Miras un Nesvīžas pilsētās tika izpostītas. 1770. g. Nesvīžas pili un pilsētu ieņēma un nopostīja Krievijas karaspēks. Miras pilsēta tika nopostīta 1794. g. krievu un Polijas neatkarības aizstāvju cīņu laikā. Kara laikā romu piedāvātie pakalpojumi un izklaides vairs nebija pieprasīti, tāpēc kara posts varēja rosināt romus doties uz mierīgākām zemēm, tostarp kaimiņos esošo Kurzemes-Zemgales hercogisti.

Citā romiem draudzīgā valstī – Krievijas impērijā romi pirmoreiz ir minēti carienes Annas Joanovnas 1733. g. rīkojumā par jauniem nodokļiem armijas vajadzībām. Tajā teikts, ka nodokļus karavīru uzturam jāmaksā arī romiem, jo viņi iedzīvotāju sarakstos vēl nav ierakstīti.

Tajā pašā gadā Ingermanlandes (zemes starp Narvu un Lādogas ezeru) romiem tika atļauts tirgoties ar zirgiem, jo viņi jau ir labi pierādījuši

sevi vietējiem, tātad dzīvojuši Ingermanlandē jau vairākas paaudzes.

1783. g. 21. decembrī cariene Katrīna II izdeva ukazu par romu ierakstīšanu zemnieku nodokļu maksātāju sarakstos, taču viņiem bija ļauts pierakstīties arī sīkpilsoņu un amatnieku kārtās, izņemot muižniekus. Daudzās guberņās romi kļuva par sīkpilsoņiem un tirgotājiem, apmetās dzīvot uz vietas un ieguva turību.

Krievijas muižniekiem arvien vairāk iepatikās romu mūzika. Tā 1774. g. grāfs Orlovs-Česmenskis aicināja uz Maskavu romu kapellu. Vēlāk tā kļuva par kori, kas aizsāka romu profesionālo muzicēšanu Krievijas impērijā.¹⁴

4.

Romu ienākšana Latvijas teritorijā

Literatūrā diezgan bieži tiek minēts, ka romi Latvijas teritorijā sākuši ienākt jau 15. gs., taču apstiprinājumu rakstītajos vēstures avotos tam nav izdevies atrast. Saskaņā ar romu nostāstiem, viņu senčiem ir bijis kāds sakars ar Vācu bruņinieku ordeņa atzaru – Livonijas ordeni. To nevar izslēgt, jo ordeņa karaspēkam pastāvīgi bija nepieciešami kalēji ieroču labošanai un zirgu apkalšanai, kā arī zirgkopji kara un vezumnieku zirgu audzēšanai, bet šīs nodarbes romi pieprata vislabāk.

Problēmas romu identificēšanā rakstītajos avotos sagādā apstākļi, ka vēsturisko personu romu tautība lielākoties netiek minēta. Romi piekopa to reliģiju, kas viņu mītnes zemē bija valdošā. Eiropas zemēs viņu vārdi un uzvārdi vai iesaukas neatšķīrās no katoļu vārdiem un uzvārdiem, viņiem nepastāvēja atsevišķi dokumenti un specifiski personvārdi kā ebrejiem un vecticībniekiem.

Vācu bruņinieku ordeņa dokumentos romi pirmoreiz minēti 1449. g. 29. augustā, kad ordeņa pilnvarotais sūtnis pāvesta galmā Romā Jodoks Hoenšteins Vācu ordeņa virsmestram Prūsijā Konrādam no Erlingshauzenas rakstīja par savu smago finansiālo stāvokli, kā arī postu, ko Romā nodarījis mēris, un lūdza virsmestram neieļaut ordeņa zemē čigānus (viduslejasvācu valodā *czyganen*), ebrejus un citus pagānus, lai tie neievazātu sērgu.¹⁵ Te izpaužas attieksme pret romiem kā pret pagāniem. Vācu ordeņa zemēs bija aizliegts uz dzīvi apmesties ebrejiem, un nevar izslēgt iespēju, ka šāds aizliegums tika attiecināts arī uz romiem.

Senākās drošās vēstures ziņas par romiem Kurzemes-Zemgales hercogistē attiecināmas uz 18. gs. No 1562. līdz 1795. gadam Kurzemes-Zemgales hercogiste atradās Polijas-Lietuvas lielvalsts sastāvā, un hercogam bija piešķirtas kņaza pilnvaras. Tāpēc arī hercogistes kultūras sakari daudz intensīvāki bija ar Lietuvu nekā ar Rīgu vai Vidzemi.

Hercogistes vēstures pētnieks Jans Juškevičs bez norādēm uz avotiem rakstīja, ka čigānus kā ļaunu un zaglīgu bandu minējis kāds 1719. g. hercogistes muižnieku likumdošanas sapulces – landtāga lēmums, piebilstot, ka daži muižnieki čigānus aizsargājoši un pabalstot. Jau 17. gadsimtā čigāni esot apstaigājuši hercogisti mazākos pulciņos kā lopu uzpircēji, katlu lāpītāji, blēži, krāpnieki un malumednieki. Par viņiem

jau 1640. g. kādā ziņojumā žēlojušies Valles iedzīvotāji. Čigāni bieži pārtikuši no dāvanām, jo baidījušies no darba, pārtikuši arī no atkritumu bedrēm izraktām maitām. Čigāni, kā jau glēvuļi, ļoti mīlējuši mocīt cilvēkus, kuri nav spējīgi viņiem pretoties, tāpat lopus. Tāpēc viņi labprāt noskatījušies citu cilvēku mocīšanās un piedalījušies kā bendes un lopu dīrātāji.¹⁶ Šīm neglaimošajām ziņām apstiprinājumu nav izdevies atrast. Visticamāk, tās ir nepamatotas autora fantāzijas, kādas J. Juškēvičs savos darbos pieļāva attiecībā arī uz citām vēsturiskajām personām un notikumiem.

Senākās ziņas par romiem Kurzemes-Zemgales hercogistē ir 1724. g. 5. janvāra hercogistes landtāga lēmums, ka visiem čigāniem sešu nedēļu laikā ir jāatstāj zeme, citādi viņi saņems miesassodu un zaudēs visu savu mantu.¹⁷

Ilgu laiku romu uzturēšanās hercogistē bija nelegāla. Tikai G. F. Stendera latviešu gramatikā (1753. g.) pirmoreiz ir minēts latviešu valodas vārds “*Tschigans/Zigeuner*”,¹⁸ kaut gan jau pirms tam bija izdotas vairākas latviešu gramatikas un vārdnīcas.

Latviešu folklorā, sevišķi teikās un anekdotēs, čigāni ir tēloti kā dzīvespriecīgi, attapīgi un viltīgi ļaudis, kuri dažādas sadzīves situācijas atrisina ar jokiem, bet nekad nav iedomīgi, vardarbīgi vai ļauni. Divas raksturīgas latviešu tautas anekdotes par romiem ir pierakstītas 1936. g. Kandavā.

Čigāns un zveja. Kādreiz kāds čigāns sadabūjis kaut kur makšķeri un sācis makšķerēt kādā aizliegtā vietā, tuvējās muižas dīķī. Čigāns tā nogrimis makšķerēšanā, ka nemaz nepamanījis lielskungu, kurš pie viņa pienācis un uzreiz čigānam uzsaucis: “Ko tad tu te, mans draugs, dari?! Vai nezini, ka te nedrīkst makšķerēt!? Tagad tu par to dabūsi sodu!” Čigāns sabijies kā diegs un sacījis: “Ak, cienītais lielskungs, es jau tikai skatos, kā tārps lēkā pie āķa.”

Čigānēns un viņa brāļi. Reiz atgriezušies no tirgus divi zemnieki ar pilniem vāģiem. Piepeši viņi redz, ka uz ceļa, pie peļķes, kāds mazs čigānēns makšķerē. Vīri pieiet tam klāt un saka: “Ko tu, muļķi, te makšķerē? Te jau tev nekas neķersies.” Čigānēns atbild: “Ja neķersies man, ķersies

manam brālim.” Vīri neko nesaprot, un atgriežas pie saviem vezumiem. Tikai tagad viņi redz, ka tie pilnīgi tukši. Tagad viņi saprot, ka pa to laiku, kamēr viņi sarunājušies ar mazo čigānēnu, lielie viņus apzaguši. Viņi grib dabūt rokās mazo čigānēnu, bet tas arī pazudis. Vīri ar skābu dūšu brauc uz mājām.

Visnoturīgāko vietu latviešu tautas tradīcijās romi ir ieņēmuši masku gājienos, kas notika zemnieku sētās Ziemassvētku laikā. Vienas no izplatītākajām maskām bija čigāni ar lāčiem un zirgos, čigānietes. Vairākos apvidos masku gājienu no vienām mājām uz otru dēvēja par čigānos iešanu.

18. gs. vidū Krievijā plosījās mēra epidēmija, tāpēc Vidzemes gubernators Georgs fon Brouns vairākkārt pieprasīja Kurzemes un Zemgales hercogistes zemes padomei nepieļaut klejojošo ebreju ienākšanu no Prūsijas un Lietuvas, lai vēl vairāk neizplatītu sērgu. 1757. g. 6. jūnijā zemes padome izdeva rīkojumu, ka neviens dzimtkungs, muižas nomnieks vai tiem pakļautas personas, it īpaši krodzinieki un zemnieki nedrīkst dot pajumti vai ļaut pie sevis uzturēties apkārt klaiņojošajiem ebrejiem, čigāniem vai citām personām bez pases, bet iespēju robežās tos apcietināt un nogādāt karaspēka virspavēlniecībai Liepājā.¹⁹

Visticamāk, romu ieceļošanu Kurzemes-Zemgales hercogistē no Polijas- Lietuvas veicināja normālu dzīvi apgrūtināši politiskie notikumi – cīņas ar Krievijas karaspēku 18. gs. 70. gadu sākumā un Polijas daļas nonākšana Krievijas varā 1772. g., kā arī Polijas brīvības cīņtāju jeb konfederātu karš ar Krievijas armiju 1792. gadā.

Virsnieka Frīdriha Cekelta 1771. g. 2. janvāra vēstulē Kurzemes valstspadomniekam no Aizvīķiem ziņots, ka diezgan liels skaits ebreju Embūtes draudzē ir aizturēti un transportēti pār Lietuvas robežu, taču šeit vēl uzturas diezgan liels skaits no nederīgās, zaglīgās tautiņas – čigāniem, par kuru padzīšanu Cekelts vēl nav saņēmis instrukcijas.²⁰

Iespīestā veidā tika izplatīts Kurzemes un Zemgales hercoga Pētera Bīrona 1780. g. 1. novembra rīkojums. Tajā teikts, ka par spīti vairākkārtējiem landtāga lēmumiem, kur noteikts, ka visiem čigāniem, kuri nav apmetušies uz zemes (*die nicht auf Land sitzen*), uzturēšanās

hercogistē ir aizliegta, tomēr diezgan liels skaits čigānu vēl klejo apkārt pa šo zemi. Tādēļ vispārīgās drošības labad 1778. g. 13. aprīļa landtāga lēmumā ir apstiprināti visi vecie pret čigāniem vērstie likumi, un tiek pavēlēts, ka nevienu no viņiem, izņemot tos, kuri apmetušies uz zemes, nedrīkst paciest nedz savos muižas novados, nedz tirgos un krogos. Par šīs pavēles pārkāpšanu draud 200 dālderu liels naudas sods. Ja pārkāpums notiek uz hercoga zemes vai pilsētās, pusi no naudas soda saņem ziņotājs par pārkāpumu, bet otru pusi – hercoga kase; ja pārkāpums notiek uz muižnieku zemes, pusi jāsaņem muižniecības kasei, bet otru pusi – ziņotājam. Ja čigāni negrib strādāt un apmesties uz zemes, tos jāpadzen ārpus savām robežām. Katram kungam jādara zināms saviem krodziniekiem un zemniekiem, piedraudot ar sešu dālderu naudas sodu vācietim un ar sešu pāru rīkšu pērienu zemniekam, ka ir jāziņo kungam par viņa robežās pamanītiem klejojošiem romiem. Tā tika nolēmis landtāgs 1780. g. 11. septembrī.²¹

Šis hercoga rīkojums ir netieša liecība, ka tolaik jau pastāvēja romi – vietsēži, kuri bija apmetušies hercogistē uz pastāvīgu dzīvi, un šis rīkojums, tāpat kā iepriekšējie, tika vērsti tikai pret klejojošiem romiem.

Kurzemes-Zemgales hercogiste 1795. g. tika pievienota Krievijas impērijai. 1797. g. Kurzemes guberņā tika veikta pirmā dvēseļu revīzija, kurā uzskaitīti pavisam 94 čigāni – vietsēži. Visvairāk to ir bijis Sēlpils apgabalā – 43, un Tukuma apgabalā – 25.²²

Vēlāka laika dokumenti liecina, ka daudzi Kurzemes romi bija dzimuši Kurzemes muižās vēl hercogistes laikā. Viņu uzvārdi, kas atvasināti no katoļu vīriešu vārdiem ar izskaņu – ičs (Marcinkēvičs – Marcina dēls, Tumaševičs – Toma dēls), liecina, ka viņi vai viņu senči ir nākuši no Polijas-Lietuvas valsts. Kurzēmē vēlākos laikos sastopamie romu uzvārdi Gindra, Vidžus, Didžus ir lietuviski.

Tā 1812. g. 8. augustā Sēlpils virspilskunga tiesa Piltenes apgabala pārvaldei ziņoja, ka ar apsardzi nosūta Piltenes apgabala pārvaldei deviņas čigānu ģimenes: Simonu Marcinkēviču ar sievu Hanku, dēliem Jāni, Mārtiņu un Kazimiru; Juruku Marcinkēviču ar sievu Evu un meitu Elzbeti; Marcinu Marcinkēviču ar sievu Elzbeti, dēliem Jāni,

Geri un Jozefu, meitām Annu, Dorotu, Lizu un Ilzi; Jakobu Kozlovski ar sievu Mariju; Pāvelu Marcinkēviču ar sievu Madi, dēliem Pēteri un Jāni; Annu Marcinkēviču ar dēliem Ančuku, Jurku, Stefanu, meitām Maiju un Ilzi; Brenci Stefanu ar sievu Katrīnu, māti Ilzi, dēlu Jēkabu un meitu Grietu; Frici Stefanu ar sievu Agati, dēlu Pāvilu un meitu Dorotu; Edi Jozefu ar dēliem Mārtiņu un Jēkabu, un meitu Evu, jo apkārtklaiņojošie čigāni apgalvo, ka ir no Piltenes apgabala.²³

1812. g. 18. augustā Kurzemes guberņas valde pavēlēja darbam derīgos čigānus nodot Jelgavas pilsētai, lai tie tur strādātu par algu.²⁴

1812. g. 4. augustā Jelgavā no čigāniem tika noskaidrots, ka Simons Marcinkēvičs ir 56 gadus vecs, dzimis Sērenes muižā, ir pierakstīts Jaunjelgavas pilsētā, kur maksājis kroņa nodokļus līdz 1811. gadam, un par 1812. gadu ir iemaksājis pilsētas maģistrātam 4 rubļus un 30 kapeikas, par ko uzrādīja apliecību.

Juris Marcinkēvičs ir 90 gadu vecs, dzimis Seces muižā, ar guberņas valdes zīmi devies pierakstīties uz Jēkabpils pilsētu, kur nav pierakstīts, jo ir akls.

Martins Marcinkēvičs ir 80 gadu vecs un dzimis Elkaciema muižā, ir pierakstīts Jelgavā un maksājis nodokļus līdz 1811. gadam, bet nodokļu kvīti viņam pilsēta nav izsniegusi.

Jakobs Kozlovskis ir 39 gadus vecs, dzimis Īslīces muižā, ir pierakstīts Bauskas pilsētā, bet nevarēja uzrādīt nodokļu kvīti, ko viņam maģistrāts neesot izsniedzis.

Pāvils Marcinkēvičs, 48 gadus vecs, dzimis Bērzes muižā pie Jēkabpils, ir pierakstīts Jaunjelgavā, bet nav varējis pilnībā nomaksāt nodokļus, un ir saņēmis kvīti par iemaksātajiem 6 rubļiem.

Jozefs Marcinkēvičs, 38 gadus vecs, dzimis Bērzes muižā, pierakstīts Jēkabpils pilsētā, bet pēdējā revīzijā nav ierakstīts. Ir pieprasījis kamerālvaldes biļeti, bet kara dēļ to vēl nav saņēmis.

Brencis Stepans, 25 gadus vecs, dzimis Ceraukstes muižā, vēl nekur nav pierakstījies.

Fricis Stepans, 30 gadus vecs, dzimis Vecsērenes muižā, ir pierakstījies Jaunjelgavā, bet nodokļus nav maksājis.

Jozefs Marcinkēvičs, 36 gadus vecs, pierakstīts Jēkabpilī, bet kroņa nodokļus nemaksā.²⁵

Par romu ienākšanu Vidzemē un Rīgā vēsturiskās ziņas nav atrastas. Maz ticams, ka tas būtu iespējams zviedru valdīšanas laikā, jo 17. gs. Vidzeme un Rīga bija Zviedrijas valsts sastāvā un tajā kopš 1630. g. romi nedrīkstēja uzturēties. Faktiski kopš 1710. g., bet juridiski – 1721. g., kad Vidzeme kļuva par Krievijas impērijas sastāvdaļu. Krievijas likumi bija labvēlīgi romiem – vietsēžiem, taču bargi vērsās pret romu klaidonību. Tā 1736. g. 8. augusta Krievijas Senāta ukazs noteica, ka dienestam derīgie klaiņojošie ubagi un čigāni nododami karadienestā, bet dienestam nederīgie – kroņa darbos.²⁶ 1784. g. 23. decembrī Vidzemes gubernators Georgs Brouns izdeva rīkojumu, ka muižās pierakstītajiem čigāniem jāmaksā tādi paši nodokļi kā kroņa zemniekiem un ir jāsaņem pases Vidzemes apriņķu pilsētās.²⁷ Iespējams, vismaz daļa Vidzemes romu ir ienākuši no Krievijas impērijas ziemeļiem, proti, Ingermanlandes, kur 1733. g. romu zirgu tirgotājiem tika uzlikts par pienākumu maksāt nodokļus. Vidzemes romiem ir raksturīgi latviski uzvārdi: Sūnītis, Sīmanis, u. tml.

Latgale līdz Polijas pirmajai dalīšanai 1772. g. bija Polijas-Lietuvas valsts sastāvdaļa – Inflantijas kņaziste. Neilgi pēc Inflantijas pievienošanas Krievijai 1772. g. tika veikta Rēzeknes apriņķa dvēseļu revīzija, kurā sastopamas senākās ziņas par Latgales romiem. Viņi, spriežot pēc vecuma, tur dzīvojuši jau poļu valdīšanas laikos.

Rēzeknes apriņķa Antonišķu muižā dzīvoja Borovajas kroga krodzinieks čigāns Andrejs Bernatovičs, 41 gadu vecs, viņa sieva Marjana, 42 gadus veca, un strādniece, čigāna atraitne Anna, 61 gadu veca.²⁸

Kaunatas muižā, Kamnašu ciemā dzīvoja saimnieks Antonijs Grohovskis, 40 gadu vecs, viņa sieva Dorota, 23 gadus veca, meitas Roža, 3 gadus veca, Tekla, 2 gadus veca., Marjasja, pusgadu veca. Brālis Juris Gruhovskis, 30 gadu vecs, sieva Agate, 15 gadu veca, dēls Antonijs, 5 nedēļas vecs. Brāļi Staņislavs, 17 gadu vecs, Stepans, 15 gadu vecs, Andrejs, 10 gadu vecs. Nespējīga māte Katrīna, 60 gadu veca, viņas nespējīgais dēls Jakups, 45 gadus veca.

Saimnieks Jezups Marcinkēvičs, 25 gadus vecs, viņa sieva Agate, 18 gadu veca, dēls Sīmanis, 1 gadu vecs.²⁹

Varakļānu muižā:

Saimnieks Ādams Tomaševičs, 48 gadus vecs, viņa sieva Dorota, 30 gadu veca, dēli Kazimirs, 19 gadu vecs, Stepans, 15 gadu vecs, Pēteris, 10 gadu vecs, Juris, 8 gadus vecs, Jakubs, 4 gadus vecs, meita Magda, 15 gadus veca.

Saimnieks Antonijs Tomaševičs, 32 gadus vecs, viņa sieva Aļesja, 15 gadu veca, dēls Tomašs, 1 gadu vecs. Antona brālis Jans, 24 gadus vecs, viņa sieva Agate, 15 gadu veca, dēls Jakubs, 1 gadu vecs. Viņu māte Barbara, 68 gadus veca. Kalpone, čigāna atraitne Kača, 60 gadu veca, viņas dēls Kazimirs, kropls, 14 gadu vecs.³⁰

Savdabīgi, ka lielākā daļa Rēzeknes apriņķa romu tika pierakstīti kā zemkopji. Ģimeņu iedalījums arī raksturīgs zemkopju ģimenēm: saimnieka lielģimene un kalpi. Arī roms – krodzinieks bija reta parādība; šo amatu Latgalē tolaik gandrīz vienmēr piekopa ebreji.

Etnogrāfs A. Sementovskis 1872. gadā atzīmēja, ka čigānu skaits Vitebskas guberņā, kurā bija iekļauta Latgale, strauji samazinās, kam par iemeslu ir pāreja no klejošanas uz vietsēdību, laulības ar citu tautību pārstāvjiem, kā arī pārkrievošanās.³¹

Daugavpils apriņķa Kalupes pagasta Kutku ciemā dzīvojuši 48 romu vīrieši un 58 sievietes, kopā 106 cilvēki. Ludzas apriņķa Litavnieku pagasta Vecenānos – 38 vīrieši un 31 sieviete, kopā 69 cilvēki; Liuziniekos – 25 vīrieši un 30 sievietes, kopā 55 cilvēki.³² Rēzeknes apriņķa 2. Tiskādu pagasta Sopros – 21 vīrietis un 19 sievietes, kopā 40 cilvēki. Pavisam ap 1870. g. Latgalē dzīvojis 201 roms.

A. Sementovskis atzīmēja: lai arī čigāni ir pierakstīti konkrētās apdzīvotās vietās, viņi mēdz klejot vasarās un reizēm arī ziemās, apmetoties nožēlojamās teltīs. Viņi nodarbojas ar zirgu tirdzniecību un maiņu, kalēja amatu un zemkopību. Čigānietes nodarbojas ar zīlēšanu un ubagošanu. Sadzīvē viņi lieto dzimto valodu, taču labi runā arī krieviski.³³

Romi Kurzemes un Vidzemes gubernās

Salīdzinoši vislabāk dokumentēta ir romu vēsture Kurzemes gubernā 18. –20. gadsimtā. Kurzemes gubernas valdes fondā Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabājas daudzas lietas par administratīvajām un krimināllietām pret konkrētiem romiem.

Romi arī Krievijas impērijas laikā ar retiem izņēmumiem turpināja būt brīvi cilvēki ar uzvārdiem un pārvietošanās tiesībām gubernas ietvaros. Kurzemes romu uzvārdi un arī viņu katoļticība norāda, ka viņi ir ienākuši no Polijas-Lietuvas, un migrācija turpinājās arī laikā, kad Lietuva un Kurzeme bija iekļautas Krievijas impērijā.

19. gs. pirmajā pusē varas iestādes centās panākt romu vietsēdību vai vismaz pierakstīšanos kādā pilsētā vai miestā un valdības nodokļu maksāšanu. Katrs brīvcilvēks atbilstoši sava kapitāla lielumam varēja sev izvēlēties nodokļu maksātāja kategoriju jeb okladu: tirgoņa, pilsoņa, amatnieka, strādnieka vai zemkopja. Romi sev parasti izvēlējās strādnieku vai zemkopju kategoriju, kurām bija jāmaksā vismazākie nodokļi.

Brīvcilvēku ceļošana bez personu apliecinošiem dokumentiem – pasēm tika sodīta. Tā 1796. g. 1. augustā Jelgavas pilskunga apgabala pārvaldnieks un tiesnesis, pilskungs Karls fon Mēdems ziņoja Jelgavas zemes tiesai, ka Svētes muižas robežās pagājušajā naktī ir apcietināti garām jājošie čigāns Juris un meitene Ilze bez pasēm, kuri nogādāti pie viņa.³⁴ 4. augustā Kurzemes gubernas valde pavēlēja Jelgavas policijai abus čigānus aizvest uz Kalvi un izraidīt ārpus Krievijas valsts robežām.³⁵

Kurzemes romi mēdza nelegāli klejot pa kaimiņu gubernām. 1800. g. 8. oktobrī Minskas gubernas valde ziņoja Kurzemes gubernas valdei, ka ir aizturēti čigāni bez pases Tadeušs Beinarovičs ar sievu Elizabeti un mazgadīgu meitu Zuzannu, Stepans Beinarovičs ar māti Annu un māsām Magdalēnu un Annu, Jegors Kozlovskis ar sievu Katrīnu, mazgadīgu dēlu Antonu un brāli Kazimiru, Petrs Baikovskis ar sievu Magdalēnu un sievasmāti Annu. Viņi pastāstīja, ka klejo pa dažādām gubernām un nekur nav pierakstīti. Iepriekš viņi uzturējušies Kurzemes gubernā, tāpēc tiek nosūtīti uz turieni.³⁶ Kurzemes gubernas valde ziņo-

ja, ka atsūtītie čigāni par sevi pastāstījuši: viņi esot dzimuši Kurzemes guberņā Sēlpils apgabalā, bet nezinot, kurā vietā, un arī savus vecākus neatceroties. Viņi klejojuši pa Kurzemes guberņu, bet pirms pieciem gadiem devušies uz Baltkrievijas guberņām. Rakstiskās apliecības par viņiem no Minskas guberņas ir iesniegtas Sēlpils pilskunga tiesā.³⁷

Saskaņā ar 1801. g. dvēseļu revīziju Kurzemes guberņā dzīvoja pavisam neliels skaits romu – 14 vīriešu un tikpat daudz sieviešu. Viņi bija pierakstīti pilsētās, taču piekopa klejotāju dzīvesveidu, pārvietojās drīz te, drīz tur, un iztiku ieguva vienīgi ar zirgu tirdzniecību. Vasarās viņi kopā ar saviem lopiem, sievām un bērniem dzīvoja mežos, teltīs zem kļajas debess.³⁸

Roma darījumu ar zirgiem 1806. g. Sasmakas miesta (tagad – Valdemārpils) tirgū ir novērojis Kurzemes muižnieks, jurists un dzejnieks Ulrihs fon Šlipenbahs. Kāds puspieudzēries zemnieks jāja uz laba zirga, bet čigāns viņu mēģināja pierunāt mainīt to pret savu nodzīto, nožēlojamo zirgu, kas bija apkarināts ar misiņa sprādzīti siksnām un visādiem raibiem niekiem. Vairāk nekā pusstundu čigāns nepārtraukti slavēja sava klepera labumu, nelaižot nabaga zemnieku pie vārda. Viņa rīcībā bija simts tēlu, lai izceltu sava vecā dzīvnieka teicamās īpašības, starp tām arī spēju ar kājām tik stipri spert zemi, ka tā dreb. Nabaga zemnieks, tā arī neticis pie vārda, beidzot šķita padodamies čigāna pārliecināšanas spēkam. Kad viņš vairākas reizes jāja prom, bet, sava pretinieka retoriskā talanta vajāts, atgriezās, darījums tika noslēgts un nabaga zemnieks – piekrāpts.³⁹

Zirgu tirdzniecība arī vēlāku laiku dokumentos un nostāstos ir minēta kā Kurzemes romu galvenā nodarbošanās. Tirgos un gadatirgos romi gan savā starpā, gan ar zemniekiem pirka, pārdeva un mainīja zirgus. Ja tika mainīts labs zirgs pret sliktāku, sliktā zirga saimniekam bija jādod piedevas naudā vai pārtikas produktos. Šādos darījumos notika arī krāpšanās, taču romi to bieži nevarēja atļauties, jo viņu Kurzēmē bija maz, un krāpnieka sliktā slava ātri izplatītos zemnieku vidū.

Romi varēja nopirkt sliktu vai slimu zirgu, to izārstēt un tālāk pārdot par krietni lielāku cenu. Sevišķu cieņu romu vidū baudīja zirgu ārstētāji.

Čigāniem ir paruna: “Ja man nav zirga, tad neesmu cilvēks” (*Kedi mange nani grai, te me nasom mānuš*). Īsts čigāns tiešām bez zirga ne-maz nevar iztikt. Viņam var dot lielāko bagātību, bet ja nav zirga, čigāns jūtas atstāts un nabags.

Jau bērnībā čigāni mācās no tēviem zirgus kopt, apskatot zobus no-teikt zirga vecumu, pazīt un ārstēt viņa vainas un slimības.

Sasniedzis sešpadsmito dzīvības gadu, jaunais čigāns no sava tēva parasti manto zirgu. Tādos gadījumos gan nemēdz nekādu labu rikšotāju dot. Jaunajam iesācējam vispirms jāpierāda, ka viņš prot labi apieties ar zirgu, prot iemainīt labāku.

Tikai tad, kad viss pienācīgi padodas un jaunais rīkojas ar sekmēm, vecie zirgu mietnieki uzskata viņu par sev līdzīgu, labprāt ar tādu saietas un draudzīgi apspriežas. Tēvam, kas izaudzējis labu zirgu mietnieku, ir laba slava. Pārējie čigāni tādu ļoti cienī un godā.

Ne par velti godu un slavu bija ieguvis vecais Petaloss. Pats gan arī nebija zemē metams. Ar zirgiem prata rīkoties, tirgos vienmēr mācēja izsist cenu, bet viņa cieņu visvairāk cēla dižais dēls Penta.

Ir gan taisnība – rudzu tīrumā katram rudzu stiebram ir vārpa, katrs čigāns mīl zirgus, bet reizēm, tas gadās visai reti, dažam rudzu stiebram ir divas, trīs vārpas. Tāds zināmā mērā retums starp čigāniem nu izauga Petalosa dēls Penta – kaislīgs zirgu mīlētājs un pazinējs. Vislielāko slavu un atzinību viņš izpelnījās ar savu māku ārstēt slimos zirgus.

Jau puikas gados viņš tā rūpējās par saviem draugiem kā neviens. Vienmēr gādāja par treknu barību, izpētīja, kādu zāli viņi visvairāk mīl, dalīja ar tiem savu maizes riecieni, cukura graudiņus, vienmēr nesa tiem tīru ūdeni, pastāvīgi spodrināja savus mīluļus, izšķīrstīja astrus astē un krēpēs, lai nesalīp kopā, nagus nomazgāja, kad tie izlikās par sausiem – iesmērēja ar taukiem, sargāja no nikniem dunduriem, vēroja un pētīja viņu dabu, ierašas, pūlējās palīdzēt slimiem zirgiem un iemācījās pat saprast viņu valodu.

“Un tas nemaz nav tik grūti,” smiedamies stāstīja Penta. Ļaužu valodai vārdu daudz. Ilgi jāpūlās, līdz iemācās svešu tautu cilvēkus saprast un uzzināt katra viņu vārda nozīmi. Zirgiem skaņu maz, un tās visā pa-

*saulē vienādas. Vajagot tikai zirgus tā īsti mīlēt un ieklausīties, kā viņi katreiz bubina, iezviedzas, tad ātri vien sapratīšot, ko viņi vēlas.*⁴⁰

Lielākā daļa kriminālnoziedzumu, par kuriem tika sodīti romi, bija zirgu zādzības. Laupīšana, smagi miesas bojājumi un slepkavības romiem nebija raksturīgi nedz 19. gs., nedz vēlāk. Tā 1827. g. 11. jūnija Tukuma virspilskunga tiesas sēdē lietā pret čigāniem Frici Igri, 22 gadus vecu, un viņa brāli Jāni, 20 gadu vecu, tika noskaidrots, ka viņi svētdienas naktī Irlavas muižai piederīgajās Dārtuzāles mājās nozaguši zirgu 12 rubļu vērtībā. Sekojošajā pirmdienā Praviņu muižai piederīgajās Mālu mājās viņi nozaguši divus zirgus 16 rubļu vērtībā. Apcietinātie vainu pilnībā noliedza, taču pēc vairāku liecinieku teiktā, ka viņi abus brāļus redzējuši tuvākajā krogā un dzirdējuši runājam par minēto māju zirgiem, savu vainu atzina. Tiesa nosprieda viņus nodot darba namā, līdz viņi tur ar savu darbu būs atpelnījuši nozagto zirgu vērtību.⁴¹

19. gs. pirmajā pusē vairākkārt tika izdoti Krievijas augstāko varas iestāžu rīkojumi, kas tika vērsti pret klaidonību vispār, un sevišķi – pret klaiņojošiem romiem. Šie rīkojumi bija spēkā arī Vidzemes guberņā. Romi tika pierakstīti pilsētās gan labprātīgi, gan piespiedu kārtā. Sodī klaidoņiem kļuva arvien bargāki – par klaiņošanu un pārvietošanos bez dokumentiem varēja nodot karadienestā vai spaaidu darbos, kā arī izsūtīt uz Sibīriju.

1803. g. 27. jūnijā Kurzemes vicegubernators Briskorns Kurzemes guberņas valdei nosūtīja rīkojumu ievērot Senāta 17. jūnija ukazu par čigānu klaiņošanas izskaušanu un saskaņā ar to sagatavot priekšrakstus kroņa un privātajām muižām.⁴² Saskaņā ar šo ukazu muižām, kurās uzturējās čigāni, bija viņiem jāizsniedz zīmes, lai varētu pierakstīties laukos vai pilsētās un piekopt derīgu nodarbošanos. Klaiņojošos čigānus varēja nodot rekrūšos vai cietokšņa darbos.⁴³

1803. g. 1. aprīlī Ventpils pilskunga tiesa ziņoja guberņas valdei, ka Popes privātmuižā bez pases ir aizturēts čigāns Juris Badiņš, kurš krāpis vietējos ļaudis. Pēc viņa teiktā, viņš trīs gadus uzturējies Ugāles muižā, bez pases un nemaksājot kroņa nodokļus. Tāpēc pilskunga tiesa čigānu nosūtīja Kurzemes guberņas valdei.⁴⁴ 16. aprīlī guberņas valdē

Juris Badiņš pastāstīja, ka ir dzimis Lubezeres muižā un ir kalpojis turienes kungam par kučieri. Tagad viņš uzturoties Ugāles, Nurmuižas, Usmas muižās un Talsos, bet nav pierakstījies nevienā iestādē. Guberņas valde nosūtīja Badiņu atpakaļ Ventpils virspilskunga tiesai ar rīkojumu noskaidrot, vai minētajās muižās par Juri Badiņu ir kādas sūdzības, un tādu esamības gadījumā saukt viņu pie atbildības saskaņā ar likumu.⁴⁵

Pierakstīšanās romiem ne tikai uzlika pienākumus, bet arī piešķīra tiesības sūdzēties tiesās un pārvaldes iestādēs. 1806. g. 22. oktobrī Kurzemes civilgubernatoram Arsenjevam lūgumu iesniedza Jelgavas strādnieku okladā pierakstītais čigāns Gurģis Stepanevičs. Pirms kāda laika viņa brāļadēlu, Tukuma pilsētas strādnieku okladā pierakstīto čigānu Juri Stepaneviču Tukuma pilsētas maģistrāts licis apcietināt pēc Tumes muižas Apšu krogā dzīvojošās čigānu meitas Sapas sūdzības, ka puisis ar viņu esot nekrietni apgājies. Maģistrāts piedraudējis, ka gadījumā, ja Juris meitu neapprecēs, viņu nodos rekrūšos, un puisis no bailēm tam piekritis. Sēmes mācītājs jau viņus divreiz ir uzsaucis. Kad Juris par šo gadījumu pastāstījis savai mātei Līzei, māte noskaidrojusi, ka Sapa ir pazīstama ar savu izlaidīgo dzīvesveidu. Stepanevičs lūdza civilgubernatoru izdot rīkojumu Tukuma maģistrātam šīs laulības atcelt, jo tās notiek piespiedu kārtā un to nepieļauj neviena reliģija. Lūgumu Stepaneviča uzdevumā bija rakstījis notārs Cimmermanis.⁴⁶ Tanī pašā dienā Kurzemes guberņas valde Tukuma maģistrātam pavēlēja varmācīgās laulības atlikt un lietu nodot Tukuma virspilskunga tiesai tālākai izmeklēšanai.⁴⁷

30. oktobrī Tukuma maģistrāta sekretārs fon der Brigens ziņoja, ka čigāni Juris Stepanevičs, viņa māte Līze un tēvabrālis Gurģis Stepanevičs viņa klātbūtnē ir izlīguši ar grūto meitu Sapu. Juris apsolījis viņu precēt, un visi trīs apgalvojuši, ka neko nezina par Sapas izlaidīgo dzīvesveidu.⁴⁸ Tukuma virspilskunga tiesa noskaidroja, ka nav notikusi Jura piespiešana precēties, tikai birģermeistars Hofmanis viņam privāti atgādinājis par pienākumu precēt grūto čigānu meitu Sapu pēc tam, kad meita ar asarām acīs viņam lūgusies vest pie prāta viņas līgavaini Juri.⁴⁹

1810. g. 26. janvārī Piltenes apgabala landrātu kolēģija ziņoja, ka saskaņā ar Kurzemes guberņas valdes 1809. g. 20. augusta rīkojumu par čigāniem, kas izdots, pamatojoties uz Senāta 1809. g. 30. aprīļa rīkojumu, Piltenes landrātu kolēģija pavēlējusi muižām, lai tās noteiktā laikā pieteiktu muižās dzīvojošos čigānus pierakstīšanai likumīgā kārtā. Līdz pagājušā gada 4. novembrim pieteicās Rudes muižā dzīvojošās trīs čigānu ģimenes, kuras pieprasīja izsniegt likumīgi pienākošās zīmes. Rudes muižas īpašnieks fon Koškuls 1809. g. 17. novembrī apliecināja, ka šīs čigānu ģimenes ir Rudes muižas dzimtcilvēki. Landrātu kolēģija lika atgādāt šos čigānus personiski, taču viens pa ceļam aizbēga.⁵⁰ Kurzemes guberņas valde paskaidroja, ka šie čigāni jau ir pierakstīti revīzijās, un rīkojums uz viņiem neattiecas.⁵¹

1810. g. 14. martā Kurzemes guberņas valde nopratināja Jaunjelgavas pilskunga tiesas apcietinātu čigānu un uzzināja, ka viņu sauc Pāvils Marcinkēvičs, 48 gadus vecs; viņam ir sieva Made, dēls Pēteris, 7 gadus vecs, un meita Anna, 3 gadus veca. Viņš dzimis Biržu muižā, kas atrodas 4 jūdzes no Jēkabpils. Agrāk viņš bijis pierakstīts Jaunjelgavā, kur sešus gadus maksājis nodokļus, saņemot zīmi. Pirms 4 gadiem Jaunjelgavas pilskunga tiesa viņam nodokļu zīmi atņēmusi, apgalvojot, ka tas notiek pēc Visaugstākā rīkojuma. Tad viņš sardzes pavadībā aizvests līdz šīs pilskunga tiesas robežai par to, ka it kā neesot maksājis nodokļus, kādu laiku pavadījis Lietuvā, un atkal pieteicies pie Jaunjelgavas pilskunga tiesas, taču nekādas zīmes viņam neesot saglabājušās. Viņš lūdza guberņas valdi izdot rīkojumu Jaunjelgavas pilsētai par viņa pierakstīšanu.⁵² 26. martā guberņas valde šādu rīkojumu izdeva.⁵³

Kurzemes kamerālvalde 1811. g. 21. aprīlī Kurzemes guberņas valdei ziņoja, ka Aizputes pilsētas maģistrāts okladā ir pierakstījis čigānu Jēkabu Spali, taču nav par to kamerālvaldei iesūtījis dokumentus.⁵⁴ 5. jūlijā Piltenes landrātu kolēģija attiecībā uz Jēkaba Spales ierakstīšanu Aizputes pilsētas strādnieku okladā ziņoja, ka 1810. g. 3. februārī Jēkabs ticis apcietināts par dzīvošanu bez pases, un lūdzis tiesai viņu pierakstīt Aizputē, jo viņš šajā pilsētā dzīvojot, lai arī konkrētas dzīvesvietas neesot. Landrātu kolēģija viņu nosūtīja uz Aizputes maģistrātu,

kur Jēkabam tika paziņots, ka viņam nav likumīgu tiesību pierakstīties. Tad landrātu kolēģija viņu kopā ar sievu un bērniem sūtīja pie Kurzemes guberņas valdes, un nav zināms, kur viņi pēc tam palikuši.⁵⁵ 6. jūlijā Aizputes maģistrāts paskaidroja, ka tanī, ka nav likumīga pamatojuma ierakstīt okladā Jēkabu Spali, ir Lažas muižas vaina, kur Jēkabs agrāk dzīvojis, jo tā nav pildījusi Piltenes landrātu kolēģijas rīkojumu iesūtīt ziņas par muižās dzīvojošiem čigāniem.⁵⁶

Jēkaba Spales apliecības norakstā redzams, ka viņš ir ap 40 gadu vecs, dzimis Vormsātes muižā, līdz šim ir klejojis Grobiņas apkārtnē. Sieva Anna ir 20 gadu veca, meita Grieta – 4 mēnešus veca.⁵⁷ 1811. g. 3. augustā Kurzemes kamerālvalde atļāva Jēkabam Spalem pierakstīties Aizputes pilsētā.⁵⁸

Ar spaidu darbiem varēja sodīt gan pierakstīšanās ignorētājus un kļaidoņus, gan kriminālnoziedzniekus, neraugoties uz viņu tautību. 1818. g. 2. martā Vidzemes guberņas valde Kurzemes guberņas valdei ziņoja, ka no Daugavgrīvas cietokšņa darbiem veselības stāvokļa dēļ ir atbrīvots čigāns Matīss, kuru Kurzemes guberņas valde bija sodījusi ar cietokšņa darbiem par kļaidonību un pieraksta iegūšanas gada termiņa neievērošanu. Matīss ar darbos nopelnītajiem trim rubļiem nosūtīts atpakaļ Kurzemes guberņas valdei.⁵⁹

1818. g. 10. septembrī Kurzemes galma virstiesa tiesāja čigānus Juri Marcinkēviču, 19 gadu vecu, un Frici Stefanu, 30 gadu vecu, kuri veikuši zirga zādzību Sēlpils virspilskunga tiesā. Tika nospriests, ka Juri Marcinkēviču jāizsūta uz Sibīriju, bet Frici Stefanu jānodod Kurzemes guberņas valdes rīcībā.⁶⁰ Fricis Stefans 1818. g. bija 30 gadu vecs, luterticīgs, dzimis Seces privātmuižā, 10 gadu nodzīvojis Vecsērenes muižā, pierakstīts okladā Jaunjelgavā.⁶¹ Sākotnēji bija nolemts Frici Stefanu nodot rekrūšos, taču viņš tika atzīts par nederīgu karadienestam veselības stāvokļa dēļ,⁶² bet atzīts par piemērotu cietokšņa darbiem.⁶³

1820. g. 3. novembrī Jelgavas pilsētas maģistrāts uz Kurzemes guberņas valdi nosūta čigānu Mārtiņu Jēci, par kuru noskaidrots, ka īstenībā viņu sauc Jakobs Gešinskis. Viņa tēvs Matias Gešinskis uz Kurzemes kamerālvaldes biļetes jau bija ierakstīts revīzijas sarakstos,

taču Jakobs līdz šim vēl ne.⁶⁴ Guberņas valde lietu tālākai izmeklēšanai nosūtīja Dobeles pilskunga tiesai. Dobeles pilskunga tiesa noskaidroja, ka čigāns Mārtiņš Jēcis, 20 gadu vecs, dzimis Kroņvirnavas muižas Skulmaņu mājās, agrāk nodokļus par viņu Jelgavā maksāja tēvs Matias Gešinskis. Pirms diviem gadiem Mārtiņam pašam bija jāsāk maksāt nodokļus, taču viņš, uzskatīdams sevi par slimu un darbam nederīgu, nepierakstījās, bet klejoja no vienas vietas uz otru.⁶⁵

Bargi sodi draudēja arī par kroņa nodokļu nemaksāšanu. 1821. g. 16. jūnijā Jelgavas policijas pārvalde nosūtīja Kurzemes guberņas valdei Jelgavā pierakstīto čigānu Jāni Ķišķi, kura nodokļu parādi sasnieguši 89 rubļus.⁶⁶ 2. jūnijā Kurzemes guberņas valde Jelgavas maģistrātam uzdeva noskaidrot, vai arestētais Jānis Ķišķe ir derīgs cietokšņa darbiem.⁶⁷ Mediķi viņu atzina par derīgu, un čigāns tika nosūtīts uz Daugavpils cietoksni.⁶⁸

1821. g. 14. septembrī Vidzemes guberņas valde rakstīja Kurzemes guberņas valdei, ka Rīgas apriņķa tiesa aizturējusi čigānu Simonu Marcinkēviču, viņa meitu Dārtu un viņas pusgadu veco meitu Trīni, un Marcinkēvičs apgalvo, ka viņš un viņa trīs dēli esot pierakstīti Vecsērenes muižā netālu no Jaunjelgavas, bet trūkuma dēļ ir devušies ubagot uz Vidzemi. Vidzemes guberņas valde likusi visus čigānus nosūtīt uz Jelgavu.⁶⁹

Šajā sakarā tika izdots viens no senākajiem Latvijas roma personas dokumentiem. Jaunjelgavas rātes 1821. g. 12. janvārī izsniegtajā kroņa nodokļu nomaksas apliecībā čigānam Simonam Marcinkēvičam teikts, ka viņš ir pierakstīts Jaunjelgavas okladā kā zemkopis un maksā nodokļus dubultā apmērā. Vecums – 65 gadi, augums – 2 aršīnas un 3 veršoki, kalsns, mati un bārda melni, seja tīra, sejas krāsa brūngana, uzacis melnas, acis brūnas, deguns liels, mute vidēja, zobi balti, ausis vidējas, zods bārdains. Viņš ir nomaksājis galvasnaudas nodokli par 1816. g. 2. pusi 32 rubļus, ceļa un ūdensbūvju nodokli par 1817. – 1820. g. 2 rubļus 80 kapeikas, rekrūšu nodokli par sevi un dēliem Kazimiru, Jāni un Mārtiņu 17 rubļus, kopā 53 rubļus 80 kapeikas. Pastāvīgā dzīvesvieta ir Vecsērenes kroņa muiža.⁷⁰

1821. g. 15. janvārī Tukuma pilsētā kā zemkopis pierakstītais čigāns

Janis tika nosūtīts ar privāto transportu no Stūru muižas uz Tukumu. Baidīdamies, ka viņu grib nodot rekrūšos, Janis ar cirvi savai labajai rokai nocirtis divus pirkstus.⁷¹ Tādēļ Janis nosūtīts uz Kurzemes guberņas valdi Jelgavā lietas tālākai izmeklēšanai.⁷² Guberņas valde nolēma Jani nodot Kuldīgas virspilskunga tiesai tiesāšanai un sodīšanai par pašsakroplošanos.⁷³

Talsu pilskunga tiesas 1822. g. 2. decembra ziņojumā guberņas valdei ziņots, ka apcietinātais čigāns Jēkabs Graudiņš pastāstījis: viņš ir 50 gadu vecs, nezina, kurā Kurzemes guberņas vietā dzimis, trešajā dzīvības gadā zaudējis tēvu Juri Graudiņu. Pastāvīgas dzīvesvietas viņam nekad nav bijis, bet dzīvojis kā citi čigāni, kuri klejo no vietas uz vietu. Lielākoties viņš uzturējies Alšvangas un Lutriņu apkārtnē, bet vienā vietā nezturas ilgāk kā vienu vai divas dienas. Viņš gribētu pierakstīties Kuldīgas pilsētā. Nodokļus viņš nekad nav maksājis.⁷⁴

Talsu pilskunga tiesa 24. novembrī sastādīja Jēkaba Graudiņa izskata aprakstu: 56 gadus vecs, 2 aršīnas un 4 veršokus garš, kalsns, melni mati un bārda, seja gluda un kalsna, smails deguns, vidēja mute un ausis, izkrituši zobi, plats zods.⁷⁵ Uz šā dokumenta pamata varēja pieprasīt pierakstīšanos. Vēl Jēkabs Graudiņš liecināja, ka viņš un sieva Līze ir kristīti Alšvangas baznīcā. Visvairāk viņi uzturējušies Alšvangas un Lutriņu muižu novados, klejojot no mājas uz māju. Viņiem ir 8 gadus vecs ar krītamo kaiti slimš dēls Jānis, kā arī meitas Trīne un Anna. Bērni kristīti Lutriņu baznīcā.⁷⁶ 1824. g. 5. augustā Kurzemes guberņas valde uzdeva Kuldīgas maģistrātam nokārtot Jēkabam Graudiņam pastāvīgas uzturēšanās biļeti.⁷⁷

Dobeles pilskunga tiesa 1826. g. 10. decembrī ziņojusi Kurzemes guberņas valdei par klejojošo čigānu Jurku, citādi sauktu Krišjāni Aleksandrovu. Viņa nodokļu zīmes termiņš izbeidzies 1. oktobrī. Lai gan viņš uzdodas par 14 gadu vecu, izskatās kā 17 – 30 gadu vecs, un arī citi apcietinātie čigāni liecina to pašu. Kā dzīvesvietu viņš spēj nosaukt tikai dažādas gadatirgus vietas, kur ir uzturējies ne ilgāk kā dienu un nodarbojies ar zirgu tirgošanu. Apcietinātais Jozefs Aleksandrovš liecināja, ka savu nodokļu zīmi viņam iedevs kāds Jurka. Tika noskaidrots,

ka tā sauktais Jurka ir aizbēgušā čigāna Jaņa un Vilcēnu krogā vēl pirms 5 gadiem dzīvojušās Katrīnas dēls un ir kristīts Smilkūņu katoļu baznīcā.⁷⁸ Baznīcas grāmatā minēts, ka 1795. g. kristīts Juris jeb Jurka, čigānu Jaņa un Katrīnas dēls.⁷⁹

Jurkas jeb Krišjāņa Aleksandrova izskata aprakstā (*Signalement*) teikts, ka viņš ir 30 gadu vecs, augums – 2 aršīnas un 4 veršoki, melni mati, bārda un uzacis, brūnas acis, vidējs deguns un mute, apaļa seja, veselīga sejas krāsa.⁸⁰

1826. g. 6. novembrī Jelgavas pilsētas birģermeistars apliecināja, ka Krišjānim Aleksandrovam 1823. gadā ir izsniegta leģitimizēšanās zīme.⁸¹ Tika veikta ļoti skrupuloza ziņu izmeklēšana, ievāktas papildu ziņas no pilsētām un mācītājiem. Tomēr 1827. g. 13. janvārī Jelgavas policija Kurzemes guberņas valdei pieprasīja nepieciešamās drēbes un ceļa naudu Krišjāņa Aleksandrova izsūtīšanai uz Sibīriju.⁸² Viņš tika izsūtīts par kļaidonību.

Kurzemes guberņas ģeogrāfiskajā aprakstā minēts, ka pirms 1841. g. čigāni reiz bija lielākā, tagad ļoti nelielā skaitā. Viņi ir pierakstīti pie pilsētām, taču klejo pa zemi, nodarbojas ar dažādiem amatiem, ubagošanu, zirgu tirgošanu, dažreiz arī zirgu zagšanu.⁸³ Kurzemes guberņas romi pārsvarā klejoja vasarās pa savu guberņu, ziemas pārlaida īrētās telpās un mājās pilsētās, bet ar pieraksta pilsētas atļauju varēja pārcelties uz dzīvi Kauņas, Viļņas un Vidzemes guberņā.

19. gs. vidū romantisma literatūras ietekmē romu klejotāju dzīvesveids vācbaltiešu vidū sāka iegūt romantisku oreolu. 1861. g. Sabiles aprakstā minēts, ka apmēram divas verstis no Sabiles miesta Abavā atrodas neliela sala, kurā, ja laikapstākļi atļauj, apmetas klejojošie čigāni, tāpēc sala nosaukta par Čigānu salu. Tumšajos vakaros, kad čigāni iekur ugunskurus, jauni un veci sasēstas ap katliem, sala iegūst ārkārtīgi romantisku izskatu.⁸⁴ Čigānu sala bija iecienīta Sabiles miesta iedzīvotāju pikniku vieta.

Tā kā romu tautība dokumentos nav minēta bieži, uzvārdu identificēšanai jāņem palīgā Jura Leimaņa grāmata “Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos”, kurā ir izmantoti viņa tēva Jāņa Leimaņa savāktie ro-

mu nostāsti par viņu senākajām un ievērojamākajām dzimtām Vidzemē un Kurzemē, kā arī romu sabiedrisko iekārtu.

Latvijas čigānu cilšu vecākie celmi, cik vērojams, ir Kurzemē. No tiem ievērojamākie – Aklie Miķeli – čigāniski Karore Miķeli, Kalēji-Kovaļi, Melnkāji – Kāle pīre, Šķēpi un Tomki.

Aklo ciltstēvs Miķelis bijis ļoti gudrs un bagāts čigāns. Dzīvojis Kuldigas apriņķī. Pusmūžā viņš kļuvis neredzīgs un no tā laika iesaukts par Aklo Miķeli, šis nosaukums pārgājis arī uz viņa pēcnācējiem. No šīs cilts cēlies slavens Latvijas čigānu vecākais (čigāniski “šēro rom” – bagātākais un gudrākais čigāns nometnē) Luttis un bībeles tulkotājs čigānu valodā Jānis Leimanis.

Luttis dzīvojis Saldū, kur tam piederējuši pieci nami. Viņa sieva, latviete – Liene, ieprecēta no allažnieku Zveju mājām. Luttis laulībā piedzīvojis 4 dēlus un 3 meitas. Savus bērnus sūtījis skolā. Viņa bērnu bērni vēl tagad dzīvo Saldū, kur viņiem nekustami īpašumi.

Luttis bijis ļoti taisns un reliģiozs čigāns. Īpašumu pārvaldīšanai un dažādu saimniecisku vajadzību kārtīšanai viņa rīcībā bijuši vairāki apakšnieki. No tiem 4 – 5 dināru un nenoteikts skaits piskaru. Dinārs čigāniem bijis apmēram tas pats, kas vācu muižniekiem vagars, bet ar piskara vārdu čigānu valodā apzīmē vergu.⁸⁵

Vecākais dinārus sūtīja uz zirgu tirgiem novērot čigānu rīcību, un viņu pienākums starp citu bijis ziņot vecākam par visām nebūšanām un pārestībām. Vainīgie vēlāk uzmeklēti un atvesti vecākā priekšā. Svarīgos gadījumos tad sasaukta čigānu tiesa – romano sondos. Tiesas sastāvā bez paša čigānu vecākā aicināti arī visi mājās esošie dināri un bez tam vēl 4 – 5 apkārtnes turīgākie čigāni.

Vainīgam parasti piesprieduši miesas sodu, bet nereti bijuši arī gadījumi, kad piespriests naudas sods par labu cietušajam. Ja vainīgais sodu nav varējis samaksāt, tad viņš piespiedu kārtā iedalīts par piskaru pie čigānu vecākā un bijis spiests strādāt visus uzliktos darbus līdz tam laikam, kad nospriestā soda nauda iemaksāta. Vecākais tad šo naudu izmaksājis cietušajam. Pēc soda izciešanas piskaru čigāni izstūmuši no sava vidus un padzinuši no nometnes.

Čigānu vecākam Luttim daudzreiz gadījies teikt savu vārdu arī precību lietās un novērst pārestības. Tamlīdzīgas “prāvas” parasti nokārtotas krogos. Vecākais iepriekš vērīgi izklausījis sūdzību un tad kādā dienā uzaicinājis vainīgo puisī un cietušo meitu un, protams, arī citus no metnes čigānus. Uz puisa rēķina Luttis tad sarīkojis lielu iedzeršanu un dzīru beigās paziņojis, ka nupat nodzertas puisa kāzas. Ja puisis nav bijis apmierināts un pretojies, Luttis pavēlējis saviem dināriem nogāzt puisī pie zemes, un viņš saņēmis tā saukto mazā bērna pērienu. Pats vecākais ar savu pātagu tad pēris puisī, līdz šis piekritis vecākā domām un apņēmis mīlēt un cienīt pamesto līgavu.

Pie vecākā ar sūdzībām ieradušies arī tādi nelaimīgi mīlētāji, kuru vecāki pretojušies precībām. Arī šādos gadījumos Luttis gandrīz vienmēr pratis palīdzēt un nelaimi pārvērst laimē.

Čigānu tiesu lietas, precību prāvas un tamlīdzīgas sūdzības notikušas slepenībā, un ārpasaule par visu to neko nedrīkstējusi zināt. Tādēļ arī citiem par čigānu īpatnējo dzīvi tik maz zināms un dzirdēts.

Kurzemē visai slavens bijis arī čigānu vecākais Didžus, kas dzīvojis Grobiņā. Didžus bijis ļoti uzstājīgs un lepns vīrs. Par viņu stāsta brīnumlietas. Bijis ļoti bagāts un bezgala mīlējis zirgus. Savus mīluļus viņš nebarojis vis no vienkāršas koka siles, bet iegādājies sevišķus sudraba traukus un no sudraba traukiem ēdinājis zirgus. Vēsā un lietainā laikā viņš ietērpis savus zirgus zīda un zelta cauraustās tiļās. Tikai zirgu kāju pēdas palikušas neapsegas. Cik tur taisnība, kas to lai zina, bet čigāni svēti tic, ka tas tā tiešām arī bijis.⁸⁶

Kalēju-Kovaļu cilts tālie priekšteči ar zirgu mietniecību nav nodarbojušies, bet pelnijuši maizi kaļot un tādēļ arī iesaukti par kalējiem. Viņi mežu no metnēs parasti nav dzīvojuši. Muižnieki viņus kā labus meistaros labprāt laiduši savos pils dārzos, kur tie strādājuši kungu darbos.

Kalēji vienmēr nēsājuši līdz mazas plēšas un smalkus amata rīkus. Pratuši izgatavot skanīgas mutes ermoņikas un brīnīšķīgus vēžus un dažādus ķeburus kungu priekam. Vēžus pagatavojuši no vara, un ar sevišķu ierīci, kas uzvilka patstāvīgi kustējusies, vēzis rāpies kā dzīvs.

Toreiz tādas lietas bijušas retums. Baroni par to labi maksājuši, čigānu aprindās Kalēji-Kovaļi pazīstami kā miermīlīgi cilvēki.

Vislielākā cilts Kurzemē skaitās Melnkāji-Kāle pīre. Kā cēlies dīvainais nosaukums – nav zināms. Šai ciltij arī bijis tālu pazīstams vecākais – šēro roms – Cunnis, ļoti bagāts, gudrs un, kā toreiz kurzemnieki teikuši, “kurāžīgs” čigāns. Viņa parastā apmešanās vieta bijusi Šķēdes lielkunga mežos. Pats lielskungs bijis draugos ar Cunni un bieži nācis mežā viņu apciemot.

Melnkāji ir iedomīgi un visai lepojas ar savu cilti. Viņi ļoti iznesīgi, piegriež vērību ārienei, un viņus jau pa gabalun var pazīt. Melnkāji agrāk pastāvīgi ap vidu sējuši platas sarkanas adītas jostas, kuru krāsainie pušķi karājušies līdz pat ceļiem. Kreklus viņi izšuvuši spilgtiem raibumiem un valkājuši lakotus zābakus ar cikcakinīem ādas uzšuvumiem. Citi atkal nēsājuši garas, raibas zeķes līdz ceļiem, kas savukārt izgreznotas skaistām adītām prievītēm, un pie šīm prievītēm piestiprinājuši īpatnējus pušķus. Šī cilts ir viena no vecākām, un viņas ļaudis pazīstami kā labi zirgu mietnieki un lieli dziedātāji, mūzikas mīļotāji. Viņi necieš nekādu apvainojumu ne no savējiem, nedz arī no citiem. Par katruniecīgāko aizskaršanu Melnkāji ir gatavi iet tūdaļ cīņā un aizstāvēties līdz pēdējam.

Viena no vismazākām Latvijas čigānu ciltīm ir Šķēpi. Viņi spēcīgi, lieli augumā un ļoti drošsirdīgi, šēro roms Luttis no šīs cilts izraudzījis sev puīšus.

Arī Tomku cilts vīri ir spēcīgi un stalti. Pārējie čigāni ciena viņu lēno un miermīlīgo dabu. Tomki dzīvo Kuldīgas apriņķī. Viņu likumīgais uzvārds Kleinis. No šīs cilts cēlies čigānu Pautelis – varens stiprinieks, par kura spēku vēl šobaltdien runā čigāni.⁸⁷

Kādreiz Pautelis uz ceļa satīcis vairākus čigānu pajūgus un tūlī ievadījis sarunas par zirgu maiņu. Viens no svešajiem čigāniem uzsācis pārlieku lielīt savu zirgu. Esot spēcīgs, labs vilcējs, ar labu gaitu. Pautelim lielība nav patikusi un viņš atteicis, ka redzēti labāki un spēcīgāki zirgi, čigāns spītīgi pastāvējis pie sava – tāda zirga otra vairs pasaulē neesot.

Abi iekarsuši. Pautelis beidzot apgalvojis, ka šis ar vienu sitienu čigā-

na zirgu iegāzīšot grāvī. Čigāns, nepazīdams Pautēļa spēku, atbildējis: “Labi! Ja tu to izdarīsi – zirgs piederēs tev!”

Abi saderējuši. Citi čigāni gan mēģinājuši abus derētājus nomierināt un šaubīgās derības izjaukt, bet Pauteli nav spējuši vairs atrunāt. Viņš atvāzies un devis spēcīgu sitienu ar plaukstu zirgam pa kaklu. Zirgs, kurš stāvējis pašā ceļmalā, ar visu pajūgu iegāzies grāvī.

Svešiem čigāniem izbrīnā mutes palikušas vaļā un nu sācies strīdiņš. Zirga īpašnieks vaimanājis – viņa zirgs pagalam, viņš zirgu tomēr neatdošot. Bet pārējie čigāni aizstāvējuši Pauteli. Viņš derības laimējis un viņam arī pieder zirgs. Visi nu centušies zirgu izcelt, bet nav spējuši. Tad piegājis Pautelis un viens pats izcēlis no grāvja zirgu ar visu pajūgu. Stāsta arī, ka Pautelis bez lielām grūtībām atlocījis taisnus jaunus pakavus un nesis milzu akmeņus kā niekus.

Vidzemē ir divas čigānu ciltis – Buzgi un Marčuki. Buzgu cilts ļaudis – Marcinkēviči. Viņu celms ir šēro roms Sīlis, kas savā laikā Madonā turējis krogu. Viņam bijušas, kā stāsta vecie čigāni, septiņas sievas un 36 bērni. Kurzemes čigāni ne visai labi satiek ar Buzgiem-Marcinkēvičiem, bīstas no viņiem. Buzgi ir visai uzstājīgi, neiecietīgi un vienmēr gatavi visiem līdzekļiem uzstāties un aizstāvēties.

Vidzemes čigāni Marčuki-Burkēviči ir augumā nelieli, bet ļoti izturīgi, veikli un vajadzības gadījumā prot apbrīnojami labi rīkoties ar pazīstamo čigānu ieroci – nūju.⁸⁸

Latvijas teritorijas romus 19. gs. otrajā pusē aprakstījuši latviešu literatūras klasiķi autobiogrāfiskajos darbos par savu bērnību: Doku Atis “Mans dzīves rīts”, Anna Brigadere “Dievs, daba, darbs”, Jānis Jaunsudrabiņš “Baltā grāmata”, Ernests Birznieks-Upītis “Pastariņa dienasgrāmata”. Kad tabors apmeties netālu no zemnieku mājām, čigānu vīrieši palikuši nometnē, nodarbojušies ar zirgu mainīšanu un tirgošanu, bet sievietes ar mazākajiem bērniem gājušas pa mājām mangot – diedelēt pārtiku un apģērbu sev un bērniem. Čigāni viņu neierastā apģērba, valodas un uzvedības dēļ bērniem šķituši savādi un biedējoši.

Saskaņā ar 1897. g. Viskrievijas tautas skaitīšanas datiem, Vidzemē dzīvoja 394 romi, Kurzemē – 1202, Latgalē – 346 romi, kopā 1942

cilvēki. Visvairāk romu nodarbojās ar zirgu tirdzniecību. Kurzemē ar to bija saistīti 53,2 % romu, Latgalē – 62,4 %. Ar lauksaimniecību Kurzemē nodarbojās tikai 96 romi (8 %).⁸⁹

Romu interese par lauksaimniecību un nekustamu īpašumu iegādāšanos pamazām pieauga. 1911. g. pavasarī Vidzemē, Lejasciemā čigāni kopīgi nopirkuši divas mājas, kurās uz pastāvīgu dzīvi apmetušās vairākas čigānu ģimenes. Līdz tam Lejasciemā čigāni pie dažiem saimniekiem apmetās tikai pa ziemu, bet vasarās klejoja apkārtnē.⁹⁰

Romi pirmajā Latvijas republikā

Pirmās Latvijas republikas laikam ir raksturīgs romu skaita pieaugums, kā arī romu radošās inteliģences aizsākumi, rakstu valodas pirmsākumi, citu Latvijas iedzīvotāju iepazīstināšana ar romu kultūru uz skatuves. Latvijā 1920. g. dzīvoja 1023 romi – par 919 cilvēkiem mazāk nekā 1897. g., kas, visticamāk, izskaidrojams ar došanos bēgļu gaitās uz Iekšķrieviju Pirmā pasaules kara laikā. Turpmākajos gados romu skaits turpināja pieaugt. 1925. g. Latvijā jau dzīvoja 2870 romu, 1930.g. – 3217, 1935. g. – 3839 romi.⁹¹

Turpinājās romu apmešanās pilsētās, tajās veidojot kompaktus romu apdzīvotus rajonus. Smiltenes priekšpilsēta Cērtene tika saukta par čigānu pilsētu, jo tā bija vienīgā vieta, kur tik koncentrēti Latvijas pilsētā dzīvoja čigāni. Tur dzīvojis arī Latvijas čigānu organizētājs un vadītājs Krišs Marcinkēvičs. Viņš pat esot pārtulkojis bībeli čigānu valodā.⁹²

Ļaudis turpināja apbrīnot romu “baronus” un “karaļus”, kuri rīkoja vērienīgas kāzas un bēres savas ģimenes piederīgajiem. 1935. g. 9. jūnijā Valmieras kapos tika apbedīta Latvijas “čigānu karaļa”, valmierieša M. Sīmaņa sieva. Uz sava “karaļa” sievas bērēm bija ieradušies viņa pavalstnieki no visiem Latvijas novadiem un pat pārstāvji no Igaunijas, kuri uz bērēm bija nākuši kājām, braukuši zirgiem un automobiļiem. Apbedīšanas ceremoniju kapos izpildīja evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītājs E. Pavasaris, un piedalījās arī aizsargu orķestris.

“Čigānu karaļa” sievas bērēs noskatījās vairāki tūkstoši valmieriešu, kuri pārpildīja ielas, pa kurām virzījās sēru procesija. Pēc apbedīšanas ceremoniāla kapsētā “čigānu karalis” savā mītnē Limbažu ielā bija rīkojis grandiozas bēres, kurās piedalījās apm. 150 “pavalstnieku” un daudzi paziņas. Bēres tika svinētas trīs dienas. Pirms apbedīšanas 8. jūnija naktī čigāni sava “karaļa” mītnes dārzā bija uzcēlušī telti, kuras vidū vaļējā zārkā noguldīja mirušo. Ap to pie ēdieniem un dzērieniem bagātīgi klātā galda čigāni dzīrojuši, tā pēc savas tradīcijas pieminot mirušo.⁹³

Arvien vairāk romu uzsāka pastāvīgu vai sezonas darbu fabrikās, lauksaimniecībā un zivsaimniecībā. Trīsdesmito gadu vidū rakstnieks Vilis Veldre, kurš Ventspils ostā novēroja motorlaivu atgriešanos no

zvejas ar lomu, bija izbrīnīts, ka zivju kastu vedēju lielākā daļa ir čigāni, kuri nereti pazīstami savas bezdarbības un vēl vairāk nedarbības dēļ. Ventspils čigāni labprāt grib strādāt, un zvejnieki stāsta, ka zivju vedējos čigāni derot labāk nekā latvieši, jo čigāns neatsakās braukt arī ar vienu pašu kasti, turpretim latvietis grib allaž kraut pilnu vezumu, lai lielāka peļņa.⁹⁴

Pirmā zināmā luga latviešu teātrī par romu tematiku ir 1932. g. Rīgas Strādnieku teātrī uzvestā K. Dziļlejas luga “Bravo čabu” (Dūšīgais puika). Tās darbība risinājās Rīgas nomalē, strādnieku dzīvokļos, uz ielas, tirgū un čigānu kulbas priekšā. Režisors J. Jurovskis uzvedumā bija ieviesis daudz un dažādus dzīvus efektus: īstu sivēnu, kaķi, bolderi un čigānu zīdainīti. Čigānu meitenes Unkas lomu spēlēja čigāniete Marta Senkovska.

Recenzijā atzīts: “Visumā aktieri labi pārčigānojušies.” Tam par iemeslu ir bijis mēģinājums – ekskursija pie Čiekurkalnā dzīvojošiem čigāniem, kuri arī izrādēm uzticējuši mazo čigānēnu un sivēnu.⁹⁵

Romu mūzikas kolektīvi lielākoties bija kapelas, kas spēlēja Rīgas un lielāko pilsētu restorānos, un profesionālu līmeni nerasniedza. Nedaudz prestižākās vietās – brīvdabas estrādēs Jūrmalā un Liepājā uzstājās čigānu zēnu orķestris, kura muzicēšana tomēr bija tālu no profesionālās mūzikas, balstoties uz atraktīvu priekšnesumu un improvizēšanu.

1937. g. vasarā šis orķestris uzstājās Liepājas Filharmonijas jeb Kūrmājas dārzā. Visas biļetes uz sēdvietām bija izpārdotas, jo apmeklētāji orķestri uzskatīja par sensāciju. Recenzijā atzīts, ka šādu orķestri ar prieku varētu klausīties restorānā vai kādā jautrā saiešanas vietā, bet koncerta programmu orķestris nespēja pildīt tā, lai šo īpatnējo mūziku gribētos klausīties vēl un vēl.

“Orķestra programmā ir ungāru un čigānu tautas dziesmas un popmūzika. Tad čigānēni, starp kuriem ir arī jau pieauguši jaunekļi, tiešām iedegas savā īstajā dienvidnieciskajā kvēlē un mūzika skan dinamiskā kāpinājumā, straujas kontrastainās pārejās. Temperaments un kvēlie tempi ir čigānu orķestra stiprā puse, bet te nu daudz kas samākslots, neīsts, ārišķīgs, kam būtu jārāda, ka čigāni ir pilnīgi dabas bērni, kas

pat notis nepazīst un spēlē vienīgi pēc dzirdes, bet šī mākslotība neļauj klausītājiem iedegties īstā mūzikas kvēlē. Mēs esam pārāk ziemeļnieki, lai padotos mākslotam efektam. Ne visiem patika kora vadītāja un reizē arī konferansjē joki un paskaidrojumi gandrīz pirms katra izpildāma gabala.

Programma bij gara, bet daudzus no programmā uzdotiem gabaliem nespēlēja. Tā koncerts guva vairāk gadījuma mūzikas raksturu, ko, protams, orķestra vadītājs arī velējies. No nopietnajiem gabaliem patika it labi gabaliņš no “Grāfiene Mārica”, arī Lista “Ungāru rapsodija” nebija peļama, kaut gan to dzirdējām brīvā izpildījumā. Programmās galveno daļu sastādīja popmūzika un čardaši.”⁹⁶

Pirmās Latvijas republikas laika preses izdevumos bieži tika publicētas kriminālchronikas, un romi bija vienīgie par noziedzīgiem nodarījumiem aizturētie un tiesātie, kuru tautība tika pieminēta kriminālchronikās, lai gan citu tautību piederīgie veica tādus pašus un daudz smagākus noziegumus. Tādēļ romu veiktie noziegumi sabiedrības acīs vienmēr bija visuzkrītošākie. Tika pieminētas arī sīkas krāpšanas. 1938. g., izmantojot likumu par lauksaimnieku nodokli no pārdotās produkcijas laukstrādnieku dzīvokļu fondā, “atvilkumus”, ko vajadzēja iekasēt iestādēm, bija sākuši izdarīt arī čigāni un lopu uzpirceji. Kāds čigāns Kaspars Mircenkevičs, kurš sastopams gandrīz visos lielākos lauku tirgos, iestāsta lauciniekiem, ka viņiem jāmaksā nevien par pārdoto, bet arī pirktu zirgu 5 lati “laukstrādnieku fondā”, šādu “nodevu” savā labā viņš vairs darījuma summas iekasējis no vairākiem lauciniekiem.⁹⁷

Spriežot pēc preses kriminālchronikām, romi pārsvarā veica sīkas zādzības un krāpšanas. Smagi miesas bojājumi un slepkavības bija retums, un tika veikti pašu romu vidū atriebības vai greisirdības dēļ. Tā 1925. g. 27. novembrī Latgales apgabaltiesa piesprieda trīs gadus spaidu darbos Rēzeknes čigānam Kārlim Kovaļskim, kurš bija nāvīgi sadūris savu civilsievu Paulīni Marcinkeviču par to, ka tā viņu atstājusi un sagājusies ar citu čigānu.⁹⁸

Gan garīgo aprūpi, gan praktisku palīdzību nabadzīgākajiem romiem sniedza Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas iekšējā misija. Tā rīkoja dievkalpojumus Rīgas čigānu mājās, un viena no tām atradās Kazaku

(vēlāk – Abrenes) ielā. Reizi nedēļā šādus apciemojumus iekšmisijas darbinieki veica septiņās dažādās čigānu mītnēs Rīgas nomalēs. Tajās sapulcējās čigāni arī no apkārtējam mājām.

Kazaku ielā uz dievkalpojumu bija sapulcējušies kādi 10 čigāni ar bērniem, kuri skaļi sarunājās savā starpā. Vispirms misijas darbinieku sarunas ar romiem bija veltītas ikdienišķām, praktiskām lietām, kas romiem viņu izglītības trūkuma un izolētības dēļ bija svešas.

“Atklājas tā pati aina, kādu nācies vērot, sastopoties ar šīs tautas locekļiem iekšmisijas kancelejā. Pārāk neizprasti šiem ļaudīm vēl ir visi sabiedrības un baznīcas iestādījumi un to vajadzība, pārāk liela nevērība un vienaldzība pret visām likuma prasībām. Nereti iekšmisijai nākas rakstīt miertiesām lūgumus, lai atļauj dzimtsarakstu reģistros ievest 17 gadus vecus “bērnus”, kas mežā dzimuši, mežā auguši, nekur arī nav pieteikti un reģistrēti. Iekšmisija gādā tad arī par to, lai tiktu izpildīti attiecīgie amata darbi pie čigāniem.”

Dievkalpojuma laikā romi droši dziedāja līdz garīgās dziesmas un ar uzmanību sekoja evaņģēlija fragmenta izskaidrojumam, no kura viņu sirdīm daudz kas vēl palicis neizprasts.

Klusajā ciešanu laikā bija salasījies arī pulciņš čigānu, kuri gribēja baudīt svēto vakarēdienu. Tā kādā ceturtdienas vakarā, ciešanu laika dievkalpojumā, kādus iekšmisija noturēja katru ceturtdienu Jaunā Ģertrūdes baznīcā, pulcējās arī čigānu draudze. Šinī dievkalpojumā tika iesvētīts arī viens čigānu jauneklis, kas viens pats, droši, stiprā balsī draudzes priekšā apliecināja savu ticību.⁹⁹

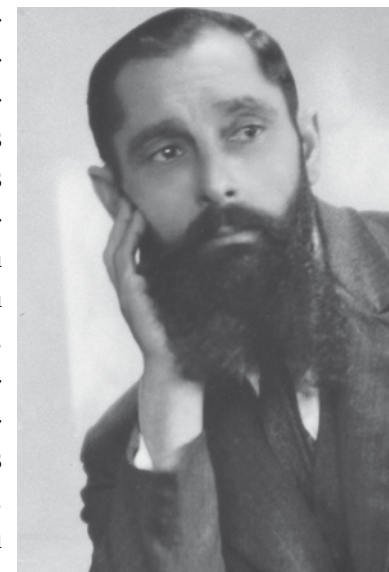

Pirmās Latvijas republikas laiks iezīmējas ar pirmajiem romu izcelsmes radošajiem inteliģentiem un pedagogiem. No pēdējiem jāatzīmē vācu valodas skolotāja Berta Rudeviča, dzimusi Sīmane. Viņa strādāja Siguldas un Vangažu pamatskolā, ir romu kultūras un sabiedrisko darbinieku Kārļa Rudeviča māte un Normunda Rudeviča vecāmāte.

Jānis un Juris Leimaņi

Trīsdesmitajos gados aktīvi darbojās Latvijas romu pirmais sabiedriskais, kultūras un reliģiskais darbinieks, tulkotājs un romu folkloras krājējs, Latvijas romu rakstu valodas pamatlicējs Jānis Leimanis. Viņš dzimis 1886. g. 6. martā Skrundas Kalna Ģiezēnos. Bērību līdz 1898. gadam viņš pavadījis klejotāju čigānu dzīvē, beidzis Kuldīgas pareizticīgo draudzes skolu, pēc tam apmeklējis Aizputes apriņķa skolu, ko trūcīgo dzīves apstākļu dēļ nepabeidza. No 1915. g. J. Leimanis organizēja un vadīja romu bēgļu apgādību Iekškrīevijā, sākams rūpēties arī par viņu kulturālām vajadzībām. No 1921. līdz 1924. g. iedziļinājās Bībelē. No 1926. līdz 1931. g. romu valodā pārtulkoja Jāņa evaņģēliju, kas tika iespiests (vietām literatūrā minēts, ka viņš pārtulkojis visu Bībeli, kas neatbilst īstenībai). No 1929. līdz 1930. g. viņš strādāja par pagaidu darbinieku pasta resorā, no 1931. līdz 1932. g. – par pareizticīgo baznīcas kalpotāju Rīgas Jūrmalā. 1931. g. J. Leimanis nodibināja biedrību “Čigānu draugs”, vadīja tās kori. No 1933. g. pavasara viņš bija pagaidu darbinieks folkloras krātuvē, kur vāca Latvijas romu garamantas. Savāktie folkloras materiāli (tautas pasakas, teikas, dziesmas, sakāmvārdi un parunas, apģērbu apraksti, ticējumi, lāsti), vairāk nekā 500 vienības, glabājas Latviešu folkloras krātuvē Nacionālās bibliotēkas ēkā.

Jānis Leimanis – čigānu kultūras darbinieks
Latvijā

J. Leimanis bija pirmais Latvijas roms, kurš pierakstīja tekstus – folkloras materiālus romu valodā. Folkloras materiālus viņš rakstīja ar paralēlu tulkojumu latviski, un tie ir senākie zināmie pierakstītie Latvijas romu folkloras materiāli. Lielākā daļa šo materiālu vēl nav publicēti.

Pal do rekica, pal do sados

*Pal do rekica, pal do sados
Hana reskire trin hentti.
Jek sis sivico bielāja griva,
Menori bāri te huči.
Ked Jov dtala, pīrore marla,
Sāre tugici nasadtona.
Mc kārei Dēvel so kemela,
Chebini mange les te zadav,
Kedi nattuva radica tedav,
Otdava mani tmerčake.*

Aiz upītes, aiz dārziņa

*Aiz upītes, aiz dārziņa
Cik kunga trīs lepni zirgi.
Viens bij šķimelis baltais
Kakliņā liels, ak, augsts.
Kad viņš iet, kājiņas uzsit.
Visas bēdiņas izzūd.
Lai dara Dievs, ko grib.
Man viņi jāiejudz.
Kad nevarētu sev prieciņu dot,
Atdotu sevi nāvei.*

Mi jakhorja po vet dikhana

*Mi jakhorja po vet dikhana,
Mi pīrvrenge dūr drom tedžan.
Te gilom dromesa vavresa
Te viitakirdtom do bāredēr čhār.
Te gijom me ko cudza roma,
Te den teotkhiņen mi pīrurenge.
Te den otbarjdn mi balorenge.
Vai dova deva mi sivone gress.
Te sivo, sivo tephabengēro,
Jov vilidtijs mo iēroro.*

Manas actiņas uz mežu skatās

*Manas actiņas uz mežu skatās,
Manas kājiņas tālu ceļu iedamas,
Ak, gāju es pa ceļu citu,
Ak, izminu to lielāko zāli.
Ak, gāju es pie svētiem čigāniem.
Ak, dodiet atdusēties manām kājiņām.
Ak, dodiet ataugt maniem matiņiem.
Par to dotu savu sirmo zirgu.
Ak, sirmais, sirmais, ak, dābolainais.
Viņi izglāba manu galviņu.*

Čigānu tirgus

“... Uz tirgu sagatavodamies, čigāns visupirms nokārtojās ar drošu
nometnes vietu, sagādāja ģimenei pārtiku, sagatavoja savu saimniecības
iekārtu, lai, tirgū iebraucot, viņam viss spīdētu un laistītos.

Tirgus vakarā čigāni sabrauca vai nu pašā tirgus laukumā, vai tuvējā
mežā. Ja čigānam bija labāki zirgi, tad viņi uz tirgu ieradās jau dienas

laikā, bet ja viņam zirgs ar vainām, tas ir, klibs, stulbs, niķains utt., tad viņi ieradās tirgū vakarā.

Iestājoties tumsai, čigāns ieradās tirgū allaž galvu pacēlis, cerību pilns. Tikko tirgu ar pirmo acs uzmetienu ieraudzījis, viņš tūlīn, cepuri pacēlis, saka: “Dievs dod šim tirgum laimīgam būt.”

Čigāniem laimīgākais tirgus ir tas, uz kuru sabrauc daudz tirdzinieku un kura tuvumā ir mežs ar atļauju tirdziniekiem apmesties tur tirgus laikā. Tad tai tirgū čigāns jūtas sevišķi laimīgs, lai arī kādā materiālā trūkumā viņi nebūtu.

Čigāns, atbraucis uz mežu tirgus tuvumā, jūtas tur kā mājās, staigā galvu uz augšu pacēlis, bet uzmanīgi, uztverdams, kas tuvumā notiek. Tikko čigāns pamana, ka atbraucis kāds jauns čigāns, tā centās novērot viņa zirgus, kādi tie, lai varētu sagatavoties zirgu tirgošanai, kas allaž notiek čigānu starpā.

Čigānu paražās neatteikties no zirgu andelēšanas, vai būtu nakts vai diena. Ir arī sakāmvārds: “Kom parubnastir otphenelapes, dova gres menarikire (Kas no mitus atsakās, tas lai zirgu netur)”. Un ja viens otru krietni piešmaucis, tad atkal ir sakāmvārds: “Pšal pšales natulini, dād čhāves (Brālis brāli netēlo, tēvs dēlu)”. Un ja kāds sev par apsmieklū lūdzas, lai zirgu atmaina atpakaļ, tad ir sakāms vārds: “Nalava me, lela vār (Neņemtu es, ņems cits)”.

Vāl ir sakāms vārds: “Keil dūral dava grelli: “Avri parudo”, togi lai visparudo” (Kad no tālienes sauktu “Izmīts”, tad ir izmīts). Un vēl ir sakāms vārds: “Ja palcenge konci (vai grengo paruben), zapene khetare, togi užē nīso nakaresa” (Ja pirkstu gali (t. i., zirgu andelēšana) sakrituši kopā, tad jau nekā nepadarīsi).

Augšminētos sakāmvārdus lieto tikai pie zirgu andelēšanas. Par šmaukšanu zirgu tirgošanā čigānu starpā čigāns nekad neparādās noskumis, bet pretinieki atkal dodas katrs uz savu pusi turpināt zirgu tirgošanos.

Kā čigāns gribēja mēnesi no debesīm nozagt Čigānu tautas pasaka

Agrākus gadus dzīvoja kāds nabaga čigāns ar savu sievu un daudziem bērniem. Grūti nācās uzturēt viņam divpadsmit mazus bērniņus tādā trūkumā, kāds viņiem piemita. Zirgs un rati viņiem savā mūžā vairāk laika nebija nekā bija, un, ja zirgs kādreiz arī bija bijis, tad tas ir bijis tik zirgu ādas vērtībā, jo labu zirgu nevarēja trūkuma dēļ iegādāties. Rati viņiem bija viscaur no koka un tikko knapi turējās kopā vecuma dēļ. Koka riteņi viņiem ilgi nestāvēja, tie ātri salūza, bet to vietā viņi atkal dabūja jaunus. Viņi allaž aizgāja pie lauku saimniekiem un tur izlūdās citu koka riteni.

Vienu dienu, pa biezu mežu braucot, tam salūza priekšējais ritenis. Tad tas gāja uz vienām lielām mājām. Iedams mājās, viņš ieraudzīja, ka saimnieka puisis velk pa pusei jaunu riteni augstā kokā. Čigāns ātri piesteidzas pie koka, paceļ galvu augšā un runā uz puisi: “Mīļo brālīt, esi tu tik labs un apžēlojies par maniem maziem, sīkiem bērniņiem, dod jel man to riteni, viņi sēž lielā mežā un gaida neēduši. Salūza man ritenis un nevarēju viņus no meža izvest. Dod man to riteni, kuru tu cel augstā kokā. Kādu reiz es tev to atdarītu un mani mazie bērniņi tev uzdancos.”

Puisis saka čigānam: “Es tev to riteni nedrīkstu dot tādēļ, ka saimnieks man sacīja, lai es uznesu viņu kokā un tur lai stārķis sev ligzdu taisa, bet tev es saku – ej tu pie saimnieka un palūdz viņam citu riteni. Viņš tev dos.”

Čigāns iegāja pie saimnieka un lūdza viņam riteni salūzušā riteņa vietā. Saimnieks saka: “Tāda riteņa priekš tevis man nav, man visi ir vajadzīgi. Atnāc citā reizē, tad es tev dotu, bet šai reizē man tev nav ko dot.”

Čigāns aizgāja uz otrām, uz trešām mājām, bet nekā nevarēja dabūt priekš saviem ratiem. Mājā nākdams, čigāns noskatītās uz riteni, ko puisis uzcēla kokā priekš gandra. Čigāns ilgi noskatījās un tad sacīja: “Ja puisis riteni būtu licis priekš kāda cita putna, tad es viņu nogāztu un aiznestu pie sava ugunsкура, un uzliktu saviem ratiem, un izbrauktu no meža šo pašu vakaru, un tad no rīta mana sieva ar maniem maziem

bērniņiem būtu aizgājusi uz kādām mājām, un tad būtu dabūjusi kaut ko maziem bērniņiem, un arī priekš manis kādu maizes garozu. Bet tagad mazie bērniņi cauru dienu neēduši. Vai tās mazās dzīvībiņas to cietīs? Saslims un nomirs badā. Nē, to es nepielaidīšu, labāk lai paliek putnu lielskungs bez ligzdas, bet mani mazie bērniņi nedrīkst badā nomirt. Es šo nakti izvedīšu viņus no meža.”

Čigāns sagaidīja tumsu un aizgāja pie putnu lielskunga ligzdas. Čigāns sameklēja garu kārti un sāka ar to līst kokā pēc riteņa. Uzlīda līdz pusei, apstājās, un saka: “Mans mīlais putnu lielskungs, neļauņojies tu uz mani, tu tuvu un tālu laidies, tu arī tagad zini, kāda nelaime man ar riteni un maziem bērniem. Tev tādas nelaimes nav, tu vēl mājas vietu neesi uztaisījis, un riteni saimnieks tev uzliks citu, un es bez šī riteņa tagad nevaru būt.” Pie tiem vārdiem čigāns ar garo kārti nogāza no lielā koka riteni. Arī pats čigāns nolīda no koka. Aiznesa garo kārti atpakaļ, un devās mājās pie sava ugunskura. Nolika pie ugunskura riteni un tad pamodināja sievu un bērnus. Tad sāka lielīties, kā atņēmis gandrīm ligzdu. Sieva, to dzirdēdama, nobijās, tad saka: “Ko tagad, tu, mīļo vīriņ, esi izdarījis! Tu atņēmi tādām svētam putnam mājas vietu, mums dēļ tā neklāsies labi, gan tu redzēsi, ka mēs putēsīm.” Čigāns par to negribēja ne dzirdēt. Viņš pakēra riteni, uzmauca saviem ratiem, iejūdzā zirgu un uzsauc sievai, lai tā sakrāmē drēbes un bērnus uz ratiem.

Kad nu tas bija padarīts, tad čigāns izbrauca no lielā meža un izjūdzā meža malā. Čigānam bērni raudāja un lūdzās ēst. Tad čigāns saka savai slavai: “Čigānu meita, sagādā malku un ūdeni, es iešu kaut ko raudzīt ēst bērniem. Sieva saprata, ka tas grib iet uz kādām mājām un kaut ko paņemt. Sieva saka viņam: “Mans vīriņ, neej šo nakti. Tu apskaties, kāds gaišs mēness ir šo nakti. Tev neies labi šai naktī, klausī mani, ka es tev saku.” Čigāns saka savai sievai: “Nu labi, es iešu un dabūšu garu kārti, un tad nogāzīšu no debess to gaišo mēnesi, tad gan būs tumšs.” Sieva prasa vīram: “Vai tad tu to varēsi izdarīt?” Vīrs atbild sievai: “Vai tad tu netici, ka es šo nakti nogāzu svētam putnam mājokli, ko tad man nenogāzt to nieka mēnesi? Pastāvi, es tūliņ dabūšu garu kārti.” Čigāns aizgāja un dabūja garu snaiksni pie laucinieku sētas.

Kad nu kārti bija dabūjis, tad to atnesa pie ugunskura un saka sievai: “Mīļo sieviņ, tagad tu nāc man līdz pie tā lielā koka, bet tikai tu paņem manu lielo bulvanu (niedre, aplieta ar svinu un apšūta ar ādu), un tikko tu pamanīsi, zem koka stāvēdama, ka no koka kaut kas nokrīt, tad tūliņ, bez jebkāda vārda, sāc to sist ar manu lielo bulvanu, un tad sit, kamēr nosit. Tad nu iešu gādāt sev zirgu, tad nu tas mēness vairs nespīdēs.”

Sieva aizgāja pie ugunskura un dabūja vīra lielo bulvanu. Bulvans ir smags un stiprs, tā ka ar vērsi var cīnīties. Vīrs paņēma bulvanu rokā un ar to pamēģināja pa kreisi, pa labi, tad pasmējās un atdeva sievai, sakot: “Droši, ar šo te, ja patīk, pašu vellu nositīsi.” Pie tiem vārdiem čigāns apgriezās un uzkāpa kokā. Čigānam rokā bija gara kārts, ar kuru tas uzlīda koka galā un ar to kārti viņš sāka griezt gaisā apkārt, uz mēnesi skatīdamies, lai to nogāztu. Čigāna sieva stāvēja zem tā paša koka. Čigāniete savā rokā turēja lielo bulvanu un gaidīja mēnesi nokrītam no debess.

Čigāns, kārti gaisā vicinādam, un dažādi grozīdam, un pats uz koka stāvēdam, zaudēja līdzsvaru, nepieturēdamies pie koka, un nokrita sievai pie kājām. Čigāniete nobijās – nu ir mēness no debess nokritis. Sieva, sava vīra vārdu pieminēdama, sāka sist ar bulvanu, cik vien spēdama un kur vien pagadījās. Čigāns, no koka krīzdams, bija tā sasities, ka nevarēja tik ātri tikt augšā, tādēļ sievai bija izdevība vīru tā sasist, ka tas palika bez samaņas guļot. Kad sieva redzēja, ka tas, kurš no koka nokrita, ir nobeidzies, tad sāka saukt vīru lejā no koka. Tad tik čigānu meita nobijās un sāka domāt, kur tās vīrs palicis. Kad nu tā vairākkārt bija apskatījusies to, ko bija sītusi, tad vēl viņa neticēja savām acīm, ko tā bija nosītusi. Tad viņa pasauca savus bērnus, tad tik tā pārliecinājās, ka tas vis nav no debesīm nokritis mēness, ne arī kas cits, bet pašas vīrs. Tad tā kopīgi ar bērniem apbedīja viņu, bet pati palika atraitnēs.¹⁰⁰

Jāņa Leimaņa dēls (pēc dažām ziņām – audžudēls) Juris Leimanis dzimis 1917. g. Jaroslavļā, Krievijā, kur bēgļu gaitās uzturējās viņa vecāki. 1921. g. ģimene atgriezās dzimtenē. Juris pēc Bulduru pamatskolas beigšanas turpināja izglītību Rīgas Skolotāju institūtā un Raiņa ģimnāzijā. 1939.g. viņš dienēja Latvijas armijā, kavalērijas pulkā.¹⁰¹

Pēc dienesta J. Leimanis iestājās Latvijas Konservatorijas vokālajā klasē.

Jau 1935. g. Latvijas čigānu garīgais vadonis Jānis Leimanis paziņoja, ka kopīgi ar savu dēlu pašlaik rakstot lugu “Čigāni”. Ja nodomu izdosies veikt, tā būšot pirmā luga mūsu zemes čigāniem.¹⁰² Luga netika izdota, un nav zināms, vai to izdevās pabeigt.

1939. g. Ata Freināta izdevniecībā tika laista klajā Jura Leimaņa grāmata “Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos”. Grāmatu veido vairāki tēlojumi par zirgu mainīšanu tirgū, čigānu baznīcu – no meijām un audumiem gatavotu pirti, kāzām, bērēm, pasakām, īrētajiem ziemas mājokļiem pilsētās. Tēlojumos ir iekļautas Jāņa Leimaņa savāktās Latvijas romu tautasdziesmas, pasakas, ticējumi, nostāsti un lāsti.

Karš pārtrauca J. Leimaņa studijas. Pēc kara viņš iestājās Liepājas jūrskolā un, to pabeidzis, ar ģimeni pārcēlās uz Ventspili, kur sāka strādāt uz kuģa. Sešdesmitajos gados J. Leimanis, vēlēdamies izkopt čigānu tautas tradīcijas, Ventspilī nodibināja čigānu ansambli, kas drīz vien kļuva slavens arī aiz Latvijas robežām. Padomju varas laikā viņš sarakstīja vēl vienu grāmatu par čigānu tautas dzīvi, tradīcijām un vēsturi, taču tā mīklainā kārtā “pazuda” izdevniecībā. 1998. g. viņa grāmata “Čigāni” tika izdota atkārtoti.¹⁰³

Jura tēva Jāņa Leimaņa kultūras darbība aizsākās ar garīgu tekstu tulkošanu romu valodā. Pēc iekšējās misijas inspektora, mācītāja Detlava ierosinājuma J. Leimanis pārtulkoja katehismu, lūgšanas un garīgās dziesmas čigānu valodā, ko evaņģēliski luteriskās baznīcas iekšējā misija izdeva 1936. gadā. Rīgā, Sv. Pāvila draudzes namā notika svinīgs akts, kurā prāvests Kundziņš, klātesot Baznīcas virsvaldes sekretāram Briedim un daudziem svētku viesiem, pasniedza čigāniem pirmo katķismu viņu valodā, čigāni nodziedāja korāļus un savas tautas dziesmas.¹⁰⁴

1937. g. *rosīgais čigānu darbinieks* J. Leimanis apbraukāja visus Latvijas novadus, sasaucot tur čigānu sapulces. Tajās Leimanis savus tautas brāļus aicinājis turpmāk apzinīgāk izpildīt savus pienākumus pret valsti un neizvairīties no karadienesta. Iestāšanās karadienestā nāktu par labu pašiem čigāniem, jo tur viņi norūdītos. Čigāniem nav

iemesla izvairīties no savu pienākumu izpildīšanas, jo Latvijas likumi pret visiem ir vienādi, bet čigāni savas tiesības neizmanto. Latvijā dzīvo apmēram 6000 čigānu. Leimanis viņiem izsūtījis aptaujas lapas ar jautājumiem, ko katrs čigāns nākotnē gribētu darīt, lai uzsāktu labāku dzīvi. Lielākais čigānu vairums izteikuši vēlēšanos kopt zemi, aizrādot, ka tad viņiem būs vieta, kur apmesties, gūt dzīvei nepieciešamo iztiku un rūpēties par savas jaunās paaudzes audzināšanu citādā garā. Lai šo nodomu sasniegtu, čigāni attiecīgās iestādēs iesnieguši lūgumu Rīgas un citu pilsētu tuvākā apkārtnē viņiem iznomāt zemi. J. Leimaņa sapulces čigāni visur labi apmeklējuši.¹⁰⁵

Valkā J. Leimanis čigānu sapulci noturēja 1937. g. 31. jūlijā, kurā bija ieradušies arī vairāki Igaunijas čigāni. Saviem tautas brāļiem Leimanis deva daudz norādījumus un aicināja tos būt godīga darba strādātājiem un censties pēc izglītības. Čigāni ar lielu interesi noklausījās sirsnīgo runu. Leimanis čigānu sapulci noturējis arī Valmierā, un nākamajās dienās devies uz Alūksni un citām pilsētām. Leimanis izdalīja čigāniem čigānu valodā tulkoto evaņģēliju.¹⁰⁶

2. augustā Alūksnē J. Leimanis savas tautas piederīgos bija aicinājis uz sapulci Kanceles kalniņā. Tur viņš savā runā aizrādīja, ka arī čigāniem jāmacās strādāt ikkatru darbu, tādu kas katram iespējams, jābūt godīgiem un jātop tādiem pašiem valsts pilsoņiem kā citiem.¹⁰⁷

Plašāku darbību kopš 1939. g. pavasara J. Leimanis izvērta Ventspilī, Bīskapu-metodistu baznīcā notiekošās čigānu evaņģelizācijas ietvaros. Evaņģelizāciju čigāni apmeklēja kuplā skaitā, un īsā laikā viņi paspēja iemācīties garīgās dziesmas savā valodā un citus priekšnesumus, ar kuriem kuplināja evaņģelizācijas dievkalpojumus.¹⁰⁸

J. Leimanis vairs neapmierinājās tikai ar teorētisku spriedelēšanu, bet centās veikt reālus pasākumus, lai romi, kuri gribētu nodarboties ar lauksaimniecību, tiktu pie nomātas vai pilnā īpašumā esošas zemes. 1939. g. rudenī, uzturēdamies Ventspilī, Leimanis ierosināja zemes piešķiršanu tiem čigāniem, kuri vēlētos apstrādāt zemi. J. Leimaņa lūgumu zemkopības ministrs nosūtījis Ventspils apriņķa mērnīkam ar norādījumu pie Kamārces pļavu sadalīšanas sīksaimniecībās ievērot arī

zemes piešķiršanas iespējas čigāniem, ja tādas rastos pie pļavu sadalīšanas. Lai čigāniem dotu iespēju nodoties kārtīgam darbam, J. Leimanis darba centrāles direktora uzdevumā organizēšot čigānu darba grupas, kuras darbā pie būvēm vai arī lauksaimniecībā tiks iekārtotas ar darba centrāles starpniecību. Tiem čigāniem, pirmām kārtām atbrīvošanas cīņu dalībniekiem, kuri būs pierādījuši lauku darbos prasmi un darba gribu un centību, dos arī iespēju tikt pie sava zemes stūrīša. Novembra sākumā J. Leimanis ieradās Ventspilī, kur sāka organizēt pirmās čigānu darba grupas. Pēc darba grupu organizēšanas priekšdarbu veikšanas Ventspilī J. Leimanis devās uz Kuldīgu.¹⁰⁹

Citā preses rakstā ir minēts, ka čigānu sabiedriskais darbinieks Jānis Leimanis 1939. g. novembra sākumā Ventspilī ieradies pēc drausmīgā nozieguma Zaķu ciemā – vecu ļaužu Jāņa Rozenbaha un viņa sievas Ortes slepkavību, ko laupīšanas nolūkos pastrādāja čigāns Jānis Paučis. J. Leimanis bīskapu-metodistu baznīcā noturēja čigānu evaņģelizācijas sapulces, apliecinādamas saviem tautiešiem Kristus evaņģēliju.

Pats J. Leimanis par situāciju stāstīja: *“Daudzas Ventspils čigānu ģimenes esmu apmeklējis mājās un atradis tās ļoti nožēlojamā stāvoklī kā laicīgā, tā garīgā ziņā. Apmeklēju arī to ģimeni, kuras piederīgais pienāks Rozenbahu noslepkavošanā. Dodu visiem daudz labu norādījumu, kā izsargāties no ļaundaru sabiedrības un vest godīgu dzīvi. Par Jāņa Pauča noziegumu tagad jācieš visiem Ventspils čigāniem. Mans lūgums būtu – par viena čigāna noziegumu nevainot visus. Pavisam Ventspils apriņķī, pēc manā rīcībā esošām ziņām, dzīvo apmēram 75 čigānu ģimenes. Esmu nodomājis ko darīt, lai šie čigāni tiktu pie zemes un pievērstos darbam. Rīgā pie Šķirotavas stacijas pilsēta izrentējusi čigāniem apmēram 100 pūrvieta zemes un zemes gribētāju starp viņiem netrūka”*.¹¹⁰

1940. g. pavasarī, pateicoties J. Leimaņa propagandai par pievēršanos nopietnam darbam, Kurzemes mežos ap Kuldīgu, Talsiem un Ventspili strādāja ap 500 čigānu. Līdz pavasarim Leimanis bija nodomājis piesaistīt lauku darbos lielāko daļu savu tautiešu, kuri līdz šim klaiņojuši pa visu zemi. Līdzšinējie novērojumi liecina, ka saimniecībās, kurās nodarbināti čigāni, tie tomēr labi pilda uzticētos pienākumus. Līdz šim

visvairāk čigānus nodarbināja Kuldīgas un Ventspils apriņķu saimniecībās, bet tikpat labi tas varētu būt arī citos novados. Iestādes rēķinot, ka visā valstī dzīvo ap 9000 čigānu un no tiem tikai necīgs procents strādā ražīgu darbu.¹¹¹

Līdz 1940. g. pavasara darbu sākumam J. Leimanis bija nodomājis piesaistīt darbam laukos lielāko daļu savu klaiņojošo tautiešu. Rīgā un lielākās pilsētās čigāni strādā zāģētavās, mazākos rūpniecības uzņēmumos vai pārtiek no tirdzniecības. Laukos strādā vienīgi tie, kuriem pašiem ir savs īpašums, un tikai nedaudzi par laukstrādniekiem. Pēdējos gados gan stāvoklis nedaudz mainījies uz labo pusi un strādājošo skaits pieaudzis līdz dažiem simtiem.

J. Leimanis jau tuvākajā nākotnē bija iecerējis izbraukt uz laukiem, lai saziņā ar vietējām pašvaldībām un lauksaimniecības biedrībām atrastu darba vietas visiem strādāt gribētājiem čigāniem. Rīgā viņš bija noorganizējis čigānu talcinieku grupu, kas sagatavoja un ar saviem zirgiem izveda no meža malku.¹¹²

Pēc padomju okupācijas sākuma arvien biežāk tika atzīts romu analfabētisms un nabadzība. 1940. g. augustā iznākušajā laikrakstā “Cīņa” atzīmēts, ka čigānu Latvijā daudz – pie 6000. Visi viņi nabadzīgi. Tikai 20 čigāniem ir nekustami īpašumi pilsētās vai laukos. Analfabētu skaits pie čigāniem ļoti liels – apmēram 90%. Lai gan čigānu ģimenes ir bērniem bagātas, caurmērā pieci bērni katrai, skolu apmeklē tikai kāda divdesmitā daļa.

Jānim Leimanim tika pārņemta iedzīvošanās uz nabadzīgo tautas brāļu rēķina. Viņš nodibinājis biedrību “Čigānu draugs”. Lai nerastos konkurence, par biedriem uzņēma tikai čigānus – analfabētus. Biedrība bija vajadzīga pašam Leimanim, bet čigānos neguva popularitāti. Kad biedrības vajadzībām piešķīra 67 pūrvieta lielu zemes gabalu pie Ventspils, Leimanis drīz pārcēlies uz turieni dzīvot un pacentās zemi pārrakstīt uz sava vārda. Rīgā no pilsētas Leimanis nomājis 6 ha lielu zemes gabalu. Pusi no tā viņš apsolījās pārdot par 100 latiem vienam nabadzīgam čigānam – deviņu bērnu tēvam. Leimanim nekādu tiesību tirgoties ar nomātu zemi nebija, kas arī noskaidrojās, kad pircējs sāka

prasīt, lai zemi pārraksta uz viņa vārda. Saņemtos 100 latus Leimanis atteicās dot atpakaļ – par tādu naudu jau esot nodzīvots uz viņa zemes, ja gribot, lai tiesājoties. Padomju Latvijas centrālajā preses izdevumā “Cīņa” apgalvots: “Visus pabalstus, kādus čigānu vajadzībām piešķīra, Leimanis, kā maija nakts laikmeta [t.i., Kārļa Ulmaņa autoritārisma] slavinātājs, izlietojis savām vajadzībām un dzīvojis lepna kunga dzīvi.”¹¹³

Čigāns Jānis Rudevīts, kas jau 20 gadus strādāja fizisku darbu, pēdējos sešus no tiem – Rīgas ostā, “Cīņas” līdzstrādniekam pastāstīja: “Aiz Leimaņa čigāni nestāv. Visi čigāni ar prieku skatās nākotnē, jo pārliecināti, ka tiks pie labākas dzīves. Līdz šim mūsu tauta bija citiem par nastu. Uz priekšu gribam dzīvot tā, lai uz mums ar pirkstiem nebūtu jārāda.

*Liela daļa čigānu nestrādāja pastāvīgā darbā. Tagad gribam visus čigānus novietot pastāvīgā darbā pilsētās vai laukos. Organizējam čigānu klubu. Telpas jau dabūtas. Ceram drīzumā no Padomju Savienības saņemt grāmatas čigānu valodā. Klubā varēsim strādāt kultūras darbu. Darba būs ļoti daudz, bet čigāni grib tikt līdzī pārejiem Padomju Latvijas pilsoņiem.”*¹¹³

Čigānu sapulču un darba grupu organizēšanu J. Leimanis turpināja arī vācu okupācijas laikā ar varas iestāžu atļauju. 1942. g. jūlijā čigānu sabiedriskais darbinieks J. Leimanis ar ģenerālkomisāra atļauju bija uzsācis čigānu darba kopu organizēšanu visā ģenerālapgabalā, sasaucot čigānu sapulces. Sapulce notika Nāriņciemā, nākamajā dienā Talsos un Spārē, bet nākamajā svētdienā – Sabilē.¹¹⁴

Vēlāk, 1942. g. septembrī, J. Leimanis čigānu sapulcēs ne tikai aicināja tautas brāļus nodoties ražīgam darbam un krietnai dzīvei, bet arī vāca naudas ziedojumus vācu armijai. Čigāni frontes cīnītājiem ziedoja vairāk nekā 500 reihsmarku.¹¹⁶ Jaunāku informāciju par Jāni Leimani nav izdevies atrast.

Tirgonis Andrejs Paučs

Fraiķis (Andrejs Paučs) organizēja zirgu iepirkšanu Latvijas armijas vajadzībām.

Viens no slavenākajiem Latvijas romiem 20. gs. trīsdesmitajos gados bija turīgais tirgotājs Andrejs Paučs (arī Pauče, Paučis), saukts Fraiķis. 1934. g. 11. decembrī Jelgavas apgabaltiesa tirdzniecības reģistra “A” daļā (reģ. 181. num.) reģistrēja firmu “Andrejs Paučis”. Tās īpašnieks, tirgotājs Andrejs Paučis dzimis Piltenē 1894. g. 27. janvārī un dzīvo Jelgavā, Tērvetes ielā 12. Uzņēmums veic tirdzniecību ar zirgiem (apkārtbraucot), atrodas Jelgavā, Tērvetes ielā 12, un tā

darbība atklāta 1924. g.¹¹⁷

Romu vidū pastāv nostāsti, ka A. Paučs iepircis zirgus Latvijas armijas vajadzībām, kā arī ziedojis naudu Brīvības pieminekļa celšanai. Rakstiskus apstiprinājumus nostāstiem diemžēl nav izdevies atrast.

1940. g. sākumā Andreja Paučes dēls Kārlis Pauče iepazīnies ar krievu tirgotāja Osipova meitu Ņinu. Abu jauniešu starpā nodibinājušās labas attiecības un viņi nolēmuši precēties. Kad par to uzzinājis Kārļa tēvs, bagātais čigāns Andrejs Pauče, viņš dēlu piedraudējis izslēgt no mantojuma. Jaunieši nolēma salaulāties slepeni. Kad Kārlis ar izredzēto pret vecāku gribu devušies uz Jelgavas dzimtsarakstu nodaļu, līgavaiņa tēvs A. Pauče ieradies policijā un ziņojis, ka Ņina Osipova izdarījusi abortu. Policija Osipovu aizturēja, un vēlāk kā “vecmāti” arestēja kādu sētnieci Sproģi.¹¹⁸ Par šīs lietas noslēgumu ziņas nav izdevies atrast.

A. Pauče vietējās un centrālās preses uzmanību izpelnījās ar viņa sarīkotajām grandiozajām bērēm. 1940. g. martā Jelgavā 84 gadu vecumā

nomira čigāns Mārtiņš Cīcis. Viņa dēls Andrejs Pauče, pazīstams zirgu tirgotājs un namsaimnieks, sarīkoja tēvam (citos preses rakstos – sievas-tēvam) lielas bēres, kurās bija aicināti apmēram 200 čigānu. Mielastam nokāva vairākus teļus un cūkas. Jau pāris dienas pirms izvadīšanas sēru mājās Tērvetes ielā 12 čigāni mielojās pie bagātīgi klātiem galdiem. Nepārtraukti spēlēja pūtēju orķestri. Čigānu starpā klīda valodas, ka bagātais Paučis tēva bērēs aicinājis arī pašu čigānu karali no Polijas Janušu Kviku, kurš ticis kronēts pagājušajā gadā. Karalis Jelgavā tomēr neieradās. Nelaiķi Mārtiņu Cīci izvadot uz Baložu kapiem, noskatīties bērū ceremoniju ieradās ļoti daudz jelgavnieku. Garīgo aktu vadīja mācītājs O. Kraulis. Kā bērū mājās, tā arī kapos čigāni centās mācītāju pārkliegt ar starpsaucieniem un skaļām nopūtām.

Bērēs piedalījās divi orķestri. Viens orķestris spēlēja sēru namā tiem čigāniem, kas pēc plašā mielasta bija noguruši, bet otrs orķestris sagaidīja bērīniekus kapos ar sēru mūziku. Vakarā bērū mājās ļaudis drūzmējās un līksmoja kā dažkārt zaļumballē. Pēc senas čigānu ieražas bērū mielasts ilga vairākas dienas.¹¹⁹

Operdziedātāja Lidija Blūmentāle

Lidija Blūmentāle, dzimusi Alksne, operas soliste (soprāns) piedzima Rīgā 1903. g., bet uzauga un skolu apmeklēja Liepājā. 1922. g. viņa iestājās Liepājas konservatorijā, kur studijas ģimenes apstākļu dēļ turpināja ar pārtraukumiem. Jau no skolas gadiem viņa pievērsās mūzikai, lai gan tēvs šaubījās, vai ar dziedāšanu vien viņa sev maizi nopelnīs. Kad tēvs mudināja meitu mācīties svešvalodas un komerczinības, Lidija neiebilda, tomēr konservatorijā cītīgi skoloja savu balsi un mācījās apgūt repertuāru – dziesmas un ārijas no operetēm un operām. 1928. g.

viņa pirmoreiz uzstājās izrādē “Valša sapnis” Liepājas operā vēl pirms konservatorijas beigšanas.

Piecus gadus L. Blūmentāle bija uz Liepājas operas skatuves (1928. – 1933.), sākumā tikai operetēs, sākot ar O. Štrausa “Valša sapni”, un iekaroja visu liepājnieku sirdis ar pateicīgām lomām populāro komponistu P. Abrahama un I. Kālmana operetēs, kas gadiem turējās uz skatuvēm kā Rīgā, tā Liepājā: “Silva”, “Grāfiene Mārica”, “Pavasara mīla”, “Havajas puķe”, “Balle Savojā”, “Bajadēra”, u.c. Liepājā L. Blūmentāle arī dabūja pirmās lomas operās – Mikaēlu “Karmenā”, titullomas “Traviatā” un “Madam Butterfly”.

1933. g. pēc viesizrādēm Nacionālajā Operā L. Blūmentāle tika tur angažēta un nākamos 10 gadus pavadīja kā Nacionālās Operas soliste Rīgā, izņemot vienu gadu, kad Kultūras fonds finansēja viņai studijas Parīzē. Šajos gados viņa pilnveidoja savas muzikālās un skatuviskās dotības. Viņai Jānis Kalniņš savā operā “Lolitas brīnumputns” piešķīra titullomu (1934.), un divus gadus vēlāk – Ofēlijas lomu “Hamletā”. Mariss Vētra vēlāk savā grāmatā “Mans baltais Nams” rakstīja: “Blūmentāles Ofēlija maiga un aizkustinoša ārprātā”. Bija arī citas lomas, kas palika atmiņā: E. Eislera “Zelta meistariene”, V. Volfa-Ferrari “Gudrā skaistule”, Letiāra “Grāfs Luksemburģis”, Dostala “Klīvija”.¹²⁰

Intervijā 1934. g. dziedātāja atzina, ka mākslai grib dziedot visu savu mūžu. Jautāta par mīlu, viņa noteikti atbildēja: “Man ir tikai viena liela mīla. Tā – māksla. Viss cits – blakus lietas. Mākslā varu remdināt visas savas ilgas, augstākās garīgās slāpes. Tā mani nekad nepieviļ. Esmu atbīdījusi no sevis visu, kas varētu mani kavēt uz skatuves. Mākslai atdošu visu sevi, ģimenes dzīvi, ērtības. Nezinu, ko tad, ja skatuve mani kādreiz pieviltu...”

Laimes un apmierinātības izjūtas māksliniecei bija sveša, un to vietā bija stājusies vēlme tiekties uz jauniem sasniegumiem mākslā, nedomājot par atpūtu.

“Laimi absolūti neizjūtu,” viņa atbildēja. “Tā ir mocoša sajūta, ka nekad neesmu apmierināta. Izjūtu, ka tas vēl nav viss. Tiecos vienmēr uz priekšu, uz augšu.”

“Saprotams, gribētos jau atpūsties,” viņa vaļsirdīgi atzinās. “Es tā mīlu klusumu, jūru... Esmu pieradusi pie svaiga gaisa, tomēr vēl tik daudz jāstrādā. Bez darba nevar būt sasniegumu.”¹²¹

L. Blūmentāle bieži uzstājās viesisizrādēs Latvijā un ārzemēs. Tā 1935. g. aprīlī Cēsu pilsētas mūzikas skola sarīkoja melodiju un operešu vakaru ar Lidijas Blūmentāles un Marisa Vētras piedalīšanos.

Vakara programmas pirmā daļa, atskaitot komponistus Čaikovski, Perek-Freire un Tosti, veltīts latviešu autoriem: E. Dārziņam, A. Kalniņam, A. Jurjānam, J. Mediņam un L. Garūtai, bet programmas otrajā daļā tika dziedātas lielākoties operešu melodijas, galvenokārt no Kalmaņa “Grāfiene Mārica” un “Silva”.¹²²

Pēdējās ziņas par izcilās soprāna dziedātājas L. Blūmentāles koncertu Latvijā datētas ar 1944. g. janvāri, kad viņa uzstājās universitātes aulā, bija izvēlējusies H. Berino un J. Ķepīša komponētās dziesmas. Tās atstāja lielu iespaidu uz publiku. Māksliniece dziedāja arī Doniceti, Tomasa, Mazenē un Guno operu ārijas klavieru pavadībā.¹²³

1944. g. rudenī L. Blūmentāle devās bēgļu gaitās uz Vāciju. Pēc kara viņa koncertēja latviešu bēgļu nometnēs. 1946. g. maijā operdziedātāji L. Blūmentāle un Teodors Brilts Ritas Šēferes klavieru pavadībā koncertēja bēgļu nometnē. L. Blūmentāle dziedāja viņai tuvās Jāņa Mediņa populārās romances par mīlu un ziedoni, daudz dvēseliska siltuma ielika arī L. Vīgnera, J. Reinholda un F. Ķepīša dziesmās. Mūzikas kritiķis Edgars Ramats atzīmēja: “*Visvairāk gan L. Blumentāle priecināja ar iejūtīgu operešu dziedājumu atskaņojumu. Te dziedones balss īpatnības kā radītas un piemērotā mimo spēle sniedza īstu raksturdziesmu tulkojumu.*”¹²⁴

Pēc Vācijas nometņu gadiem māksliniece 50 gadu nodzīvoja ASV, Ņujorkā, kur ar laiku viņai izdevās likt lietā savas komerczinības un kļūt sekmīgai un neatkarīgai.

L. Blūmentāle tika atrasta mirusi savā dzīvoklī Ņujorkā 2001. g. nogalē. Viņa nodzīvoja 98 gadus, un bija pagājuši jau vairāk kā 50 gadi, kopš viņa bija pametusi skatuvi.¹²⁵

Baletdejojāja Karmena Burkēviča

K. Burkēviča ir dzimusi 1913.g. 11. martā Madonā. 1935. g. viņa bija Latvijas Nacionālās operas un baleta baletdejojāja, agrāk baletu apguvusi Feodorovas deju studijā. Pēc kādas izrādes presē tika atzīmēts: “*Nenoliedzami laba bij čigāniete Karmena Burkēviča, viņai vislielākā piekrišana. Laba, bet bez kāda progresā.*”¹²⁶ Skatītājus baletdejojāja fascinēja ar savu temperamentu un izjusto dejošanu.

Līdz 1939. g. K. Burkēviča bija pārcēlusies uz Argentīnu, no kurienes, šķiet, dzimtenē vairs neatgriezās. 1939. g. “enerģiskā un apdāvinātā tautiete” bija nodibinājusi savu baleta trupu, kas ar lieliem panākumiem uzstājas uz “Avenidas” skatuves, kas bija pēc “Kolona” lielākā mākslas iestāde trīs miljonu iedzīvotāju lielajā Argentīnas galvaspilsētā Buenosairesā.¹²⁷

1943. g. Peru galvaspilsētā Limā bijušais Nacionālās operas un baleta dejotājs Arturs Piķieris nodibināja savu deju trupu, kurā darbojās arī pazīstamā Rīgas operas baleta dejotāja K. Burkēviča. Trupa Peru uzstājās divus gadus.¹²⁸

1949. g. jūnijā “*Karmena Burkēviča, vienīgā Rīgas baleta čigāniete, kuras orientālais tēls reiz aizrāva elpu visiem Kurfürstendamma kafējnīcu viesiem, kas pameta savus terašu galdiņus un sabruka ielā viņu apbrīnot, kad Rīgas baletēze ar savu partneru Reini Jēkabsonu bija ieradusies Berlīnē*”, bija ieradusies Romā kopā ar savu vīru, Argentīnas baņķieri. Pēc lieliem panākumiem Budapeštas rēvijās Burkēviča tikpat varenus laurus plūca Dienvidamerikā.¹²⁹ Informāciju par viņas dzīves nogali nav izdevies atrast.

Gaišregis un fotogrāfs Eižens Finks

Eižens Finks dzimis 1885. gada 25. jūnijā čigānu amatnieka Johana Finka un viņa sievas vidzemnieces Līzes Braunas ģimenē. Kā dzimšanas vieta viņa dokumentos bija norādīts vilciens Viļņa – Žitomira. Jau bērna gados zēnā parādās dažādas pārdabiskas spējas. Viņš apjauš savas spējas pareģot un redz vīzijas.

“Vispirms [...] – es neesmu Dievs un varu arī kļūdīties; otrkārt, par politiku maz mīlu runāt, un treškārt, ne viss, kas nāk no manas mutes, tiek vēlāk atstāts nesagrozīts.”

E. Finks Pēdējā Brīdī, 1932., Nr. 236

Eižena Finka pareģojumi

Ap 1921. gada sākumu kādam Itālijas sūtniecības darbiniekam Finks paredzējis toreizējā žurnālista Benito Musolīni nākšanu pie varas. Pēc šā pareģojuma īstenošanās Finks saņēmis valsts jaunās galvas fotoattēlu ar pateicības veltījumu. Viņš arī pareģojis Itālijas fašistu vadonim vairākus atentātus, kuros viņš paliks dzīvs. Pēc atentātiem Musolīni nosūtīja savu pateicību un balvu.

Ap 1925. gada sākumu ļaudis runāja, ka toreizējam Latvijas ārlietu ministram Zigrīdam Annai Meierovicam Finks paredzējis bojāeju autokatastrofā. Tā paša gada 22. augustā ministrs zaudēja dzīvību, automašīnai apgāžoties lauku ceļa līkumā. Finks paredzējis traģisku galu arī viņa dzīvesbiedrei, kura viņu apmeklēja trīs reizes. Viņš teica, ka viņa miršot tikai pēc vīra nāves, kā arī notika.

1932. gadā presei pareģoja, ka soļotājs Jānis Daliņš uzvarēs vasaras olimpiskajās spēlēs Losandželosā. Daliņš gan ieguva otro vietu, bet tā bija pirmā Latvijas olimpiskā medaļa. Par desmitcīņnieku Jāni Dimzu Finks teica: “Viņš olimpiādē gan daudz ko gūs, bet uzvaras ziņā viņš stāvēs līdzās uzvarētājam.” Dimza nepabeidza sacensības olimpiskajās spēlēs, taču pēc astoņām disciplīnām bija otrajā vietā.

1939.gadā, kad jau bija sācies Otrais pasaules karš, Finks teica, ka gara acīm redzot krievu kareivjus Berlīnes ielās.

Finka pareģojums: “Tu vēl tik daudz pieredzēsi. Tu redzēsi, ka pasaule Latviju atkal atzīs kā brīvu valsti. To sākumā arī pieredzēsi tepat Arkādijā. Tu iesi caur parku: tur būs atkal Latvijas karogs, cilvēki. Tur runās tie, kas bijuši izsūtīti un atgriezušies.”

Finks teica, ka Latvijai būtiskas pārmaiņas notiks, kad gads no abiem galiem rakstāms vienādi. 1991. gadā Latvija atguva neatkarību, 2002. gadā tika uzaicināta pievienoties Eiropas Savienībai un NATO.

Savu nāvi Finks 1958. gadā pareģoja mēnesi iepriekš, kad advokāts Alksnis piedāvāja viņu aizvest pie laba zobārsta, kas ieliks protēzes. Finks teica: “Man tas 6. un 7. februāris tāds tumšs rādās, varbūt nemaz vairs tos zobus nevajadzēs...”

7.

Represijas pret romiem nacistu okupācijas laikā

Saskaņā ar dažādiem pētījumiem, nacistu genocīdā bojā gājušo romu skaits Eiropā svārstās no 500000 līdz 2000000 cilvēku. Čigānu genocīdu paši romi dēvē par *Samudaripen* – vispārīgu slepkavošanu, retāk sastopams apzīmējums *kali traš* – melnās šausmas.

No nacistu rasu teorijas viedokļa čigāni bija drauds nordiskās rases tīrībai. Lai gan čigāni, tāpat kā ģermāņu senči, bija piederīgi indoeiropiešu valodu grupai un nāca no āriešu dzimtenes Indijas, nacistu zinātnieki centās pierādīt, ka čigāni savu klejojumu gaitā ir sajaukušies ar viszemākajām rasēm, kas nosaka viņu asocialitāti, tieksmi uz parazitēšanu un noziegumiem, amorālu, dīkdienīgu dzīvesveidu un klaiņošanu.

Vēl Veimāras republikas laikā Bavārijā 1926. g. 16. jūlijā tika pieņemts “Likums par cīņu pret čigāniem, klaidoņiem un liekēžiem”, kas kļuva par paraugu citu Vācijas pavalstu likumiem. No 1935. līdz 1938. g. policija ar varu ievietoja romus īpašās, apsargātās nometnēs. Kopš 1936. g. marta arī uz čigāniem, tāpat kā ebrejiem, tika attiecināti Nirnbergas rasu tīrības likumi. Saskaņā ar tiem čigāns nedrīkstēja nedz precēties, nedz stāties intīmās attiecībās ar vācieti. Čigāni nedrīkstēja piedalīties vēlēšanās, viņiem tika anulēta Vācijas lielvalsts pavalstniecība.

1938. g. 8. decembrī tika izdots SS reihsfīrera H. Himlera cirkulārs “Par čigānu draudu novēršanu”, kurā bija izklāstīta čigānu neitralizēšanas programma. Tā sākās ar čigānu sieviešu piespiedu sterilizāciju. Pēc H. Himlera 1940. g. 27. aprīļa pavēles sākās romu deportācijas uz darba un koncentrācijas nometnēm Polijas teritorijā. Lodzā tika izveidots liels čigānu geto, kura iemītnieki 1943. g. tika iznīcināti Helmno nāves nometnē. Kopš 1942. g. decembra Vācijas pusčigāni (kam tēvs vai māte bija čigāni) tika pielīdzināti tīrasīņu čigāniem un kopā ar romiem no citām Rietumeiropas zemēm nosūtīti uz Osvencimas nāves nometni, kur gandrīz visi tika iznīcināti, izņemot sinti čigānus, kurus nacisti uzskatīja par vairāk civilizētiem.

Pēc vācu iebrukuma PSRS vācu SD (drošības dienesta) un policijas speciālās vienības (*Einsatzgruppe*) savā ceļā iznīcināja gan klejojošos, gan vietsēžus romus. Otrā pasaules kara laikā Horvātijā tika iznīcināti aptuveni 90 % romu, Polijā – ap 70 %, vācu okupētajās PSRS teritorijās – ap 50 % romu.¹³⁰

Vecākais atrastais dokuments par romu jautājumu Ostlandē ar vācu amatpersonas nesalasāmu parakstu (domājams, Ostlandes valsts komisārs) “Kompleksā atskaite par stāvokli Ostlande – Latvija 1941. g. septembra mēnesī.” Tajā teikts, ka Latvijā daļa čigānu dzīvo uz vietas, daļa – klejo. Pēdējie kā apkārtni satraucošs faktors drošības nolūkos ievietojami vienā koncentrācijas nometnē.¹³¹

1946. g. tiesas prāvā SS obergruppenfīrers un policijas ģenerālis Ostlandē Frīdrihs Jekelns liecināja: “Gestapo un SD šefs Ernsts Kaltenbrunnars pavēlēja visiem SD un gestapo orgāniem tiklab Vācijas teritorijā, kā arī visās okupētajās zemēs čigāniem liegt brīvu pārvietošanos, izķert viņus un iznīcināt.”¹³² Iespējams, tā bijusi mutiska pavēle, jo rakstītajos rīkojumos pat par klejojošo romu iznīcināšanu tieši runāts netiek, un šī pavēle bijusi saistīta ar vērienīgajām čigānu iznīcināšanas akcijām 1942. gadā.

Pirmā PSRS Ārkārtas komisijas dokumentētā romu slepkavošana notika Jaunlatgales apriņķa Baltnavas pagasta Svētupes mežā 1941. g. augustā, kad tika nošautas 10 čigānu ģimenes, kopā 43 cilvēki, un ebreji – 23 ģimenes, kopā 105 cilvēki.¹³³

Vācu okupācijas laika latviešu presē aģitācija pret romiem nebija tik izteikta kā pret ebrejiem, tomēr pastāvēja. Propagandā tika izvēlēta retorika, kas tika vērsta arī pret ebrejiem: čigāni ir amorāli parazīti un noziedznieki, kuri negrib strādāt godīgu darbu. Laikraksta “Tukuma Ziņas” 1941. g. 21. oktobra numurā jau pēc pirmajām lielākajām ebreju iznīcināšanas akcijām un romu slepkavībām rakstīts: “Čigāni visos laikos klīduši pa ceļiem bez darba, slinkojuši un maisījušies darba rūķiem pa kājām. Viņi ir nevērtīga tauta, kas nekad neko lielu nav padarījuši, bet arvien dzīvojuši parazitā dzīvi.

Ja agrāk uz viņiem varēja skatīties kā uz humora un jautrības sagādātājiem un neskaitāmos gadījumos varēja piemiegt acis par viņu nedarbiem un viņu nemorālisko dzīvi, tad ne tā tas tagad. Tagad visiem, kas grib ēst maizi, ko šī auglīgā zeme dod, tā arī jānopelna ar sviedriem pierē!”

“Mēs esam atsvabinājušies no žīdiem. Viņu glūnošais slepkavu skats

nekad vairs nelūkosies mūsu ielās, viņu netīrā, nemooraliskā, zemā dzīve vairs neies kopā ar latviešu tīro ārisko ikdienu un centieniem!

Bet arī čigāniem jāpārveidojas, ja viņi grib mūsu vidū dzīvot! Te nelīdzēs mazi sodi, mūžīgi rājieni un aizrādījumi.

Tagad atkal Tukuma cietumā vajadzēja ievietot čigānu Kristapu Krauču no Grenču pagasta, kurš slinkojis viskarstākā darba laikā, kad visapkārt laukos ļaudis līkst darbā no tumsas līdz tumsai. Šis pats Kraučs nav klausījis arī uzraudzības iestāžu rīkojumus un aizrādījumus.

Tādi Krauči ir gandrīz visi čigāni. Kā tagad cietumā Krauči, tā arī visus citus čigānus jaunais laiks iemācīs strādāt!”¹³⁴

1941. g. decembrī Cieceres pagastā tika nošauti 100 Liepājas apriņķa čigāni. To paveica Aizputes 1. iecirkņa policisti. Ir saglabāties noslepka-voto saraksts ar viņu adresēm, ziņām par profesiju un veselības stāvokli.¹³⁵

Ludzā 1941. g. augustā un 1942. g. janvārī un februārī tika nošauti čigāni un ebreji, kuru skaits nav uzrādīts. Ludzā bija ierīkots geto, kurā atradās aptuveni 1000 ebreju un 200 čigāni.¹³⁶ Ludzas čigānus nošāva Rēzeknes apriņķa Maltas iecirkņa policisti, jo Ludzas policisti paši to atteicās darīt.¹³⁷

Kalvenes pagastā 1941./1942.g. tika iznīcināti 93 Aizputes iedzīvotāji, no kuriem 90 bija čigānu ģimenes ar bērniem.¹³⁸

Ebreju un romu iznīcināšanu Rēzeknes un Ludzas apriņķos veica Maltas iecirkņa policijas vienība Haralda Puntuļa vadībā, un Rēzeknes iecirkņa policijas vienība Boļeslava Maikovska vadībā. Policijas vienības bija pakļautas Rēzeknes apriņķa policijas priekšniekam Albertam Eihelim. Policijas vienībās nebija vāciešu, tikai vietējie latvieši, poļi un krievi. Ar mierīgo iedzīvotāju slepkavošanu sevišķi izcēlās Maltas vienība, iedzīvotāju vidū saukta par nāves bataljonu. Tā 1941. g. augustā nošāva 381 ebreju Rēzeknes apriņķī, septembrī iznīcināja visus Maltas pagasta ebrejus, 1942. g. 4. janvārī Rēzeknes tirgus laukumā nošāva 30 Audriņu ciema vīriešus un iznīcināja visus Ludzas čigānus, jo Ludzas policisti to atteicās darīt.¹³⁹

1942. g. 4. janvārī Rēzeknē starp vecticībnieku un brāļu kapiem tika nošauti Viļānu čigāni; Varakļānu čigāni janvārī tika iznīcināti uz vietas.¹⁴⁰

1965. g. prāvā pret bijušajiem Rēzeknes policistiem prokurors apsūdzētajam Judovam jautāja: “Ko jūs varat teikt par čigānu tautības pilsoņu iznīcināšanu Rēzeknē?”

Judovs: “Cietumā bija 40 vai 50 čigānu. Kad kameras bija vajadzīgas apcietinātajiem audriņiešiem, čigāniem lika daudzīt ledu cietuma pagalmā. Viņiem apsoltāja, ka pēc darba viņus laidīšot mājās. Viņi nezināja, ka tīra sev ceļu uz nāvi. Tikko viņi pabeidza darbu, viņus visus aizveda un nošāva. Atbrīvotajās kamerās ievietoja audriņiešus.”

Par čigānu iznīcināšanu Rēzeknes apriņķī 1965. g. tiesā liecināja izdzīvojušais roms Aleksandrs Petrovičs: “Čigānus sāka vākt kopā un sadzina mājā, kas agrāk bija piederējusi kādai ebreju ģimenei. Bija dota pavēle neizlaist viņus no šīs mājas. Ieslodzīta bija mana māte, brālis un māsa. Bendes aplenca arī mūsu māju un citu čigānu mājas, sāka izlaupīt mūsu mantu, atņemt govīs un zirgus. Manam sirmajam tēvam kāds policists iesita ar revolveri.”

Prokurors: “Cik čigānu Rēzeknē pavisam gāja bojā?”

Petrovičs: “Cik pavisam gāja bojā – nezinu. Mūsu ģimenē tika nogalināti visi mani brāļi un māsas.”

Prokurors: “Vai no tiem čigāniem, kas tika sadzīti speciālajā čigānu geto, kāds palika dzīvs?”

Petrovičs: “Dzīvs paliku tikai es.”¹⁴¹

Saskaņā ar A. Petroviča stāstīto, pilsētā dzīvojuši vairāk kā 100 vietējie čigāni: Petroviči, Tumaševiči, Levicki, Sarbusi un citi. 1941. g. tos čigānus, kuriem nebija māju, sadzina kādā Ludzas ielas mājā. 1942. g. janvāra pirmajā svētdienā, vakarā pēc Audriņu ciema vīriešu apšaušanas, arī čigāni, kuriem bija nekustams īpašums un pastāvīga dzīvesvieta, tika sadzīti Ludzas ielas mājā, nākamajā dienā aizdzīti uz cietumu, bet no turienes aizvesti uz Ančupānu mežu un nošauti – ap 200 cilvēku.

Turklāt Rēzeknē tika nošauti 20 čigāni no Maltas pagasta, seši no Andrupenes pagasta, 70 čigāni no Viļānu pagasta.

1942. g. aprīlī SS un Latvijas policijas vadītājs norādīja, ka apcietināmi tikai klejojošie čigāni, taču visi Rēzeknes apriņķa čigāni bija iznīcināti jau

janvārī.¹⁴² 1942. g. maijā visi Bauskas čigāni – ap 250 pieaugušo, bērnu un sirmgalvju tika savesti Skaistkalnes Jaunmēmeles muižā, un pēc 5 vai 6 dienām Jaunsaules pagasta mežā nošauti. Šo slepkavību veica Bauskas iecirkņa policisti.¹⁴³

Pēc Zemgales apgabala komisāra Mēdema rīkojuma 1942. g. 27. un 28. maijā tika arestēti 280 Jelgavas čigāni, kurus nošāva 13 km no Jelgavas, Ērmiķu mežā. Šāvēji bija Bauskas policijas iecirkņa policisti, kuri pirms tam jau bija iznīcinājuši Bauskas čigānus. Jelgavas čigāni pirms nošaušanas tika savākti Sērmuižas nometnē. Nometnes sargs Soboļevskis atcerējās, ka nometnē arī 1943. g. atradušies čigāni, kuri nošauti.¹⁴⁴

1941. g. 24. decembrī Valmieras apriņķa priekšnieks izdeva rīkojumu trim policijas iecirkņiem ievākt ziņas par to, cik čigānu dzīvo uz vietas, un cik ir klejojoši. Ārpus Valmieras pilsētas apriņķī dzīvoja pavisam 65 čigāni.¹⁴⁵

Krimināllietā pret bijušo policistu Jāni Šteinbergu viņš liecinājis, ka bijis Valmieras koncentrācijas nometnes uzraugs un piedalījies 45 čigānu nošaušanā. Tas noticis 1942. g. ziemā.¹⁴⁶

Visi romi Valmieras apriņķī iznīcināti netika, par ko liecina fakts, ka 1943. g. novembrī Ainažu rajona cenu pārraugs Kārklis Valmieras apriņķa Pāles pagasta Skujciemā apcietināja jau vairākas reizes no cietuma izbēgušo čigānu Markinu Mitrauski.¹⁴⁷ 1944. g. jūnijā tika noskaidrots, ka pērnā gada rudenī no Valmieras cietuma izbēgušais Markins Mitrovskis ilgāku laiku slēpies Pāles pagasta Skujās pie savas sievas. Par to, ka čigāns izbēdzis no cietuma, zinājis arī māju saimnieks Jūlijs Tulveitis, viņa sieva Alma un meita Marta, jo Mitrovskis palīdzējis lauksaimniecības darbos. Kad izbēgušais čigāns apcietināts, par tā slēpšanu māju saimnieks ar ģimeni nodots tiesai. Jānis un Alma Tulveiti tika sodīti ar samērā vieglu sodu – vienu mēnesi cietumā katrs, pārvēršot šo sodu 100 reihsmarku naudas sodā, bet Martu Tulveiti ar divām nedēļām cietumā, to pārvēršot 50 reihsmarku naudas sodā.¹⁴⁸

Ap 500 Tukuma apriņķa romi, ebreji un padomju aktīvisti tika savākti koncentrācijas nometnēs Tilles muižā Milzkalnes pagastā un Vecmoku muižā. Šoferis A. Stūrmanis liecināja, ka 1942. g. viņš vedis

čigānus uz nošaušanu pie Valguma ezera. Tur apglabāti ap 1500 upuru. Cits liecinieks – šoferis J. Alksnis stāstīja, ka viņš 1942. g. jūnijā vai jūlijā uz Valguma ezeru vedis čigānu ģimenes – pavisam veikti 12 reisi ar 20 cilvēkiem katrā. Naktī tikuši nošauti ap 200 čigānu. Trešais liecinieks – šoferis E. Dreija stāstīja par nošauto čigānu kopskaitu jūnijā – 300 cilvēku.¹⁴⁹

Talsu apriņķī, ieskaitot Kandavas un Sabiles pilsētas, tika izglābti ap 200 romu. Apriņķa vecākais Kārlis Krūmiņš 1942. g. vasarā lūdza vācietim, apriņķa lauksaimniecības priekšniekam Asbornam nenošaut čigānus, jo pēc daudzu iedzīvotāju iesaukšanas armijā trūkst darbaroku ražas novākšanai. Viņi abi ar šādu lūgumu griezās pie Kurzemes apgabala komisāra Redikes, kurš savukārt pie Ostlandes ģenerālkomisāra, un panāca čigānu apšaušanas atcelšanu. Ir saglabājusies vairāku desmitu Talsu un Ventspils čigānu parakstīta liecība, ka K. Krūmiņš viņiem izglābis dzīvību.¹⁵⁰

Kaps nošautajiem čigāniem bijis izrakts arī pie Sabiles, un čigāni jau stāvējuši pie tā, taču ar velosipēdu atjoņojis pilsētas galva Mārtiņš Bērziņš ar rīkojumu nošaušanu atlikt.¹⁵¹ Sabilē pie aprūpes centra “Kalme”, kur Otrā pasaules kara gados atradās M. Bērziņa darba vieta – pilsētas

valde, pēc vietējo romu iniciatīvas ir uzstādīta piemiņas plāksne. Uz M. Bērziņa kapa atrodas romu iegādāts piemineklis.

Mārtiņš Bērziņš, Sabiles pilsētas mērs – “Ja jūs šaujiet viņus, tad ņemiet arī mani...” – teica viņš, izglābjot 300 romu dzīvības.

Ostlandes valsts ministrs 1943. g. 15. novembra apkārtrakstā provinču komisāriem uzsvēra, ka visi klejojošie čigāni un to jaukتهi pielīdzināmi ebrejiem un ievietojami koncentrācijas nometnēs. Čigānu šķirošanu veic drošības

polīcijas komandieris un SS, saskaņojot ar ģenerālkomisāru nodaļām. Tā paša gada 16. decembrī Ostlandes reihskomisārs puda NSDAP rasu politikas dienesta veikto čigānu novērtējumu. Tas neatšķīrās no nacistu nostājas pašos pirmsākumos: čigāni ir sajaukušies ar sabiedrības padibenēm un primitīvām tautām, viņiem raksturīga asociāla nostāja un kriminalizēšanās. Ostlandē klejojošos čigānus ir jāpielīdzina ebrejiem, bet ar čigāniem – vietsēžiem jāpietiek kā ar valsts iedzīvotājiem.¹⁵²

Šie rīkojumi nāca krietni par vēlu, jo daudzi Latvijas romi, tostarp vietsēži (Rēzeknē, domājams, arī Bauskā, Jelgavā un Tukumā), jau bija iznīcināti 1941. un 1942. gadā. Čigānu iznīcināšanas akcijas apriņķu pilsētās notika pēc vienotas shēmas: vispirms čigāni tika koncentrēti apsargātās ēkās vai nometnēs, un pēc neilga laika netālajos mežos nošauti. Apcietināšanu, apsargāšanu un nošaušanu veica vietējās policijas vienības, kurās dienēja tikai vietējie iedzīvotāji nevis vācieši. Apriņķu vecākie varēja panākt romu iznīcināšanas atcelšanu, ja izrādīja personisku iniciatīvu un galvoja par to, ka apriņķa čigāni ir nodarbināti, ar pastāvīgu dzīvesvietu.

Saskaņā ar aculiecinieku ziņām Latvijā tika iznīcināti aptuveni 8000 čigānu. Dokumentāli apstiprināta ir aptuveni 3000 čigānu noslepkavošana.

Pēc 1935. g. tautas skaitīšanas materiāliem, čigāni dzīvojuši visos 19 Latvijas apriņķos un Rīgas pilsētā. Viņu kopskaits bija 3839, bet reāli romu skaits varēja sasniegt 12 tūkstošus, jo daudzi pasēs bija ierakstīti kā latvieši, ukraiņi, poļi, krievi. Daļai vispār nebija nekādu personu apliecinošu dokumentu.

Talsu apriņķī. Daugavpils, Ventspils, Valkas, Madonas, Cēsu, Ilūkstes, Jēkabpils, Rīgas apriņķos un Rīgas pilsētā romu genocīda dokumentāri pierādījumi nav atrasti.¹⁵³ Padziļināti pētījumi par romu genocīdu Latvijā, turpinās.

1935. gadā Latvijā bija 3800 čigānu, taču pēc ebreju vēsturnieka M. Vestermana datiem, gandrīz puse šā skaita Otrajā pasaules karā gāja bojā. Toties pēckara gados čigānu skaits atkal strauji pieauga.¹⁵⁴

Tā kā 1959. gada iedzīvotāju datu publikācijā jau tika uzskaitīti

vairāk nekā 4300 čigānu, kas liecināja par šīs minoritātes augošo demogrāfisko dinamiku, vēsturnieki, pētot genocīda upurus, šai grupai nepievērsa īpašu uzmanību. Tas daļēji skaidrojams arī ar pašiem romiem, kuri, baidoties no atkārtotām represijām, izvairījās uzrādīt savu tautību, klusēja par kara laikā piedzīvotajām šausmām un reti strādāja publiskās darbavietās, kur bija jāreģistrējas darbinieku sarakstos.

PASAULEI JĀZIN ROMU TAUTAS BENDES:

Boļeslavs
Maikovskis

Alberts
Eihelis

Viktors
Ladusāns

Pēteris
Vaičuks

Viktors
Arājs

Roberts Kārlis
Ozoliņš

Jāzeps Oseps
Basankovičs

Jans
Jakobsons

Nikolajs
Kīselis

Alfrēds
Zupiņš

Frīdis
Krauklis

Jānis
Glizdiņš

8.

Romi padomju laikā

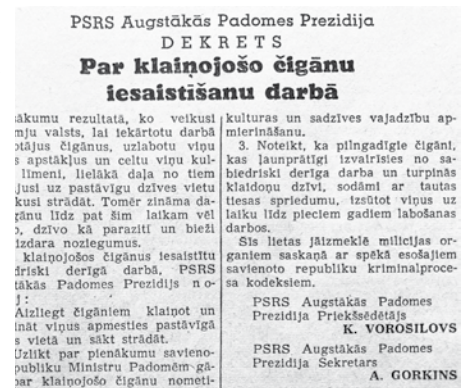
Padomju vara pret romiem izturējās labvēlīgi, tomēr centās visus piesaistīt pastāvīgai dzīvesvietai un regulāram, lietderīgam darbam. Jau 1941. g. janvārī Limbažu pagastā no 146 ieprojektētām saimniecībām sešas piešķīra arī čigāniem: Antonam Kozlovskim Slaunes mājās, Katei Mitrauskai – Verneris, Augustam Mitrovskim – Urbānos, Jurim Mitrauskim – Kārņos, Fricim Mitrauskim – Remškinos, un Jegoram Kozlovskim Kalna Teteros. Pēdējais no piešķirtās saimniecības apsaimniekošanas atteicies, bet pārējie nopietni domāja par darbu uzsākšanu pavasarī.

Jautāts, kā jūtas jaunā saimnieka stāvoklī, Antons Kozlovskis teica: *“Agrāk jau čigāniem zemi nedeva un nicināja, ja tas mēģināja strādāt godīgu darbu. Esmu jau zemes darbu strādājis, kalpodams dienas par dzīvokļa īri. Zirga man nav, bet ceru to sagādāt un savu zemi apstrādāt. Darba roku man netrūks, jo mūsu ģimenē 9 galvas.”*

Septiņu bērnu tēvs E. Mitrauskis jau rudenī bija parūpējies, lai iedalītajā saimniecībā būtu apsēts rudzu lauks. Viņš domāja arī par mājas būvi, un lielu cerību lika uz valdības un sava 19 gadus vecā Augusta palīdzību. *“Zirgs, kaut pavājš, man ir,”* stāstīja apņēmīgais čigāns. *“Trūkst tikai ratu un citu darbarīku. No valdības jau pieprasīju 10 pūrus auzu, 3 pūrus kviešu, 15 pūrus kartupeļu un arī zirņu un āboliņa sēklu. Nekad gan zemi neesmu strādājis, bet ceru, ka tik grūti nebūs iemācīties.”*¹⁵⁵

1956. g. 5. oktobrī tika izdots PSRS Augstākās Padomes Prezidija

dekrēts “Par klaiņojošo čigānu iesaistīšanu darbā”. Dekrētā tika atzīts, ka pasākumu rezultātā, ko veikusi padomju valsts, lai iekārtotu darbā klaiņotājus čigānus, uzlabotu viņu dzīves apstākļus un celtu viņu kultūras līmeni, lielākā daļa no tiem pārgājusi uz pastāvīgu dzīves vietu un sākuši strādāt. Tomēr zināma daļa čigānu līdz pat šim laikam vēl klaiņo, dzīvo kā parazitāri un bieži vien izdara noziegumus.

Lai tos iesaistītu sabiedriski derīgā darbā, tika nolemts aizliegt čigāniem klaiņot, uzaicināt viņus apmesties pastāvīgā dzīves vietā un sākt strādāt, uzlikt par pienākumu savienoto republiku Ministru Padomēm gādāt par klaiņojošo čigānu nometināšanu pastāvīgā dzīves vietā, nodrošināšanu ar darbu, kultūras un sadzīves vajadzību apmierināšanu, kā arī noteikt, ka pilngadīgie čigāni, kuri ļaunprātīgi izvairīsies no sabiedriski derīga darba un turpinās kļaidošu dzīvi, ar tiesas spriedumu sodāmi, izsūtīt viņus uz laiku līdz pieciem gadiem labošanas darbos.¹⁵⁶

Lauksaimniecības sezonālos darbus kā augļu un dārzeņu ražas novākšana romi tika veikusi jau agrāk. 1956. g. oktobrī presē tika ziņots, ka Baldones rajona Imanta Sudmaļa vārdā nosauktajā kolhozā šogad izaudzēta bagāta kartupeļu raža. Lai to novāktu, kolhoznieki aicināja palīgā talciniekus. Pieteicās 26 čigānu ģimenes, kuriem ierādīja mājīgas apmešanās telpas otrajā brigādē, un viņi no sava vidus izvēlēja vecāko – čigānu Dāvi, kurš rūpējās, lai darbi noritētu sekmīgi un raiti.

Dažās dienās talcinieki kolhozā novāca apmēram 140 tonnas kartupeļu, kā apmaksu saņemdami 8 procentus no ražas. Visčaklāk strādāja Augusta Sunīša ģimene, kas novākusi ap 38 tonnas kartupeļu, un Jāzepa Dāvja ģimene, kas novākusi ap 34 tonnas.

Kolhoznieki bija apmierināti ar talcinieku darbu. Vairāki čigāni, kā, piemēram, Sunītis un citi, sarunās ar kolhozniekiem izteica vēlēšanos apmainīt līdzšinējo kļejotāju dzīves veidu pret pastāvīgu, un kļūt par lauksaimniecības arteļa biedriem.¹⁵⁷

Daļa romu, sevišķi Latgalē, mēdza kļūt par pastāvīgiem kolhozniekiem ar pastāvīgu dzīvesvietu un darbu kolhozā. Pilsētu romi piedalījās nekvalificētos sezonas darbos kolhozos, sievietes vasarās vāca meža ogas un sēnes, ko varēja pārdot uzpirkšanas punktos. Attīstoties autotransportam, lieks kļuva zirgu tirgotāju amats, tādēļ romi pārorientējās uz spekulāciju ar deficīta precēm, tās iepērkot PSRS vietās, kur preces varēja viegli iegādāties, tad tās pārveda uz Latviju un pārdeva par krietni augstāku cenu.

1959. g. Latvijā dzīvoja 4301 čigāns, 1970. g. – 5427 čigāni, kas

veidoja 0,2 % no visiem LPSR iedzīvotājiem.¹⁵⁸ Vairākums čigānu jau dzīvoja pilsētās: 1959. g. – 2883, 1970. g. – 3864 cilvēki.¹⁵⁹

Padomju laiks iezīmējās ar vērā ņemamiem sasniegumiem romu kultūras dzīvē. Jau neilgi pēc kara izveidojās romu muzikālie un deju kolektīvi. Tie piesaistīja citu tautību uzmanību romu kultūrai, taču reizē radīja romantizētu priekšstatu par bezrūpīgu, jautru dzīvi teltīs un pie ugunsķiem, atstājot novārtā realitāti – izglītības un kvalifikācijas trūkumu, kā arī no tā izrietošo nabadzību.

Latvijas romu kultūras darbinieki uzturēja ciešus kontaktus ar PSRS romu literātiem, teātriem un muzikālajiem kolektīviem, saņēma no pieredzējušajām PSRS romu organizācijām derīgu informāciju un atbalstu. Jau neilgi pēc PSRS izveidošanās 1925 gadā bija nodibināta Viskrievijas čigānu savienība, kas gādāja par to, lai čigāni izbeigtu klejošanu, pārietu uz pastāvīgu dzīves veidu un celtu savu kultūras līmeni. Radās čigānu kolhozi, bērnudārzi, skolas, čigānu tehnikums, kurā gatavoja skolotājus čigānu skolām Šo savienību vadīja čigāns Andrejs Taranovs, PSKP biedrs no 1922. gada, cīnījies pilsoņu kara frontēs Budjonnija Pirmās jātnieku armijas rindās. Tika radīta čigānu rakstība un likti pamati padomju čigānu literatūrai. 1920. gadā nāca klajā žurnāla “Romāni Zorja” (“Čigānu ausma”) pirmais numurs čigānu valodā. Vēlāk to pārdēvēja par “Nevo Drom” (“Jaunais ceļš”).

Viens no čigānu literatūras pamatlicējiem bija Aleksandrs Germano (1893–1955). Viņš uzrakstījis apmēram 150 darbu. Žurnāla “Romāni Zorja” pirmajā numurā bija publicēts A. Germano stāsts “Vilcēns” (“Ruvoro”).

1929. gadā čigānu valodā iznāca aprakstu krājums “Jaunā dzīve” (“Nevo džiben”) Valsts daiļliteratūras izdevniecībā.¹⁶⁰

1954. g. 15. jūlijā Cēsu Kultūras namā viesojās čigānu dziesmu un deju ansamblis. Ansambļa mākslinieciskais vadītājs bija Vissavienības estrādes konkursa laureāts Vasilis Koržkovs. Koncertā piedalījās Republikāniskās un Vissavienības estrādes konkursa laureāti Iraīda Abaurova, Leonīds Duhovs, koris un deju kopa. Programmā bija uzvedums “Vakars čigānu nometnē”, čigānu tautas dejas, dziesmas un romances.¹⁶¹

Iespējams, šis ansamblis uzstājās kā čigāņu trupa Rīgas cirkā. Pre-
sē 1959. g. tika rakstīts par trupas uzvedumu “Zem čigāņu teltīm” ar
Indijas dziesmām, spāņu dejām un akrobātiskiem elementiem. Kritiķis
rakstīja: “Kāds tad varētu būt kritērijs šī neparastā ansambļa vērtēju-
mam? Liekas, ka pareizākais būs meklēt šeit etnogrāfiskos elementus,
bet ne profesionālas cirka atrakcijas. Ir jāatzīmē mākslinieces Gitānas
temperamentīgais dejojums, kaut arī ne tīri nacionāls, jau ar akrobātis-
kā nosliecēm. Trupas jaunākais dejojātājs J. Moskaļovs ar savu ugunīgo
un horeografiski precīzo izpildījumu darītu godu jebkuram profesio-
nālam deju ansamblim. Taču citu dejojātāju sniegums ir mazāk vērtīgs. Tā,
piemēram, meiteņu pāru dejās jūtams kustību koordinācijas trūkums.
Ansamblim nepieciešama režisora palīdzība, jo sevišķi pasīva un no ko-
pējās darbības atrauta ir masu skatu dalībnieku izturēšanās uzveduma
laikā. Nav pieļaujams, ka daži dalībnieki savu kolēģu uzstāšanās laikā
ziņkārīgi pēta publiku. Interesanti ir čigāņu dziedoņa M. Šiškova izpil-
dījumā noklausīties mūsu “Pūt, vējiņi”. Kaut gan Šiškova interpretācijā
nav ne vēsts no latviskuma, dziesma savaldzina ar izpildītāja oriģinālo,
tikai čigāņiem piemītošo izteiksmi.”¹⁶²

Romu dziesmu un deju ansamblis no Krievijas 1976. g. 12. augustā
uzstājās Rīgā, Kirova parkā (tagad – Vērmanes dārzs). Režisors un ba-
letmeistars, Adžārijas APSR Nopelniem bagātais skatuves mākslinieks
Vasilis Korzovs pastāstīja, ka kolektīvam ir pusotra desmita gadu. Tas
ir sniedzis viesizrādes Maskavā, Leņingradā, Kijevā, Harkovā un dau-
dzās citās PSRS pilsētās. Ansambļa panākumus atzīmējuši ievērojami
padomju estrādes pārstāvji – Mahmuds Esambajevs, Baths Zakirovs,
kā arī Mihails Carjovs un Ivans Kozlovskis. “Kaleidoskopa” program-
mā bija Indijas un citu valstu dziesmas, dejas un, dabiski, čigāņu tautas
dziesmas un dejas. V. Korzovs atzinās, ka ir rīdzinieks jau daudzus
gadus.¹⁶³

1963. g. Rīgas cirkā tika izrādīta atrakcija “Čigāni”. Trupas māks-
linieciskais vadītājs bija J. Breslers.¹⁶⁴ 1969. g. cirka programmā bija
iekļauta čigāņu trupas, ko vadīja cirka mākslas veterāns J. Breslers,
rēvija. Tajā vienkāršs etnogrāfisks sižets bija izmantots atsevišķu prog-

rammas elementu savienošanai, čigāņu melodijas, dziesmas un dejas
mijās ar tradicionālajiem cirka numuriem – žonglēšanu, voltižēšanu,
utt. Čigāņu trupas uzstāšanās cirkā pēc skatītāju lūguma tika pagarināta
līdz marta beigām.¹⁶⁵

1968. g. 27. novembrī Rīgas cirkā notika Krievijas čigāņu māksli-
nieku viesizrāde – rīdzinieki pirmo reizi redzēja rēvijas “Ame Roma”
(Mēs, čigāni) pirmizrādi Rīgā. Šī čigāņu trupa bija izveidota gandrīz
pirms 30 gadiem. Atsevišķi mākslinieki Rīgā bijuši arī agrāk, bet tik
kuplā skaitā – pirmo reizi.

Čigāņu mākslinieku trupas KPFSR Nopelniem bagātā mākslinieka
Ivana Kurilova vadībā iestudētā rēvija “Mēs, čigāni” bija temperamen-
tīgs uzvedums ar dziesmām un dejām, kas spilgti parādīja šīs tautas
senās tradīcijas un paražas. Uzvedumu papildināja arī cirka artistu
uzstāšanās. Reti kurš varēja palikt vienaldzīgs, kad čigāņu dziesmas
un romances izpildīja solists Mihails Ivanovs, un to pašu varēja teikt
arī par pārējiem dziesmu un deju izpildītājiem.¹⁶⁶

1968. g. novembrī Rīgā pirmoreiz uzstājās Mas-
kavas čigāņu teātris “Romen” – vienīgais profesio-
nālais čigāņu teātris pasaulē.

Teātri “Romen” 1931. g. nodibināja čigāņu inte-
ligences entuziastu grupa. Tā dibināšanā aktīvi pie-
dalījās izglītības tautas komisārs A. Lunačarskis.
Lielu palīdzību jaunajam kolektīvam sniedza pro-
fesionālie, talantīgie skatuves mākslinieki – Kaza-
hijas PSR Tautas skatuves mākslinieks, Ukrainas
PSR Nopelniem bagātais mākslas darbinieks,
KPFSR Nopelniem bagātais skatuves mākslinieks,
režisors M. Goldblats, kurš bija teātra pirmais
mākslinieciskais vadītājs, PSRS Tautas māksli-
nieks M. Janšins un KPFSR Nopelniem bagātais
skatuves mākslinieks P. Saratovskis, kurš daudzus
gadus vadīja teātri, Uzbekijas PSR Nopelniem bagātais mākslas dar-
binieks A. Tišleķs, KPFSR Nopelniem bagātais skatuves mākslinieks,

«Romen» Rīgā

Indijas tautas dziesmas un dejas ansamblis uzstājās Rīgā, Kirova parkā (tagad – Vērmanes dārzs). Režisors un baletmeistars, Adžārijas APSR Nopelniem bagātais skatuves mākslinieks Vasilis Korzovs pastāstīja, ka kolektīvam ir pusotra desmita gadu. Tas ir sniedzis viesizrādes Maskavā, Leņingradā, Kijevā, Harkovā un daudzās citās PSRS pilsētās. Ansambļa panākumus atzīmējuši ievērojami padomju estrādes pārstāvji – Mahmuds Esambajevs, Baths Zakirovs, kā arī Mihails Carjovs un Ivans Kozlovskis. “Kaleidoskopa” programmā bija Indijas un citu valstu dziesmas, dejas un, dabiski, čigāņu tautas dziesmas un dejas. V. Korzovs atzinās, ka ir rīdzinieks jau daudzus gadus.¹⁶³

1963. g. Rīgas cirkā tika izrādīta atrakcija “Čigāni”. Trupas mākslinieciskais vadītājs bija J. Breslers.¹⁶⁴ 1969. g. cirka programmā bija iekļauta čigāņu trupas, ko vadīja cirka mākslas veterāns J. Breslers, rēvija. Tajā vienkāršs etnogrāfisks sižets bija izmantots atsevišķu prog-

rammas elementu savienošanai, čigāņu melodijas, dziesmas un dejas mijās ar tradicionālajiem cirka numuriem – žonglēšanu, voltižēšanu, utt. Čigāņu trupas uzstāšanās cirkā pēc skatītāju lūguma tika pagarināta līdz marta beigām.¹⁶⁵

1968. g. 27. novembrī Rīgas cirkā notika Krievijas čigāņu mākslinieku viesizrāde – rīdzinieki pirmo reizi redzēja rēvijas “Ame Roma” (Mēs, čigāni) pirmizrādi Rīgā. Šī čigāņu trupa bija izveidota gandrīz pirms 30 gadiem. Atsevišķi mākslinieki Rīgā bijuši arī agrāk, bet tik kuplā skaitā – pirmo reizi.

Čigāņu mākslinieku trupas KPFSR Nopelniem bagātā mākslinieka Ivana Kurilova vadībā iestudētā rēvija “Mēs, čigāni” bija temperamentīgs uzvedums ar dziesmām un dejām, kas spilgti parādīja šīs tautas senās tradīcijas un paražas. Uzvedumu papildināja arī cirka artistu uzstāšanās. Reti kurš varēja palikt vienaldzīgs, kad čigāņu dziesmas un romances izpildīja solists Mihails Ivanovs, un to pašu varēja teikt arī par pārējiem dziesmu un deju izpildītājiem.¹⁶⁶

1968. g. novembrī Rīgā pirmoreiz uzstājās Maskavas čigāņu teātris “Romen” – vienīgais profesionālais čigāņu teātris pasaulē.

Teātri “Romen” 1931. g. nodibināja čigāņu inteligences entuziastu grupa. Tā dibināšanā aktīvi piedalījās izglītības tautas komisārs A. Lunačarskis. Lielu palīdzību jaunajam kolektīvam sniedza profesionālie, talantīgie skatuves mākslinieki – Kazahijas PSR Tautas skatuves mākslinieks, Ukrainas PSR Nopelniem bagātais mākslas darbinieks, KPFSR Nopelniem bagātais skatuves mākslinieks, režisors M. Goldblats, kurš bija teātra pirmais mākslinieciskais vadītājs, PSRS Tautas mākslinieks M. Janšins un KPFSR Nopelniem bagātais skatuves mākslinieks P. Saratovskis, kurš daudzus gadus vadīja teātri, Uzbekijas PSR Nopelniem bagātais mākslas dar-

komponists A. Bugačevskis, kurš kopš teātra dibināšanas vadīja teātra mūzikas nozari, un daudzi citi. Aktieru vecāko paaudzi viņi audzināja saskaņā ar labākajām krievu reālistiskās mākslas tradīcijām, rūpīgi saglabājot nacionālo īpatnību un spilgto oriģinalitāti smeldamies no čigānu tautas mākslas sensenajiem avotiem.

“*Romen*” bija dramatisks teātris, bet izrādēs mūzika, dziesmas un tautas dejas bija dabiskas varoņu domu un jūtu paudējas. Teātra aktieri viegli un organiski pārgāja uz deju un dziesmu tur, kur citā teātrī, iespējams, atskanētu monologs. Tas viss veidoja īpatnēju, neatkārtojamu, ilgos gados izstrādātu kolektīva māksliniecisko rokrakstu. Rīgā teātris uzturējās 13 dienas, un šajā laikā parādīja 12 izrādes no sava plašā repertuāra, kas sastāvēja gandrīz tikai no oriģināldarbiem. Lielais vairums teātri uzvesto lugu tika rakstītas īpaši “*Romen*”, un nekur citur netika izrādītas.¹⁶⁷

Ārpus Rīgas romu mākslinieciskais kolektīvs tika izveidots tikai Ventspilī. 1959. g. pavasarī LKP Ventspils pilsētas komitejas saaicinātajā čigānu sapulcē sekretārs A. Ķīlis lika saprast, ka pienācis laiks izbeigt klaiņošanu, čigāniem jāsāk strādāt sabiedrībai nepieciešamu darbu, un arī silti ieteica nodibināt pašiem savu māksliniecisko pašdarbību.

Tā Ventspils strādnieku klubā čigānu jaunieši sāka gatavoties pirmajam ansambļa uzvedumam – “Čigānu kāzas”. Ļeņina komjaunatnes Jaunatnes teātra režisors I. Krenbergs, lai uzvedumu varētu pareizāk izveidot, iepazīnās ar čigānu paražām, piedalīdamies pat viņu ģimenes svinībās. Rezultātā tika izveidots skaists uzveduma sižets, kurā ietvertas senas čigānu tradīcijas, skaistās dziesmas un ugunīgās dejas.

Uzveduma mēģinājumi sākās jau martā. Vispirms tajos ieradās tikai sešas jaunietes, bet drīz viņu skaits sāka palielināties. Beidzot uzvedumā piedalījās 23 čigāni, taču mēģinājuma laikā zālē atradās daudz jauniešu, kuri vēl nevarēja izlemt – piedalīties pašdarbībā vai ne.

Gadu simtiem klaiņot pieradušās tautas jaunajai paaudzei bija grūti iekļauties noteiktajā disciplīnā vai piemēroties skatuves prasībām. Izpildot dejas, nekad tās neiznāca vienveidīgas. Kā dejojot, tā dziedot čigāni improvizēja.

Ansambļa vadītājs, Jāņa Leimaņa dēls Georgs (Juris) Leimanis kādreiz bija mācījies Ventspils mūzikas skolā. Viņš vadīja mēģinājumus tajos vakaros, kad režisors bija aizņemts teātra izrādēs. Viņš arī apstrādāja čigānu dziesmas, izveidojot tām otrās balsis. Mūzikas instrumentu pavadījumu visām čigānu dziesmām sacerēja H. Vicinskis, bet par deju iestudētāju ansamblī kļuva L. Gindra.

Līdz 1959. g. novembrim bija notikušas četras, skatītāju labi apmeklētas uzveduma izrādes Ventspilī, Kuldīgā un Popē, bet tuvākajā laikā “Čigānu kāzas” bija paredzēts izrādīt Talsos, Ugālē un Kandavā.¹⁶⁸

Ap 1960. g. Ventspils čigānu ansambļa darbība apsīka, un tas izira. 1962. g. pilsētas ielās atkal parādījās afišas ar uzrakstu: “Čigānu estrādes koncerts”. Nodibinoties jaunajam dzelzceļnieku klubam, tajā sev darbības vietu atrada arī čigānu estrādes ansambļi. Sākās mēģinājumi, un pamazām veidojās jaunā estrādes koncerta atsevišķie numuri.

Korespondents atzina, ka visumā kopējais iespaids par jauno programmu ir labs. Sevišķi iepriecināja dažādās čigānu tautas dejas, kas paver jaunu lappusi čigānu tautas bagātajā folklorā. Ļoti interesantas un īpatnējas, kurās izjūtams dienvidnieciskais temperaments, ir afrikāņu un čigānu dejas Vilmas Cīčes izpildījumā, valdzina arī Ernesta Pauča izpildītā deja.

Solisti Georgs Leimanis, Leons Gindra, Alīda un Malda Paučes iejūtīgi dziedāja vairākas čigānu tautas un dažādu komponistu dziesmas, kas liecina par viņu talantu. Ar koncerta muzikālo pusi sekmīgi tika galā nelielais orķestris Vladimira Makajeva vadībā. Labo iespaidu vēl vairāk pastiprināja programmas vadītāja Jēkaba Ozollapas asprātīgais humors.¹⁶⁹

Latvijas romu atmoda

Latvijas romu tautiskā atmoda sākās tāpat kā latviešiem, tikai ap-
tuveni 180 gadu vēlāk. Visspēcīgākais tautu vienojošais elements un
nācijas veidošanās priekšnoteikums ir rakstu valoda, tajā tapuši literārie
un populārzinātniskie darbi. Tam seko izglītība, došanās uzņēmējdar-
bībā un politikā. Atmoda nav visaptveroša un nenotiek spontāni – to
sagatavo atsevišķi entuziasti un inteligenti. Jāpaiet laikam, lai viņu
teiktais, rakstītais un darītais iegūtu tautas brāļu uzticību.

Kas latviešiem bija Ernests Dinsberģis, Ansis Leitāns un Krišjānis
Barons, tas Latvijas romiem bija Leksa Manušs, īstajā vārdā Aleksandrs
Belugins. 1977. g. izdevniecība “Liesma” laida klajā Leksas Manuša
bērnu dzejoļu grāmatu romu un latviešu valodā “Gribu kumeliņu”.

Leksa Manušs

Leksa Manušs (Leksa – romu saīsinājums no
Aleksandrs, Manušs – “cilvēks” romu valodā)
bija Aleksandra Belugina (1942–1997) radošais
pseidonīms. Ģimene, kurā dzimis Leksa Ma-
nušs, bija daudznacionāla. Starp viņa senčiem
bija krievi, latvieši, lietuvieši, vācieši, prūši,
poļi, romi, bet viņš juta īpašu radniecību tieši
ar pēdējiem, lieliski apguva dažādus romu va-
lodas dialektus, un veltīja savu dzīvi šīs tautas
kultūras izpētei.

Austrumu zinību institūtā Maskavā viņš absolvēja aspirantūru.
Leksa Manušs tika uzskatīts par unikālu lingvistu. Pēc viņa kolēģu
aprēķiniem, Leksa pārvaldīja ne mazāk kā 50 valodas, zināja apmē-
ram desmit romu valodas izloksnes un dialektus. Dažās valodu grupās
Leksam Manušam bija sava lingvistisko likumu apmācības sistēma,
kas palīdzēja dažādu valodu paātrinātā apguvē. Viņš nodarbojās ar
vēsturisku, padziļinātu un salīdzinošu romu valodas pētniecību. Savus
zinātniskos darbus par romu valodu un vēsturi, folkloru un literatūru,
reliģiju un mūzikas īpašībām Leksa Manušs publicēja daudzos pa-

domju un ārzemju etnogrāfiskos, čigānoloģiskos un citos periodiskos izdevumos, bieži autora tulkojuma oriģinālvalodā. 1970.–1980. gados Maskavā un Rīgā klajā nāca Leksa Manuša romu bērnu dzejoļu krājumi, bet 1980. gadā Budapeštā izdotajam dažādu valstu romu dzejoļu krājumam, kurš iznāca romu un ungāru valodā, tika dots nosaukums no Leksa dzejoļa “Čigānu šūpuļdziesma” (krājumā tika publicēti Leksa 10 dzejoļi). 1990. gadā Indijā pirmo reizi romu un angļu valodā tika izdots pasauleslavenais eposs “Ramajana” Leksa Manuša tulkojumā.

Leksa Manušs sagatavoja romu bērniem divas ābece, krievu un latviešu romu dialektā. Rīgā ābece ar talantīgā romu dzejnieka un mākslinieka, Leksa drauga Kārļa Rudeviča zīmējumiem iznāca 1996. gadā.

1997. gadā Rīgā tika publicēts Leksa Manuša pēdējais darbs – “Lielā čigānu – latviešu – angļu, un, latviešu – čigānu vārdnīca”. Pirmo reizi vēsturē tur detalizēti aprakstīta latviešu romu dialekta gramatika. Leksa rediģēja latviešu – čigānu vārdnīcas manuskriptu, pie kura ilgus gadus strādāja latviešu roms no Ventspils Jānis Neilands, bet K. Rudevičs to papildināja un sagatavoja publicēšanai. Leksa Manuša mantojums ir desmitiem viņa zinātnisko darbu, unikāli un oriģināli pētījumi romu vēstures un kultūras jomā, lingvistikas un etnogrāfijas jomā, kā arī simtiem dzejoļu.¹⁷⁰

Rigonds Kleins-Mednis

1985. g. jau minēts, ka cits talantīgs čigānu izcelsmes literāts Rigonds Kleins-Mednis, dzimis 1963. g., dzejo latviski. Vislabāk viņam padevās liriski dzejoļi, galvenokārt ar čigānu folkloras motīviem. Viņš sacerēja arī dziesmu melodijas, piemēram, Imanta Auziņa bērnu dzejojumam “Rūķija”. Rigonds Kleins-Mednis bija absolvējis Maskavas čigānu teātra “Romen” studiju PSRS Nopelniem bagātā skatuves mākslinieka Vasilija Koržova vadībā. Jūrmalas 4. astoņgadīgajā skolā viņš vadīja bērnu estrādes kori, konsultējās ar izdevniecības “Liesma” redaktoriem A. Grodu un V. Rūju, kā arī darbojās Tukuma literātu apvienībā.¹⁷¹

1989. g. 9. aprīlī Talsu kultūras namā tika nodibināta pirmā Atmodas

laika romu organizācija – Čigānu biedrība, un Rigonds Kleins – Mednis ievēlēts par tās priekšsēdētāju.

Čigānu biedrība bija vienīgā mazākumtautību biedrība, kas kategoriski atteicās no nacionālajām skolām, avīzes čigānu valodā un savas atribūtikas. Aicinājums dibināt nacionālās skolas akcentēja skolas ideju vispār, bet čigānu uztverē gadsimtu gaitā ir izstrādājies skolas un dzīvās kultūras pretstats. Vēsture zina ne mazumu faktus par to, kā izskolojušies čigāni atraujas no savas tautas – noniecina vai apsmej to. Etnogrāfiskie materiāli liecina, ka izglītības ieguve čigānam nereti ir asociējusies ar prāta zaudēšanu.

Rigonds Kleins – Mednis mēdza sacīt: “*Es būtu priecīgs, ja man būtu šatra (telts)*”, ar to uzsverot nepieciešamību pēc pastāvīga, droša mājokļa un iztikas avota.

Agrākie čigānu klejojumi būtībā it kā norisinājās ārpus vēsturiskā laika, tas ir, tie neparedzēja nekādu attīstību laikā. Mēģinājumi piesaistīt čigānus zemei izdevās tikai daļēji. Tā, piemēram, kad čigāniem ar varas orgānu gādību ir piešķirti zemes gabali, vajadzīgais inventārs un sējas materiāls, pēdējais slepus ir ticis pārdots, bet ražas iztrūkums izskaidrots ar to, ka uz čigānu zemes nekas neaugot. 19. gs. krievu rakstnieks un etnogrāfs Vladimirs Dāls jautājis savam sarunu biedram čigānam, kur tas dzīvojot, un čigāns atbildējis: “*Man nav māju, neesmu jau kungs.*” – “*Kur tad tava dzimtene?*” Viņš to nesaprata. “*Tava zeme?*” – “*Šeit*” viņš atteica un apsedza ar plaukstu vietu, uz kuras sēdēja. Tad no jauna iesmējās un, apvelkot ar roku sev visapkārt, piebilda: “*Tot la mine: viss ir mans, visa zeme.*”

Žurnāliste I. Leitāne pieminēja vairākus gadījumus, kad čigānu kultūra ir ietekmējusi citu tautu kultūru, sevišķi mūziku, un pat saglabājusi citu tautu kultūras iezīmes, ko šīs tautas pašas jau zaudējušas. Komponists Ferencs Lists atzina, ka Ungārijas čigāni ir saglabājuši daudzus ungāru tautas mūzikas motīvus, ko pati ungāru tauta jau aizmirsusi. 19. gs. krievu kultūras darbinieki čigāniskajā izpildījumā saklausīja savu tautasdziesmu īsti krievisko garu. Amerikāņu džeza karalis Djūks Elingtons atzīmēja, ka klasiskais džeza bez čigānu izpildītāja Diano Re-

inhardtta nebūtu guvis tik milzīgu popularitāti un ietekmes spēku. Spāņu muzikālās folkloras senslānis – *kante hondo* (dziļais dziedājums) ir izveidojies tādā čigānu dziesmas iespaidā, ka tā autorību nav iespējams piedēvēt vienai atsevišķai tautai. Ziemas saulgriežos latvieši iet ķekatās jeb “laižās čigānos”. Un literāts Uldis Bērziņš atzina: “Tā ir īsta tauta, īsts temperaments.” Tas tomēr nav komplimentārs uzskaitījums. Visur, kur čigāni savās klejotā gaitās ir nokļuvuši, viņi ir atraduši kādu būtisku saskari ar vietējo kultūru. Pilnīgi pārzinādami vietējo iedzīvotāju valodu, čigāni tagad ir vienīgā mazākumtautību grupa Latvijā, kas brīvi pārvalda trīs valodas, daudz ko no latviešu un krievu valodas uzsūkuši sevī – tā ka, balstoties uz valodas izpēti, ir iespējams izsekot viņu ceļa virzieniem un trajektorijai.

Uzvandot cilvēka dvēseles dzīles, čigāni ir novērsuši pārakmeņošanos, kas draud jebkurai kultūrai, jo tā kultivē stabilitāti: viņi ir dzīvs atgādinājums tam, ka cilvēkam īsti pieder tikai tas, kas viņam nepieder, ka īstenā dzīve radāma tagadnē un Patiesās Mājas rodamas Ceļā.¹⁷²

Pēc Latvijas čigānu biedrības “Roma” nodibināšanas tās valde uzsāka ļoti aktīvu organizatorisko darbību. 1989.g. 27. jūnijā Latgales zonā dzīvojošie čigāni satikās Viļakā. Kultūras nama direktore bija atvēlējusi telpas, kur visi sapulcējās un, atklāti balsojot, ievēlēja savas nodaļas vadītāju. Sanākšanu noslēdza ansambļa “Ame Roma” koncerts Valērija Činčekova vadībā.

Par biedrības uzdevumu pastāstīja Latvijas čigānu biedrības priekšsēdētājs Rigonds Kleins-Mednis. Pateicoties savai pedagoga izglītībai, viņš ir apjautis pedagogijas nepieciešamību savu tautiešu vidū. Tāpēc biedrības galvenie pamatvirzieni izpaužas izglītības attīstībā, mākslinieciskajā kultūrā, pagātnes kultūras saglabāšanā, pētīšanā un iemūžināšanā. Biedrībai būtiski ir arī saglabāt kapu un masu terora upuru iznīcināšanas vietas, uzstādīt plāksnes un pieminekļus, kā arī izveidot etnisko un kultūras vēstures muzeju.

Talsos jau bija noticis pirmais īsti čigāniskais tirgus, kas piesaistīja ļoti daudz cilvēku – ar dziedāšanu, dejošanu, zirgu andelēšanu un citādām tīri čigāniskām lietām. Tādus tirgus nolemts organizēt arī citur.

Viļakas pusē domāts iesākt ar citāda veida eksperimentu – apsaimniekot 37 hektārus zemes un audzēt zirgus. Čigāni aizvien izcēlušies ne tikai kā labi mūziķi, bet arī kā dzīvnieku pazinēji, jo čigāns ir dabas bērns.

Nacionālās skolas čigāniem pagaidām bija tikai trīs: Ventspilī, Rīgā un Talsos, taču, sekojot līdzi modernajam laikmetam, Rigonds Kleins-Mednis apjauta izglītības trūkumu savu laikabiedru vidū, tāpat kā daudzu talantu pazaudēšanu tieši zināšanu trūkuma dēļ. Šajā ziņā bija nolemts pārliecināt vecākās paaudzes cilvēkus, lai viņu bērni apmeklētu latviešu skolas.

Čigānu biedrībā visi maksāja biedra naudu. Valērijs Činčikovs bija sācis vadīt čigānu nacionālo teātri, kam 1989. gada augustā Rēzeknē bija paredzēta pirmā izrāde. Bija izveidoti seši folkloras ansambļi, no kuriem trīs jau bija kļuvuši populāri. Čigāni paši gādāja un šuva tērpus, paši darināja vijoles un ģitāras.¹⁷³

Žurnālista E. Līcīša sarunā ar lielāko romu aktīvistu Ventspilī Jāni Neilandu 1994. g. tika uzzināts, ka J. Neilands pēc profesijas ir kurpnieks, bet kā autodidakts apguvis valodniecību un literatūru. Viņš atzina, ka visi čigāni ir kristīgas ticības ļaudis – katoļi vai luterāņi, bet Dieva spēkam ļoti tic. Tajā pašā laikā viņš atzina: jo zemāks attīstības līmenis kādai tautai, jo reliģiozāka tā ir. Viņš pats neticot nekam, tikai izglītībai. Pēc viņa domām, mežoni par cilvēku padara tikai skola un izglītība. J. Neilanda darbs bija literatūra, un mūža darbs – čigānu – latviešu valodas vārdnīca. Uz intervēšanas brīdi viņš jau bija sastādījis čigānu ābeci.

Romiem izglītības jautājumos bija jāsastopas ar ierēdņu ignoranci vai pretestību: “*Gribējām vieglākus uzņemšanas noteikumus čigānam augstskolā, varbūt iestāties bez konkursa, ja reiz čigānēns skolojoties tiktāl ticis, bet nekā. Kaut kādā veidā jāpanāk vecāku atbildība par bērnu skolā sūtīšanu. Izglītības trūkums un nabadzība – tās lietas jau arī stāv kopā. Bez skolas čigāns mūžam lemts nabadzībai, bet pie bagātības stingrs pamats ir izglītībai. Juku laikos viens otrs čigāns arī pamanījās būt gudrāks par citiem – tas tad pamanījās nopelnīt. Dažs Ventspilī nolūkojis un nopircis savrupmāju, kāds pārdesmits dzīvo, lūk, šādos dzīvoklīšos daudzstāvu namā kā es, bet lielais vairums*

dzīvo drausmīgos apstākļos, nabadzībā, tādās briesmīgās Hārlemās.”

Romiem attiecības ar Padomju Savienības komunistisko partiju bija rezervētas, un viņi vairumā iestājās par Latvijas neatkarību: *“Ziniet, ļoti, ļoti maz tādu, kas partijā bija. Es biju muļķis, skatījos rožainām brillēm un 1940. gadā iestājos komjaunatnē. Pēc gada, 14. jūnija rītā – bet bija tāds skaists rīts, svaigs gaiss – izgāju Kandavā, kur toreiz dzīvojām, bet pilsētā, skaties, viena māja tukša, otra... Baigi palika – cilvēki aizvesti. Ar to arī man, rupji sakot, tas komunisms izgāja caur dibenu. Vēlāk darbā mani vairākas reizes aicināja kļūt par PSKP biedru, bet es gan atteicos. Mēs tagad te diezgan organizēti nobalsojām par Lembergu, jo viņš ir pirmais pilsētas tēvs, kas vismaz cīnās par Ventspili, arī ar valdību cīnās. Savlaik visi čigāni balsojām par Latviju, lai Latvija pastāvētu.”*

Romi no citām valstīm Kurzemē neienāca: *“Klejojošās čigānu grupas mūsposē vairs neienāk. Pirms kādiem desmit gadiem gan šurp brauca tāds kā tabors no Moldāvijas, zin', vīri, bērni, sievietes tādās zilās kleitās. Toreizējais Ventspils čigānu vecākais Ignāts satraucās, dabūja meklēt rokā miliciju, un tad izdevās pagriezt šos atpakaļ.”*¹⁷⁴

Jau 1993. g. 27. decembrī Ventspils pašvaldība noslēdza līgumu ar Leksu Manušu, iegūstot tiesības izdot viņa sastādīto čigānu ābeci, un bija gatava finansēt tās ilustrēšanu un iespiešanu.

No Latvijas pilsētām Ventpilī bija vislielākais čigānu īpatsvars – aptuveni divi procenti no iedzīvotāju kopskaita. Pateicoties šim apstāklim un čigānu gaišāko prātu aktivitātei, Ventpilī 1986. g. pie vakara vidusskolas tika noorganizētas šīs minoritātes bērnu apmācības klases. Tās bija pirmās Latvijā un visā toreizējās Padomju Savienības teritorijā. Mācības tajās notika latviešu valodā, jo darbam dzimtajā valodā nebija nedz skolotāju, nedz mācību grāmatu. 1993. g. Ventspils vakara vidusskolā darbojās četras čigānu klases, kurās mācījās 30 bērnu.¹⁷⁵

Kārlis Rudevičs

Kārlis Rudevičs (1939–2002) bija spilgta un nozīmīga personība gan Latvijas kultūras, gan romu tautas vēsturē. Viņš bija dzejnieks, mākslinieks, literāts, valodnieks un sabiedriskais darbinieks, kurš savu mūžu veltīja romu kultūras attīstībai, izglītībai un identitātes stiprināšanai.

Dzimis 1939. gada 19. janvārī Vangažos, Kārlis bija desmitais bērns ģimenē. Otrā pasaules kara laikā, glābjoties no romu genocīda, ģimene pārcēlās uz Rīgu. Jau agrā bērnībā viņš izrādīja izcilas intelektuālās dotības un radošo talantu – deviņu gadu vecumā sāka rakstīt dzeju latviešu valodā, bet divpadsmit gadu vecumā par publicētajiem dzejoļiem laikrakstā “Pionieris” tika apbalvots ar ceļazīmi uz pionieru nometni “Arteks” Krimā.

Neskatoties uz smagajiem pārdzīvojumiem – mātes zaudējumu septiņu gadu vecumā un tēva nāvi deviņpadsmit gadu vecumā – Rudevičs turpināja izglītoties un pilnveidoties. Viņš bija autodidakts, kurš patstāvīgi apguva literatūru, mākslu, filozofiju, vēsturi un valodas, tostarp sanskritu.

Viens no viņa nozīmīgākajiem ieguldījumiem bija romu kultūras popularizēšana un saglabāšana. 1991. gada 26. martā, sadarbojoties ar Rakstnieku savienību, tika organizēts plašs romu kultūras vakars Mazajā Ģildē, kurā tika eksponētas Rudeviča gleznas un lasīta viņa dzeja. Šis pasākums bija nozīmīgs solis romu kultūras atdzimšanā Latvijā un sekmēja Latvijas Romu Nacionālās Kultūras biedrības izveidi.

Viņš aktīvi darbojās romu izglītības jomā. 1991. gadā Ventspilī tika atvērta pirmā romu vakarskola un 1. klase romu bērniem. 1992. gadā kopā ar Leksu Manušu Rudevičs uzsāka darbu pie pirmās romu ābece, kas tika pabeigta 1993. gadā un izdota 1996. gadā. Viens no viņa lielajiem sasniegumiem bija “Latviešu-romu-angļu etimoloģiskās vārdnīcas” un “Latviešu-romu vārdnīcas” izdošana 1997. gadā, kurā viņš ne tikai bija redaktors, bet arī līdzautors, ieviešot 6000 jaunus vārdus.

Rudevičs aktīvi piedalījās kultūras pasākumos, mākslas izstādēs un dzejas publikācijās. 1995. gadā tika atklāta viņa personālizstāde Reiterņa namā, bet 1997. gadā plaša izstāde norisinājās Ventspils Novada un Mākslas muzejā. Viņš piedalījās Latvijas mazākumtautību festivālā “Latvijas vainags” un sadarbojās ar Nacionālo Kultūras biedrību asociāciju.

Literārajā darbībā Rudevičs apkopoja romu folkloru, tulkoja Bībeles sarežģītākās daļas, tostarp Sv. Jāņa atklāsmes grāmatu, un izdeva daudzas grāmatas. 1998. gadā tika izdots viņa pirmais dzejoļu krājums latviešu un romu valodā “Čigāna sirds”, bērnu grāmata “Čigānu barons” un tautas dziesmu motīvos balstītā “Bimbars”. 1999. gadā Latvijas Bībeles biedrība izdeva viņa rediģēto Lūkas evaņģēliju romu valodā, bet 2000. gadā tika publicēta dzejoļu grāmata “Saulē un ēnā”.

Viņš bija Pasaules Romu Rakstnieku savienības “*Romani PEN*” biedrs un “*ROM-NEWS*” korespondents, veicinot starptautisku interesi par Latvijas romu kultūras jautājumiem. Par ieguldījumu romu tautas un Latvijas kultūras attīstībā Kārlis Rudevičs 1999. gada 30. jūnijā tika iecelts par Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieku.

Viņa radošais mantojums turpina dzīvot. 2005. gadā tika izdots gleznu katalogs “Kārlis Rudevičs. Gleznas, dzeja, domas”, bet 2022. gadā “*Karlis Rudevich. Gipsy Legacy*” angļu valodā. 2023. gadā publicēta viņa eposa “Romī un Mahmuds Gadžo” versija četrās valodās, atspoguļojot romu senču cīņu pret persiešu iebrucējiem un piespiedu aizvešanu no Indijas.

Kārlis Rudevičs paliek izcila Latvijas un romu kultūras simbols, kura darbs un idejas turpina iedvesmot jaunas paaudzes.¹⁷⁶

Normunds Rudevičs

Normunds Rudevičs ir Latvijas Čigānu nacionālās kultūras biedrības prezidents un pirmais romu pārstāvis pasaules valstu parlamentos, kļūstot arī par tautas ievēlētu deputātu Latvijas Republikas 7. Saeimā (1998–2002). Pasaules čigānu kopienas kongresā, kas 2000. gadā norisinājās Prāgā, viņš tika ievēlēts par Starptautiskās Romu apvienības (SRA) augsto komisāru. Kongresā piedalījās aptuveni 600 delegātu no 41 pasaules valsts,

pārstāvējot aptuveni 20 miljonus romu. Prāgā pirmo reizi tika izveidota plaša romu pārstāvniecība – parlaments, ministru kabinets un tiesa.

N. Rudevičs turpina uzskatīt, ka Latvija var sniegt būtisku ieguldījumu romu problēmu risināšanā pasaulē. Viņš atzīst, ka Latvijā nav tik izteiktas diskriminācijas kā Rietumeiropas valstīs. Latvijas čigānu biedrība veiksmīgi iekļāvās sabiedrībā, un 98% Latvijas romu bija pilsoņi. Daļa romu ģimeņu, kas emigrēja uz Lielbritāniju labākas dzīves meklējumos, vēlāk atgriezās dzimtenē.

Romu galvenās problēmas Latvijā saistījās ar izglītību un ekonomisko situāciju. Tika ierosināts atjaunot tradicionālos amatus, kā zirgkopību un zemkopību, kā arī veicināt bērnu izglītības iespējas.¹⁷⁷

Runājot par romu kultūras savdabību, N. Rudevičs raksta: “Čigāniem ir savs ceļš, un pareizākais, manuprāt, būtu dot iespēju viņiem to iet. Kā es to saprotu? Ļaujiet čigāniem izkopt un attīstīt to, kas viņiem sensenis dots – atvērt cilvēku dvēseles ar dziesmu un deju, strādāt senos čigānu arodus: audzēt zirgus, darboties nelielos ģimenes rūpālos, piemēram, atvērt mazas amatnieku darbnīcas, smēdes, tirgotavas. Tā čigāns jutīsies savā ādā un ieklausies sabiedriskā un ekonomiskā dzīvē. Starp citu, esmu nobažījies, ka

*čigāni arvien mazāk dzied, jo viņiem jādomā, kā paēdināt savus bērnus. Ja mēs uzskatām sevi par civilizētu sabiedrību, ļausim katrai tautai dzīvot arī saskaņā ar savām tradīcijām un savu mentalitāti.*¹⁷⁸

Starptautiskais romu stāvoklis un genocīda mantojums

Otrā pasaules kara laikā Nacisti iznīcināja aptuveni 65% čigānu. Viņiem tika atņemts zelts, kas bija noguldīts Vācijas bankās. Ar genocīda jautājumiem nodarbojas īpašs fonds Ņujorkā. Vācija piešķir 350 miljonus vācu marku holokausta cietušo kompensācijām, ASV – aptuveni vienu miljardu dolāru. Latvijas romi šajās programmās netika iekļauti, jo nebija nekādas informācijas par cietušajiem Otrā pasaules karā. Latvijas nacionālā kultūras biedrība iesniedza oficiālo iesniegumu ASV atbildīgai organizācijai ar lūgumu atsūtīt speciālās anketas, lai tās varētu aizpildīt arī Latvijā dzīvojošie romi un iekļauties programmā par kompensācijas saņemšanu. LČNKB ieguldīja daudz darba, tika sagatavoti pieci juristi, lai izjautātu un aizpildītu anketas ar vairāk nekā desmit lapām un daudziem specifiskiem jautājumiem, uz kuriem daudziem romiem būtu turpat neiespējami atbildēt. No Latvijas tika iesniegti ap 800 pieteikumi kompensācijām, no kuriem apstiprināti tika tikai 384. Uz kompensāciju izdalīšanu romiem pieteicās tolaik Ilmāra Meža vadītā Latvijas – UNDP pārstāvniecība, norādot, ka tā ir kompetenta un tiesīga to darīt Latvijā. Kā beigās izrādījās, tad 2000 ASV dolāru kompensāciju vietā, šī organizācija izdalīja cietušajiem vienreizējās humanitārās palīdzības pakas ar pārtiku un malku. Tikai tie daži desmiti romu, kuri atteicās no šīs palīdzības, izcīnīja sev pienākošās naudas kompensācijas.

Starptautiski romu lielākās problēmas līdz šim ir bijusi integrācija mītnes zemēs, kultūras saglabāšana un genocīda (Samudaripen) seku novēršana. Neskatoties uz starptautisko organizāciju finansiālo atbalstu, romu stāvoklis daudzviet būtiski neuzlabojās. Pēc Padomju Savienības sabrukuma daudzu valstu romu kopienas zaudēja savu galveno iztikas avotu – tirdzniecību ar deficīta precēm.¹⁷⁹

2006. gadā N. Rudevičs kļuva par Eiropas lielākās romu organizā-

cijas *European Roman Travelling Forum* amatpersonu un Eiropas Parlamenta asamblejas vadītāju. Organizācija strādāja pie romu izglītības, nodarbinātības un diskriminācijas problēmu risināšanas.

Ar N. Rudeviča iniciatīvu 2005. gadā Rīgā tika izveidots pirmais romu mākslas un vēstures muzejs pasaulē. 2009. gadā Rīgā tika nodibināts centrālais romu tautības pasu departaments, taču pasportizācijas programma nerasniedza cerētos rezultātus.

2009. gadā SRA un Latvijas Sarkanais Krusts parakstīja sadarbības līgumu par romu sociālā stāvokļa uzlabošanu. Pēc diviem gadiem SRA noslēdza sadarbības memorandu ar Latvijas Tiesībsargu, veicinot līdzīgu sadarbību arī citās valstīs.

2013. gadā tika veikts pētījums sadarbībā ar vēsturnieku Uldi Lasmani par nacistu veikto romu genocīdu Latvijā, izpētot 45 000 arhīva dokumentu. 2015. gada 8. aprīlī LU Misiņa bibliotēkā tika izveidota un pirmo reizi izstādīta izstāde par romu genocīdu “Romu Samudaripen Latvijā”.

2015. gada 16. augustā 9. Vispasaules romu kongresā Rīgā N. Rudevičs tika ievēlēts par SRA prezidentu, un 2022. gadā atkārtoti apstiprināts amatā. Viņa prezidentūras laikā Rīgā ir notikuši vairāki starptautiski romu pasākumi.

2016. gadā no 18. līdz 21. augustam Jūrmalā notika pirmā starptautiskā romu senioru konference, kurā bija uzsvars uz Otrā pasaules kara laikā Eiropā piedzīvotā genocīda sekām, kā arī tika aizsākta dzīvā arhīva veidošana, dokumentējot vecāžu liecības. Šajā pasākumā SRA prezidijs un kabinets vienojās par romu genocīda starptautiskā nosaukuma “Samudaripen” (Vispārēja slepkavošana) ieviešanu aprītē visā pasaulē.

2017. gadā Rīgā notika SRA parlamenta sesija, kurā tika nolemts decentralizēt SRA pārvaldi un celt lokālo nevalstisko organizāciju statusu katrā dalībvalstī, lai efektīvāk īstenotu Eiropas projektus. 2018. gadā SRA kabineta sēdē tika pārrunātas iespējas SRA dalībai romu iziešanas no Indijas tūkstošgadei veltītai konferencei Ņūdēlī, Indijā. 2019. gadā notika sanāksme, kurā starptautiskās romu sabiedrība vienojās par sasniedzumu izstādes “*Roma Expo 2020*” organizēšanu Maskavā. Diemžēl šī Rudeviča iecere neīstenojās COVID-19 pandēmijas dēļ.

2022. gadā notika jau SRA 10. kongress, kurā tika atzīmēta apvienības 50 ga-

du jubileja un noteikts prezidentūras galvenais uzdevums – romu tuvināšanās ar viņu mātes zemi Indiju. Normunds tika atkārtoti ievēlēts par SRA prezidentu.¹⁸⁰

“Daudz gadu ir pagājuši, daudz kas ir padarīts un daudz kas vēl ir priekšā. Integrācijas programmas ir nomainījušas uzsvarus un tagad ir sadarbības programmas. Romus gan joprojām nelabprāt ņem darbā, taču arī tam ir rasts vismaz teorētisks risinājums. Nepieciešami tikai līdzekļi un sabiedrības iesaiste. Romi vairs nevēlas būt neredzami un nepamanāmi. Šodien mēs vēlamies tikt sadzirdēti, uzklausi un piederīgi Latvijai kā nekad agrāk!”

Sando Rudevičs

Sando Rudevičs (1964–2012) bija ievērojams Latvijas romu kultūras darbinieks, dzejnieks, komponists un pedagogs. Viņš bija Kārļa Rudeviča dēls, kurš pazīstams kā pasaulē pirmās romu ābece autors.

Sando Rudevičs vadīja romu ansambli “Šerad” un izveidoja romu mākslas studiju, kurā daudzus gadus mācīja dziedāšanu, vēsturi un kultūru romu bērniem Rīgas Valsts tehnikumā. Viņš bija arī ansambļa “Ame Roma” muzikālais vadītājs, kā arī citu spilgtu māksliniecisko kolektīvu veidotājs.

Rudevičs aktīvi piedalījās Latvijas čigānu nacionālās kultūras biedrības valdē un pārstāvēja romu kultūru sabiedriskajos masu pasākumos, tostarp Rīgas 800 gadu jubilejā, festivālā “Vienoti dažādībā” un starptautiskajos romu mūzikas festivālos.

Viņa dzīve aprāvās 2012. gada 8. aprīlī pēc smagas slimības, 47 gadu vecumā. Pēc viņa nāves tika izdota dzejoļu un dziesmu grāmata “Saules zaķēns”, kurā apkopoti Rudeviča darbi.

Sando Rudeviča mantojums turpinās caur viņa skolēniem un romu kopienu, kuru viņš iedvesmoja ar savu darbu un aizrautību.

Roksana Rudeviča

Roksana Rudeviča ir ievērojama Latvijas romu kopienas pārstāve, juriste un kultūras aktīviste. 2019. gadā viņa ieguva profesionālo maģistra grādu privāttiesībās un jurista kvalifikāciju. Kopš 2011. g. viņa ir biedrības “Romu Kultūras Centrs” valdes priekšsēdētāja. Roksanas darbs ir saistīts ar sabiedrības informēšanu par romu mākslas mantojumu, romu kultūru un tradīcijām, tostarp romu genocīdu, veicinot romu jauniešu saliedēšanos un viņu

pilsonisko līdzdalību sabiedrības attīstībā.

Viņa aktīvi darbojas romu vēstures, kultūras un sociālās atmiņas izpētē Latvijā, organizē dažādus kultūras pasākumus, nodarbojas ar izglītības, nodarbinātības un sociālajiem jautājumiem, kā arī aktīvi piedalās Kultūras ministrijas Konsultatīvajā padomē romu līdzdalības veicināšanai, ir strādājusi par jurista palīgu un padomnieci romu jautājumos Latvijas Republikas Tiesībsarga birojā. No 2015. g. R. Rudeviča organizē Starptautisko romu kultūras festivālu “Roma World” Rīgā, 2023. g. kļuva par “Gada balvas sievietei līderei” laureāti, apliecinot savu nozīmīgo ieguldījumu romu kopienas attīstībā un integrācijā. 2024. g. 25. septembrī Eiropas Padomes Ministru komiteja R. Rudeviču iecēla par ekspertu romu integrācijas jautājumos Eiropas Padomes Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību Konsultatīvajā komitejā.

Ornella Rudeviča

Ornella Rudeviča ir latviešu romu māksliniece, mūziķe un aktīviste, kas ar savu radošo darbību veicina romu kultūras atpazīstamību un saglabāšanu Latvijā un pasaulē.

Ornella nāk no ievērojamās romu ģimenes – viņas vectēvs Kārlis Rudevičs (1939–2002) bija pirmais romu mākslinieks un dzejnieks pasaulē, bet tēvs Normunds Rudevičs ir Starptautiskās Romu apvienības prezidents.

Jau no agras bērnības Ornella bija saistīta ar mākslu, kas kļuva par viņas izteiksmes un komunikācijas veidu ar sabiedrību. Viņa vēlas iedvesmot pasaules romu kopienu, uzsverot tās neaizstājamo vietu cilvēces kultūrā. Par savu radošo procesu viņa

saka: *“Savos darbos es vēlos dalīties ar savu fantāziju pasauli, savu priekšstatu un ilūziju pasauli, ko es pārceļu uz audekla. Un vēl – mani darbi ir manas tautas vēsture, leģendas un dzīve, tās neparastais ceļš cauri gadsimtiem.”*¹⁸¹

2018. gada 4. aprīlī Rīgas domes telpās tika atklāta Ornellas pirmā personālizstāde “Ornellas atspulgs”. 2022. gada 1. jūnijā Modernās digitālās mākslas centrā “Digital Art House” notika viņas digitālā personālizstāde “Art of Gipsy”, kurā tika prezentēts arī mākslinieces gleznu katalogs ar tādu pašu nosaukumu. 2019. gadā Ornella Rudeviča

piedalījās vairākās izstādēs LNKBA namā, kā arī ar saviem mākslas darbiem pārstāvēja Latviju Romu pretošanās dienā, 16. maijā, Eiropas romu mākslas un kultūras institūta – ERIAC rīkotās izstādes “Emerging talents” atklāšanā Berlīnē, Vācijā.

Par savu ieguldījumu romu kultūras popularizēšanā un Latvijas kultūrā Ornella Rudeviča ir saņēmusi atzinību no Kultūras ministrijas.

Romi atjaunotajā Latvijas republikā

Atjaunotās republikas laiks Latvijas romiem no vienas puses sniedza iespēju dibināt sabiedriskas organizācijas, piesaistīt finansējumu, nodrošināt kultūras un sporta dzīves uzplaukumu, apzināties pieaugošo izglītības nozīmi, taču no otras puses – radīja saimnieciskas grūtības, netiešu diskrimināciju vietējā darba tirgū un plašu emigrāciju uz Lielbritāniju un Īriju, sevišķi pēc 2008. g. sākušās ekonomiskās krīzes, kad bija jāatdod neapdomīgi ņemtie un iztērētie naudas aizdevumi. Romi nevairījās no nekvalificētiem darbiem ārzemēs un labi iekārtojās jaunajās mītnes zemēs, tā laužot stereotipu, ka čigāni negrib strādāt.

1989. g. Latvijā tika reģistrēti 7044 čigāni. Vairums no tiem dzīvoja pilsētās. Pēc 1991. g. romu peļņas avoti padomju laikā – spekulēšana ar deficīta precēm, meža ogu pārdošana un ražas novākšana kolhozos, – izsīka. Romi bija spiesti iztikt tikai no pašu saimniecībā saražotā un bērnu pabalstiem.

Romi kompakti dzīvoja Abavas senlejā Sabilē, Kandavā, arī Tukumā, Slokā u.c. Savulaik iecienīta apmešanās vieta bija arī Vecrīga. Pēc restaurācijas darbu sākšanas Vecrīgā, kad iedzīvotājus pārvietoja uz citām pilsētas daļām, čigāni no vecpilsētas pazuda.

Žurnālisti Dz. Medenis un S. Metuzāls par Latvijas romiem 1993.g. rakstīja: Ja nebūtu romu ārējo pazīmju – melnīgsnējās sejas un tumšo matu, romus, kas Latvijā dzīvo ilgstoši, būtu grūti atšķirt no pamattiedzīvotājiem, jo viņi ir pietiekami labi informēti par norisēm valstī, kaimiņu pagastā, vispār sabiedrībā. Čigānos ir vērojamas tās pašas īpašības, kādas piemīt latviešiem vai kādai citai tautai – draudzīgums, zaglīgums, kašķīgums, cildenums utt. Atšķirība ir tikai tā, ka visas šīs īpašības viņiem izpaužas daudz spilgtāk. Ja čigāns grib dot dāvanu, tā var būt karaliska, ja viņš ir sadusmojies, negaidīs izdevīgāku brīdi aizvainojuma izpaušanai, bet trieks dūri galdā tūlīt. Arī paši čigāni uzskata, ka atšķirības starp latvieti un čigānu būtībā nav nekādas, varbūt tikai mentalitātē, jo čigāni esot saticīgāki, sirsnīgāki un nav tik skopi kā daždien latvieši. Neizskaidrojamu iemeslu dēļ čigāniem raksturīgas diezgan izteiktas muzikālās spējas, kā arī “ķēriens” uz valodām.

Laulības ar citu etnosu pārstāvjiem romiem bija retums. Gadījās, ka

čigāns apprec latviešu meiteni, taču pretēji notika ļoti reti. Paši čigāni uzskata, ka labāku sievu par čigānieti neatrast, jo tās esot visuzticīgākās. Liela loma bija arī tradīcijām, jo vecāki uzstāja, ka sieva jāņem no sava vidus, nevis kaut kur no malas. Ģimenē noteicējs ir tēvs (kaut gan bērniem jāciena arī māte), bet sabiedrībā, kopējās lietas risinot, galavārds pieder vecākajiem un gudrākajiem čigāniem. Nepaklausība vecāko lēmumam nav iedomājama, jo nepakļāvīgais var tikt vispār izstumts no čigānu vidus.

Darbu zaudējušie romi kopa lopus privātsaimniecībās, tirgojās ar drēbēm un dārgmetāliem, dažī atvēra kafejnīcas un veikalus. Rosīšanās pārsvarā notika Rīgas Centrāltirgū, kur bija grūti tikt skaidrībā, kurš čigāns ir vietējais un kurš – iebraucis no Krievijas. Iebraucējiem arī izloksne bija citāda, tāpēc ar viņiem bija jāsazinās krieviski.¹⁸²

1996. g. Latvijas Republikas Tieslietu ministrija izraudzījās Latvijas nacionālo koordinatoru romu un sinti (čigānu lietotie pašnosaukumi) lietās. Par to kļuva Tieslietu ministrijas Sabiedrisko lietu departamenta nacionālo lietu nodaļas vadītājs, lībietis Ilmārs Geige. Pirmais darbs, ko I. Geige veica pēc EDSO instrukciju lūguma, bija sniegt ziņas par čigānu kopienu stāvokli Latvijā visdažādākajos aspektos, aizpildot īpašu anketu ar daudziem desmitiem jautājumu.

Tika noskaidrots, ka Latvijā dzīvo 7785 čigāni, kas veido 0,3 procentus no valsts iedzīvotāju kopskaita. Gandrīz 90% no viņiem ir Latvijas pilsoņi. Starp 10 lielākajām Latvijas teritorijā mītošajām tautībām čigānu vidū bija visvairāk jauniešu: gandrīz katrs trešais no viņiem ir vecumā līdz 18 gadiem. Vislielākais čigānu skaits bija Rīgā – 1200, Ventspilī – 1039, Jelgavā – 929, Talsu un Tukuma rajonā attiecīgi 565 un 534, Daugavpilī – 348. Liepājas pilsētā un rajonā kopā dzīvoja tikai 64 čigāni, bet pavisam maz – tikai 22, dzīvoja Ventspils rajonā.

Faktiski šie skaitļi varēja būt lielāki. Ventspils čigānu kopienas vadītājs Jānis Neilands stāstīja, ka Otrā pasaules kara gados viņa tautieši, glābdamies no genocīda, ar dažādām viltībām dokumentos dabūjuši ierakstu – latvietis. Viņaprāt, īstenībā čigānu skaits Latvijā ir divas reizes lielāks, nekā atspoguļo oficiālā statistika.

90 gadījumos no 100 romi par dzimto atzina čigānu valodu. Tajā pašā laikā gandrīz visi šeit dzimušie čigāni brīvi pārvaldīja latviešu valodu un tikpat labi atcerējās arī krievu valodu.

Atmodas gadi Latvijā romiem radīja daudzas agrāk nebijušas problēmas. Galvenā no tām, kā uzskatīja I. Geige, bija intelektuālā potenciāla trūkums dzīves nokārtošanai tagadējos apstākļos. Nav paredzams, ka tas izzudīs tuvākajā nākotnē: čigānu tautības studentus var saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem. Viņu vecāki nav bijuši sevišķi čakli sūtīt bērnus pat padomju bezmaksas skolās. Tagad viņiem to liedz darīt arī nepietiekamā rocība. Līdz ar preču deficīta izzušanu viņi ir zaudējuši ierasto vietu tirdzniecībā, peļņu vairs nedod ogu vākšana un darbs kolhozu biešu laukos. Problemātiski čigāniem ir kļuvis konkurēt darba tirgū, kur pieprasa augsti kvalificētus strādniekus. Šā iemesla dēļ daudzi uz laiku vai pavisam aizbrauc uz Krieviju un citām NVS valstīm, kur vēl pastāv viņiem tradicionālie peļņas avoti.¹⁸³

No 2006. g. 27. līdz 30. jūlijam otro reizi Talsu rajonā pie Abavas rumbas netālu no Sabiles notika čigānu jaunatnes kultūras nometne “Puda rača”. Tajā varēja gūt priekšstatu par tautas kultūras īpatnībām, tradīcijām un vēsturi. Jaunieši iestudēja muzikālu izrādi, ko radīja Sabiles Vīna svētkos.¹⁸⁴

2002. g. Kandavas Kārļa Mīlenbaha vidusskolas 12.a klases skolnieks Dainis Krauklis, kurš pēc vidusskolas beigšanas studēja Jāzepa Vītola mūzikas akadēmijā, atzina, ka, iegūstot izglītību, vairs nejūtas savējais nedz starp romiem, nedz citām tautībām: *“Tajā vidē, kur mani pazīst, es jūtos ļoti labi. Bet reizēm, ieejot svešā vidē... Man sāp. Es jūtos atstumts, ignorēts, uz mani skatās no augšas... Saka – visi čigāni ir krāpnieki. Savulaik to, ka pret mani izturējās netaisnīgi, es ļoti pārdzīvoju. Pret čigānu tautu ir ļoti daudz aizspriedumu. Un tieši tāpēc, ka viņiem nav izglītības, tāpēc, ka viņi kādreiz uz ielas kaut ko ne tā... Es nenoliedzu, ka čigāni paši pie tā vainīgi, jo ir daudzējādā ziņā bezatbildīgi. Bet no otras puses, es saprotu šos cilvēkus. Viņiem nav citu iespēju, darbā viņus neviens neņem. Un ko vispār čigāns var piedāvāt...*

Tos čigānus, kam ir augstākā izglītība, var saskaitīt uz abu roku pirkstiem.”

“Īstie čigāni – patiesībā, kādi tur īstie, tie paši Latvijas čigāni – nemaz vairs neuzskata mani par īstu čigānu, teic, ka es esmu asimilējies. Es pat nezinu īsto čigānu valodu. Ja es satiktos ar Vācijas čigānu, es ar viņu nevarētu sazināties, lai gan es zinu piecas valodas: lieliski pārvaldu Latvijas čigānu valodu, kas ir mana dzimtā, latviešu un krievu valodu, labi runāju vācu valodā un sarunvalodas līmenī pārvaldu arī angļu valodu. Mēs runājam tās vides valodā, kurā dzīvojam. Mums valoda nav vienkārši sazināšanās forma, kurā apmainās ar informāciju, mums tā ir kā dziesma.”¹⁸⁵

Vēsturniece Ilga Apine savā 2007.g. izdotajā pētījumā “Čigāni (romi) Latvijā” ir sniegusi pārskatu par Latvijas romu izglītības, nodarbinātības un integrēšanās sabiedrībā situāciju 2000. – 2007.g., kā arī Latvijas valsts un pašvaldību veiktajiem pasākumiem romu problēmu risināšanā.

2000. gada tautas skaitīšanas dati ir kalpojuši par pamatu Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra 2003. gadā veiktajam pētījumam par romu izglītību.

Dati liecina, ka 2007. gadā vairāk nekā 40% romu izglītība nepārsniedza četru klašu līmeni. Tika izteikts pieņēmums, ka romu skaits ar šādu izglītības līmeni varēja sasniegt pat 60%. Savukārt vidējā izglītība bija tikai 7,9% čigānu. Jāatzīmē arī, ka romu vidū pastāvēja arī pilnīgs analfabētisms – lasīt un rakstīt nepratēju skaits varēja būt apmēram 2,5 tūkstoši vai vairāk. Salīdzinājumā ar citām tautībām var secināt, ka romu izglītības līmenis saglabājas ļoti zems visu vecumgrupu cilvēkiem.

Romu bērnu iesaiste izglītības procesā bieži neatbilda faktiskajam bērnu vecumam. Mācību procesu traucēja bieži skolas kavējumi, kā arī pēcstundu darbi un citi apstākļi. Neviennozīmīgi vērtējama īpašo skolu vai klašu romu bērniem ietekme. Jānorāda, ka Ventspilī čigānu klases pastāvēja jau kopš 1987. gada, Sabilē – kopš 1998. gada, bet Talsos, Tukumā, Kuldīgā, Jelgavā – kopš 2000. gada.

Atsevišķās pašvaldībās bija prakse veidot īpašas klases romu bērniem, nodrošinot bezmaksas ēdināšanu un mācību līdzekļus, sadarbībā ar romu organizācijām: “Ame Roma” Ventspilī, “Gloss” Tukumā, arī Sabilē un Jelgavā. Romu kursu Rīgas Valsts tehnikumā, kur bija iespējams iegūt vidējo izglītību, palīdzēja izveidot Latvijas Čigānu nacionālās kultūras biedrība (LČNKB) (vadītājs Normunds Rudevičs).¹⁸⁶

Zināmā mērā nepietiekams izglītības līmenis izskaidro romu kopienas sarežģīto materiālo stāvokli, jo bez legālām darba attiecībām dzīves laikā, cilvēki var pretendēt tikai uz minimālo pensiju. Bezdarbs un trūkums daļu romu bija novedis pie narkotiku tirdzniecības. Nelabvēlīgā sociālā vide atstāja no viņiem pārējo sabiedrību, nostiprināja sabiedrībā negatīvus stereotipus par romiem.¹⁸⁷ Oficiālajās darba attiecībās atradās niecīgs darbaspējīgo romu skaits – 5%. Bezdarbnieki nav arī reģistrējušies un nesaņem bezdarbnieka pabalstu, izņemot kādus 10% faktisko bezdarbnieku. Romu ģimenes lielākoties pārtika no sociālajiem pabalstiem un pensijām, kā arī neoficiāliem algotiem darbiem.

Izpildot Latvijas Republikas ministru prezidenta A. Kalvīša 2006. g. 1. februāra rīkojumu, īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts izstrādāja programmu Latvijas romu integrēšanai sabiedrībā “Čigāni (romi) Latvijā 2007.-2009. gadā”.¹⁸⁸

2006. g. 18. oktobrī Ministru kabinets šo programmu apstiprināja un tā tika īstenota. Programma bija izstrādāta, ņemot vērā Eiropas Padomes Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību prasības, Latvijas Republikas Valsts programmas “Sabiedrības integrācija Latvijā” mērķus, kā arī vairāku citu Eiropas Padomes un Eiropas Savienības normatīvo aktu rekomendācijas.

Valsts programmas galvenais mērķis bija izveidot pamatu kvalitatīvai, efektīvai un ilgtspējīgai romu kopienas integrācijai Latvijā. Programma paredzēja darbību trijos galvenajos virzienos – izglītības, nodarbinātības un cilvēktiesību jomā. Tās īstenošana bija iespējama tikai ar romu kopienas aktīvu līdzdalību.

Programmā tika uzsvērts, ka izglītības jomā romu kopienai ir

jāpiedāvā iespējas paaugstināt savu izglītību, tostarp pieaugušajiem, kas līdz šim izglītību nav ieguvuši. Būtībā tika piedāvāts iedzīvināt iekļaujošas izglītības principu, kas tika veiksmīgi īstenots Eiropas Savienības dalībvalstīs. Viens no risinājumiem bija romu bērnu iekļaušana izglītības procesā jau pirmsskolas vecumā, tādējādi neradot marginālu jeb atsvešinātu situāciju no pārējās sabiedrības. Tika uzsvērtā īpaša adaptēšanās atbalsta nepieciešamība, tostarp no vecāku un tuvinieku puses, piemēram, izrādot interesi par bērna mācību sasniegumiem un aicinot ģimenes locekļus apmeklēt klases mācību procesu.

Programmas ietvaros tika piedāvāts romu informēšanas par situāciju darba tirgū modelis, paredzot, ka romu nevalstiskās organizācijas izplatītu aktuālo informāciju par to, kādas profesijas un iemaņas ir pieprasītas reģionā vai pilsētā. Romu NVO sadarbība ar Nodarbinātības dienestu un citām institūcijām veidjama pastāvīgā formātā, lai sekmētu romu profesionālo apmācību, pārkvalificēšanu vai pagaidu darba piedāvājumus.

Ņemot vērā romu kopienas pieredzi tirdzniecībā bija rosināts sniegt atbalstu uzņēmējdarbības uzsākšanai, savukārt romu nevalstiskajām organizācijām tika piedāvāts uzmantot ES finanšu instrumentu piedāvātās iespējas.

Lai gan Eiropas kontekstā varēja secināt, ka Latvijā ir salīdzinoši labvēlīga attieksme pret romu kopienas, tika uzsvērts, ka diskriminācija saglabājas un tā ir būtiska Latvijas sabiedrības problēma. Par to liecināja aptauju rezultāti – 71% Latvijas iedzīvotāju uzskatīja, ka romu kopiena ir noslēgta, ka viņi sliktāk nekā ebreji, krievi un baltkrievi ir integrējušies Latvijas dzīvē, bet 27% atzina, ka nevēlētos dzīvot kaimiņos ar romiem. Arī masu mediju atspoguļotajā saturā bija konstatējami negatīvi stereotipi par romiem. Nodarbinātība bija viena no jomām, kurā romi vistiešākā veidā saskārās ar diskrimināciju, jo lēmums par darbinieka izvēli netika balstīts prasmju novērtējumā vai citos profesionālos aspektos. Romu gadījumā vislielāko lomu nospēlēja tieši etniskā piederība.¹⁸⁹

Kā liecina aptaujas dati, analizējot sabiedrības saskarsmi ar romu kopienas, vairumam nav bijusi tieša un nepastarpināta saskarsme ar romu tautības pārstāvjiem. Jāuzsver, ka lielākais vairums jeb 75% respondentu norādīja, ka saziņa bija notikusi tirgū un uz ielas. Aizspriedumi pret romiem veidojušies personīgas pieredzes un nepastarpinātas saskarsmes trūkuma dēļ. Jāuzsver arī vēsturiski veidojušies stereotipi un aizspriedumi, kas bieži vien tiek pārņemti.

Sociologi uzsver likumsakarību par ciešu kontaktu ar romiem un iecietību un gatavību romus pieņemt.

Programmā bija plānoti vairāki pasākumi, lai mazinātu sabiedrībā valdošos aizspriedumus. Kā viena no metodēm bija plānota sabiedrības informēšana par romu vēsturi un dzīvi Latvijā, viņu kultūras krāšņumu un savdabību. Tika uzskatīts, ka pozitīva tēla veidošana sekmēs arī romu biedrību darbību, īstenojot dažādus pasākumus. Tika uzsvērtā plašsaziņas līdzekļu darbinieku informēšana par romu kopienas, veidojot neaizskarošu naratīvu. Vienlaikus bija paredzēts izvērtēt skolas mācību grāmatu saturu, lai novērstu tajos sastopamos negatīvos stereotipus un aizspriedumus pret romiem. Bija paredzēta regulāra policijas darbinieku un tiesnešu kvalifikāciju paaugstināšana un dažādu mācību nodrošināšana. Jāuzsver, ka romu organizāciju aktīva sadarbība ar citu tautību organizācijām varētu sekmēt aizspriedumu mazināšanu.¹⁹⁰

Programmas veiksmīgu īstenošanu pārtrauca 2008. – 2010. g. ekonomiskā krīze. Tās iespaidā romi masveidā izceļoja no Latvijas darba meklējumos. Dziedātājs Dzintars Čiča paredzēja, ka pēc diviem, trim gadiem no viņa dzimtās Sabiles būs aizbraukuši visi čigāni, varbūt arī viņš pats.

Sabiles čigānu kopienas vadonis Ēriks Kleins kopā ar domubiedriem bija iecerējis izveidot čigānu muzeju – ar ēstuvī, naktsmājām un citām pelnīšanas iespējām. Otra ideja bija izveidot kaut ko līdzīgu čigānu kolhozam un audzēt cūkas, aitas, zirgus. Vajadzēja tikai dabūt no pašvaldības zemes gabalu, bet nedabūja. Arī pārējās ieceres cita pēc citas netika atbalstītas.

Kleins devās uz Angliju. Stafeti kopienas gara un cerību uzturēšanā centās pārņemt viņa dēls, skolotājs Kaspars Arhipovs, taču dārzs ar pieminēti čigānu glābējam no genocīda Mārtiņam Bērziņam pašvaldībai izrādījās tikpat lieks kā viss pārējais – čigāniem svarīgais.¹⁹¹

Pirms došanās uz Lielbritāniju Ē. Kleins Sabilē vadīja romu biedrību “Mēnessgaismā”, bet 2023. g. attālināti vadīja sabiedrības integrācijas biedrību “Alternatīvas” Sabilē.¹⁹² 2020. g. tika izdots viņa atmiņu krājums “Mēnessgaismas stāsti”.

2009. g. Romi apgalvoja, ka rasisms Latvijā ir sasniedzis vēl nebijušus apmērus – ar ļoti reti izņēmumiem tumsnējā ādas krāsa automātiski nozīmējot atteikumu darba meklējumos. Arī čigānu nacionālās biedrības “Nēvo Drom” vadītājs Anatolijs Berezovskis bija bez darba, par spīti divām augstākajām izglītībām un lielu pieredzi sabiedriskajā darbā.

Saskaņā ar aptuveniem aprēķiniem, uz 2009. g. svešumā bija devušies ap 10 000 čigānu, tikpat vēl palicis Latvijā, taču ar domu – sekot, kad atradīsies nauda. Protams, arī Anglijā visi čigāni darbu uzreiz neatrod, taču tur bērnu pabalsts ir nevis septiņi lati, bet 84 mārciņas, un čigānu ģimenēs bērnu ir daudz. No Latvijas aizbraukušie čigāni ir motivēti saņemt britu pavalstniecību. Patiesībā čigānu aizplūšana ir slikta zīme – tā liecina, ka Latvijas cilvēki pamet valsti.¹⁹³

Kopš 2012. g. 19. septembra darbojas Kultūras ministrijas izveidotās Romu integrācijas politikas konsultatīvā padome, kurā ir aktīvo romu nevalstisko organizāciju un kopienu pārstāvji, ministriju un aģentūru speciālisti. Tās mērķis ir veicināt Latvijas romu integrāciju un novērtēt tās īstenošanu, stiprināt romu kopienu un valsts institūciju sadarbību, aktivizēt romu kopienas personisko līdzdalību.

2013. g. Latvijā tika uzsākta romu mediatoru iniciatīva, ko ieviesa biedrība “Izglītības iniciatīvu centrs”. Eiropas valstīs tā darbojās jau agrāk. No romu vidus nākuši, speciāli sagatavoti mediatori pašval-

dībās ir kā starpnieki starp pašvaldības un valsts iestādēm un vietējiem romiem, sniedz informāciju un praktisku palīdzību. Mediatori strādā Rīgā, Jelgavā, Ventpilī, Jūrmalā, Daugavpilī, Balvu, Augšdaugavas un Krāslavas novados, neilgu laika posmu Talsos un Valmierā.¹⁹⁴

Romu mediatori no kreisas puses: Agnese Melķe (Dobele), Ināra Kozlovska (Jelgava), Marta Panko (Rīga), Vija Korenovska (Valmiera) un Malda Avramenko (Ventspils)

2016. g. Kultūras ministrija ar ES Eiropas Komisijas atbalstu sāka attīstīt Latvijas romu platformu, lai uzlabotu visu romu integrācijas procesā iesaistīto pušu sadarbību, komunikāciju, pieredzes apmaiņu un informētību. Attīstīšana notiek, īstenojot ikgadējos projektus, kuros iekļauti izglītojoši semināri, ekspertu tikšanās Latvijas reģionos, pētījumi, praktiskās darbnīcas, informatīvie pasākumi, lai veicinātu sabiedrības izpratni par romu kultūru, vēsturi un sociālo stāvokli, apmācības romu pilsoniskās sabiedrības pārstāvjiem, romu mediatoru prakses atbalsta aktivitātes, atbalsts romu līdzdalībai romu integrācijas politikas veidošanā un īstenošanā. Projektu finansējums tiek nodrošināts no ES programmas “Pilsoni, vienlīdzība, tiesības un vērtības” (90%) un valsts līdzfinansējuma (10%).¹⁹⁵

Kopš 1991. gada Rīgā darbojas Latvijas čigānu nacionālās kultūras biedrība, ko vada Normunds Rudevičs. Tai pamatus lika izcilais Latvijas čigānu kultūras darbinieks, gleznotājs un dzejnieks Kārlis Rudevičs.¹⁹⁶

Biedrība savas pastāvēšanas laikā ir izdevusi daudzas grāmatas, veidojusi izstādes, rīkojusi starptautiskas konferences un kongresus. Starp biedrības sasniegumiem jāpiemin kompensāciju izmaksas par nākšana genocīdā cietušajiem Latvijas romiem. 2001. g. no Latvijas tika iesniegtas 588 derīgas anketas, no tām 384 iesniedzēji saņēma 3500 Vācijas marku lielu kompensāciju katrs. 2010. g. tika panākta 2556 eiro izmaksa katram no 70 Latvijas romiem, no Vācijas Federālās finanšu ministrijas.

Kopš 2015. g. biedrība “Roma Kultūras Centrs” Rīgā rīko Starptautisko romu kultūras festivālu “Roma World”. Tas sniedza iespēju uzrunāt un informēt plašu sabiedrību par romu kultūras mantojumu un ap-
liecināt šā mantojuma radošuma

izpausmes, līdz ar to mainot sabiedrības aizspriedumaino attieksmi pret romiem kopumā, laužot izveidojušos stereotipus caur mākslas un kultūras prizmu, kā arī iezīmējot Latvijas valsti Eiropas kartē kā romu kultūras centru. Festivālā ir piedalījušies daudzi pazīstami romu mūziķi un romu mūzikas izpildītāji no dažādām pasaules valstīm: ASV, Austrijas, Bulgārijas, Čehijas, Francijas, Igaunijas, Indijas, Itālijas, Krievijas, Latvijas, Lietuvas, Moldovas, Nīderlandes, Norvēģijas, Rumānijas, Slovēnijas, Somijas, Ukrainas, Spānijas, Ungārijas, Zviedrijas.¹⁹⁷

Romi Latvijas mūzikā un sportā

Pēdējās desmitgadēs Latvijas romi visvairāk ir izkropuši romu tradicionālos muzicēšanas un sporta talantus. Detalizētu informāciju par Latvijas romu mūziku 20.gs., sevišķi tautas mūziku neprofesionālu muzicētāju un teicēju izpildījumā, iespējams atrast 2017.g. izdotajā etnomuzikoloģes Ievas Tihovskas (precējusies Vīvere) monogrāfijā “Īsta čigānu mūzika. Autentiskums un etniskums Latvijas čigānu (romu) mūzikā”.

Vispazīstamākā Latvijas romu profesionālās mūzikas kopa ir folkloras ansamblis “*Ame Roma*”. Kopš 1985. g. tas darbojās Latvijas PSR Valsts filharmonijas pakļautībā. Līdz ar filharmonijas reorganizāciju 1990. g. ansamblis darbību pārtrauca un turpināja darboties patstāvīgi. Ansamblis bija labi pieprasīts, darbojās intensīvā režīmā ar 30 – 40 koncertiem mēnesī, ar panākumiem uzstājās citās PSRS republikās, uzstājās televīzijā un radio, piedalījās teātra izrādēs. Ansambļa mērķis bija reprezentēt romu mūzikas tradīcijas laikmetīgā formā.

Pazīstamais Latvijas dziesminieks un komponists Haralds Sīmanis (1951 – 2022) pasaulē nācis Cēsīs jauktā latviešu un romu ģimenē: viņa māte bijusi latviete, bet tēvs – roms. Iespējams, tieši romu asinis ļāvušas Haraldam Sīmanim kļūt par vienu no neparastākajiem dziesminiekiem Latvijā, jo viņš nekad mūziku nav studējis, bet pašmācības ceļā apguvis gan ģitāras, gan ērģeļu spēli.

Rīču ģimene plašāk pazīstama kļuva pēc piedalīšanās šovā “Dziedošās ģimenes”, taču iepriekš viņi romu dziesmas izpildīja ansambļa “*Džeski gloss*” (Sirdsbalss) sastāvā. Ritmiskās un smeldzes pilnās romu un pasaules tautu mūzikas melodijas sirsnīgā un degsmes pilnā izpildījumā fascinēja katru, kas viņus klausījās.

Romu izcelsmes dziedātājs no Sabiles Dzintars Čīča tautas mīlestību iekaroja ar dalību bērnu Eirovīzijā, Raimonda Paula koncertos, TV šovos “Koru kari” un “Izklausies redzēts”, koncertiem, kā arī ar vairāk kārtējām uzvarām Latvijas šlāgeraptaujā. Kopā ar viņu savas karjeras sākumā dziedāja Dzintara brālēns Kaspars Antess, kurš pats komponēja dziesmas un vēlāk turpināja solokarjeru, pārsvarā izpildot šlāgerus.

Tomass Kleins ir romu izcelsmes Latvijas ģitārists, vokālists un mūzikas autors no Liepājas, ir bijis vairāku latviešu mūzikas grupu dalībnieks, tai skaitā “Neptūns” un “Līvi”. “Līvu” dalībnieks viņš bija vairāk nekā 10 gadus. Pēc tam viņš muzicēja duetā “Fomins & Kleins”, vēlāk uzsāka solokarjeru. Laikā no 2006. līdz 2008. g. bija grupas “Cacao” dalībnieks, pēc tam turpināja karjeru Aivara Brīzes grupā “Leģions”.

Haralds Šimanis

Rīči

Dzintars Čiča

Tomass Kleins

Edgars Jass

Edgars Jass darbojas kā mūzikas producentis, komponists, pianists un ģitārists.

No jaunākās paaudzes romu mūziķiem var pieminēt ventspilnieci Agnesi Korvstiļevu. 2019.g. viņa kļuva par pirmo un vienīgo Latvijas romu jauni, kas ar ERASMUS programmas atbalstu studēja ārvalstīs mūziku. Latvijā viņa izveidoja vokālo studiju “One Heart” un darbojas kā vokālā pedagoģe.

Redzamākie romu panākumi Latvijas sportā ir hokeja, kā arī boksa un citu cīņas sporta veidu disciplīnās. Arī romu jaunieši tiek audzināti fiziski aktīvi. Sporta virsotnes gan sasniedz retais, jo visbiežāk trūkst pašmotivācijas.

Svarcēlājs, romu sabiedriskais aktīvists Tahīrs Šimanis aktīvajā sportā darbojās no 1976. līdz 1985. gadam. Viņš bija PSRS sporta meistars, LPSR čempions un rekordists, PSRS vicečempions un medaļnieks, daudzkārtējs Baltijas valstu čempions un PSRS bruņoto spēku čempions.

Mareks Jass ir Latvijas hokejists, spēlēja uzbrucēja pozīcijā. Karjeras laikā trīs sezonas aizvadījis Krievijas Superlīgas klubā Maskavas CSKA, spēlējis arī Somijā: SM līgā, taču lielāko karjeras daļu ir aizvadījis dažādās Latvijas komandās – Rīgas “Pārdaugava”, HK Liepājas

Metalurgs, HK Rīga 2000. Latvijas hokeja izlases rindās viņš ir spēlējis 1999. gada Pasaules čempionātā. 2022. g. M. Jass bija Latvijas čempionāta komandas Rīgas “Dinamo” galvenā trenera palīgs.

Māris Jass ir Latvijas hokejists, aizsargs, agrākais Latvijas hokeja izlases spēlētājs. 2022. g. viņš spēlēja Latvijas čempionāta vienībā Rīgas “Dinamo”. 2011. – 2012. g. sezonā, spēlējot Slovākijas Ekstralīgas klubā Bratislavas “Slovan”, Jass izcīnīja Slovākijas čempiona titulu. 2015. g. vasarā viņš uz pārbaudes laiku pievienojās Rīgas “Dinamo”, taču klubs līgumu ar spēlētāju nenoslēdza. Oktobra vidū, kad komandu pameta vairāki “Dinamo” aizsargi, ar Jasu tika noslēgts viena gada līgums, un viņš tās sastāvā aizvadīja 26 spēles. Turpmākajās sezonās spēlēja dažādās Eiropas līgās. Latvijas hokeja izlases sastāvā spēlējis piecos pasaules čempionātos.

Foto 1968.

Koba Jass ir Latvijas hokejists, kurš spēlē uzbrucēja pozīcijā. No 2021. g. viņš pārstāv Latvijas čempionāta vienību Rīgas “Olimp”. Latvijas hokeja izlases rindās spēlējis 2014. gada ziemas olimpiskajās spēlēs, kā arī 2012., 2013. un 2014. gada Pasaules čempionātā.

Ruslans Okurljaks

Mareks Jass

Māris Jass

Koba Jass

Rolands Mikalausks

Rolands Mikalausks ir kīkboksa kluba “Golden Glory Latvija” dibinātājs 2010. g. 23. februārī, starptautiskās kategorijas tiesnesis (MMA, Kīkboksa WKN, Pankration). Savas darbības laikā klubs 26 reizes kļuvis par Latvijas čempionu kā komanda dažādos cīņas sporta veidos, izaudzīnājis gan Latvijas, gan Baltijas, gan arī Eiropas un pasaules čempionus.¹⁹⁸

Ruslans Okurļaks ir sporta kluba “*Top Ring Latvia*” dibinātājs 2019. g. un galvenais treneris, specializējies *Muay Thai* (Taizemes boksā). Sporta klubs ir izaudzinājis 8 Latvijas čempionus kikkoksā WAKO; 21 Latvijas čempionu *Muay Thai IFMA*; 13 Eiropas čempionus *Muay Thai IFMA*; 2 pasaules čempionus *Muay Thai IFMA*, kā arī vairākus profesionālos cīkstoņus kikkoksā, Latvijas un Eiropas čempionātu uzvarētājus.¹⁹⁷

Nobeigums

Dokumentāli pierādāma romu klātbūtne Latvijas teritorijā sākās ar 18. gadsimtu. Vairums romu ģimeņu, kas Latvijas teritorijā ienāca lielākoties no Polijas-Lietuvas lielvalsts, šeit apmetās uz dzīvi daudzās paaudzēs, jo te netika veiktas represijas pret romiem tikai viņu etniskās piederības dēļ. Šeit 18. gs. vidū un otrajā pusē nenotika kari, nemieri un milzīgas epidēmijas. Salīdzinoši mierīgie apstākļi ļāva romiem piekopt savas tradicionālās nodarbes – zirgu tirdzniecību, metālapstrādi un sīkamatniecību.

Kurzemes-Zemgales hercogistes un Krievijas impērijas politika bija vērsta uz romu vietsēdības veicināšanu. Sodi par kļaidonību un obligātais romu pieraksts pilsētās panāca, ka daudzi romi apmetās uz dzīvi noteiktā vietā vai klejoja tikai noteiktas teritorijas ietvaros.

Latvijas romu kultūras dzīves attīstība ar muzikālajiem un dramatiskajiem kolektīviem, pirmajiem romu iespieddarbiem un sabiedriskajām organizācijām sākās pirms Otrā pasaules kara un turpinājās arī pēc tā. Latvijas romu kultūras atmoda sākās ar romu literatūras un valodniecības izveidošanu, ko veica atsevišķi aktīvisti: Leksa Manušs, Kārlis Rudevičs, Jānis Neilands. Tam sekoja romu sabiedrisko organizāciju un izglītības iestāžu dibināšana, ko arī veica atsevišķi sabiedriskie un kultūras darbinieki. Viņi vairs nebija autodidakti, bet augstāko izglītību ieguvušie. Neliels kultūras darbinieku, aktīvistu un sabiedrisko līderu loks ir raksturīgs visu tautu nacionālās atmodas sākumam. Krievu vēstures filozofs Nikolajs Gumiļovs šādus līderus, kuri spēj aizraut masas, nesavtīgi darboties tautas labā un nepieciešamības gadījumā ziedot savu brīvību un dzīvību, dēvēja par pasionārijiem. Lai kultūras un sabiedriskajā dzīvē tiktu iesaistīts Latvijas romu vairākums, ir nepieciešams gan laiks, gan aktīvistu darbības uzturēšana un izvēršana.

Latvijas romu sabiedriskie un kultūras aktīvisti turpina centienus panākt līdz šim neatbalstīto projektu īstenošanu. Eiropas Komisija izveidoja speciālo programmu “Romu stratēģija 2014–2020”, kurā tika iedalīti 26,5 miljardi eiro romu dzīves kvalitātes uzlabošanas mērķiem visā ES teritorijā. Latvija šajā procesā iesaistījās ar savu programmu. Latvijas romu nacionālās kultūras biedrības iecere un projekta pieteikums bija ES struktūrfondiem iesniegt priekšlikumu izveidot Latvijā

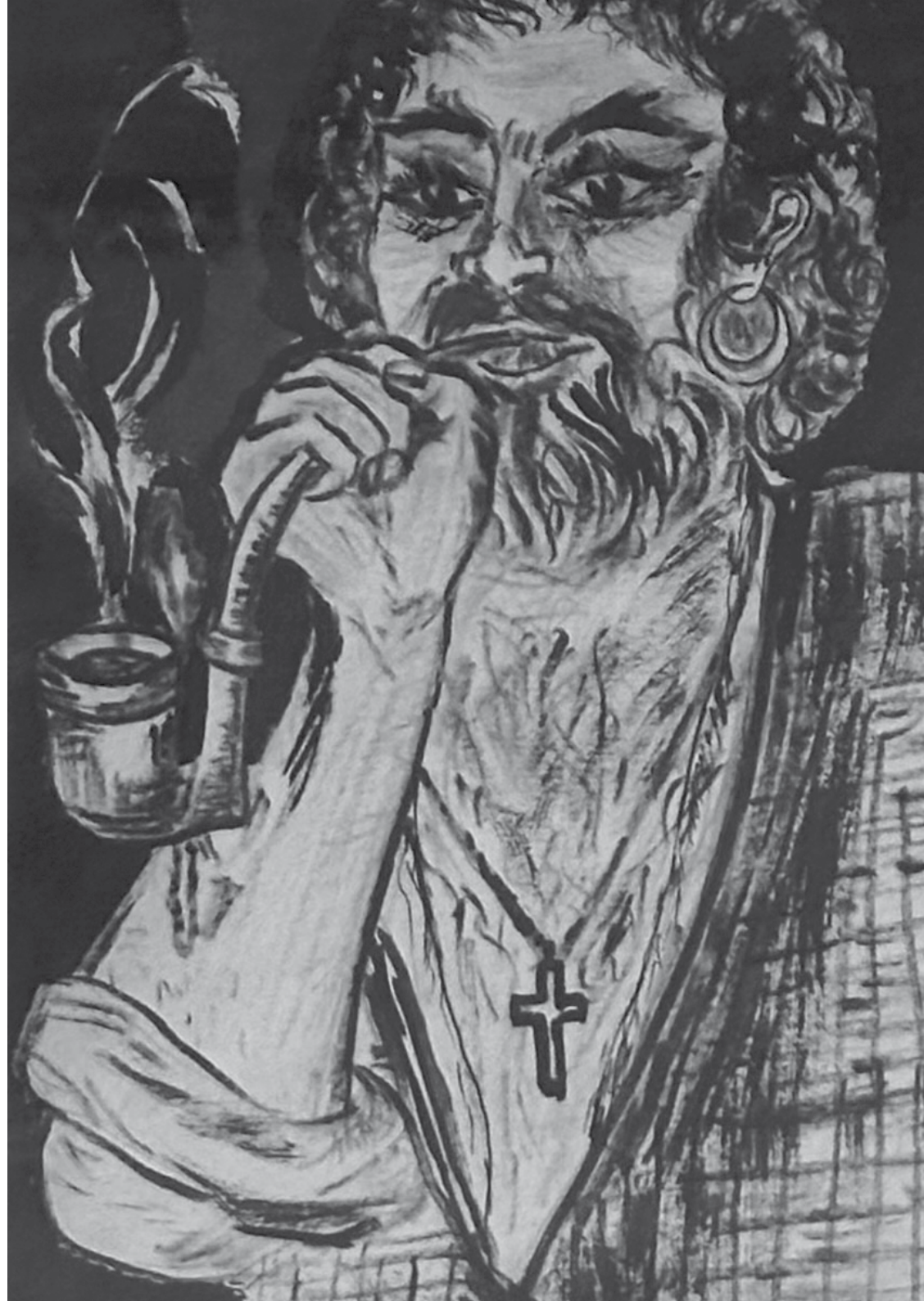
četrus mūsdienīgus taborus, kas vienā vietā nodrošinātu gan dzīves, gan darba vietas, kā arī akūti nepieciešamos sabiedriskos pakalpojumus romiem. Tie bija iecerēti kā romu apdzīvoti ciemati, kuros kopīgi tiktu veikta saimnieciskā darbība – tītaru un citu māļputnu, augļu un dārzeņu audzēšana un pārstrāde. Speciālas šoka salīdzināšanas iekārtas tika noskaidrotas Izraēlā. Tika risinātas sarunas ar konkrētām Latvijas pašvaldībām, kas nodomu līmenī piekrita iedalīt ciematiem nepieciešamās zemes. Viena ciemata būvniecības un iekārtošanas izmaksas tika lēstas ap 40 miljoniem eiro. Diemžēl iecere netika iekļauta Latvijas programmā.

Jaunā ES Romu stratēģija laika posmam no 2021. gada līdz 2027. gadam iekļāva 88 miljardus eiro ES Sociālā fonda grozā. Atbildīgā Kultūras ministrija Naura Puntuļa vadībā izveidoja speciālo darba grupu, kuras uzdevums bija izstrādāt Latvijas programmu Romu dzīves apstākļu uzlabošanai. Padomes sastāvā piedalījās vēl četras ministrijas, Tiesībsarga birojs, kā arī romu nevalstiskās organizācijas. Romu Kultūras Centrs uzņēmās atbildību un izstrādāja programmu izglītībai, nodarbinātībai, veselības aprūpei, kultūras vērtību saglabāšanai un mājokļu jautājumu risināšanai ar kopējo finansējumu septiņiem gadiem 120 miljonu eiro apmērā. Pēc astoņu mēnešu nopietna darba šie priekšlikumi Latvijas programmā netika iekļauti.

Cita vērienīga iecere, kas radās 2023. gadā, ir Pasaules Romu Kultūras Centra izveidošana Rīgā, Lucavsalā. Kultūras centrs iecerēts kā vairāku ēku komplekss, kura centrā būs visu Otrā pasaules kara laikā bojā gājušo romu memoriāls, kā arī koncertzāle un konferenču vieta. Ēkās atradīsies muzejs, bibliotēka, viesnīca, multimediju centrs, sporta un veselības centrs, mākslas galerija, kafejnīca un restorāns. Šā projekta īstenošanai ir nepieciešami aptuveni 85 miljoni eiro, un Starptautiskā romu apvienība ir aizsākusi starptautisku ziedojumu vākšanu.

Kamēr nav īstenoti lielie projekti, turpinās romu kultūras tradīciju izkopšana muzikālajās kopās un izglītības veicināšana. Neraugoties uz to, ka sabiedriskais finansējums ne vienmēr ir pietiekams, un sabiedrības interese par romu sadzīvi un kultūru – ne vienmēr padziļināta un saprotoša, Latvijas romu kultūras attīstība un izaugsme turpinās..

Pēcvārds
—
Romanipe
mūsdienu
pasaulē

Lai saprastu, kā *Romanipe* jeb romu dzimtas likums var palīdzēt dziedēt mūsdienu pasauli, ir svarīgi zināt pamatus tā uzbūvei.

Literatūrā par romiem ir izveidojies sava veida stereotips. Tā ir klejotāju tauta, kuru uzlūko ar aizdomām. Tie nekad nav savējie, bet gan svešinieki. Tie dzīvo savrupi, savā lokā, pēc saviem likumiem, paražām un pat ar savu tiesu. Tikai tāpēc, ka par romiem rakstīja citi, bet viņi paši savu vēsturi un kultūru *Romanipe* nodeva caur mutvārdu stāstiem jaunākajai paaudzei, priekšstatī atšķīrās no realitātes. Romi un pārējās tautas dzīvoja un dažviet arī tagad dzīvo paralēlās realitātēs. Tas ir iemesls faktam, ka daudz kur pasaulē tā arī nav izdevies romus integrēt vietējās sabiedrībās. Tieši romu dzimtas likums ir bijis tas, kas palīdzējis cauri gadu simtiem šai tautai uzturēt dzīvu savas identitātes liesmu un iekšējo spēku.

Romanipe ir kas vairāk par satversmi un likumiem, tā nav arī klasiskā latviešu dzīves ziņa un tradīciju kopums, ko pazīstam no dainām un svētku svinēšanām. Tas ir viss kopums, kura ietvarā manifestējas sajūta par to, ka esi kas īpašs un izredzēts. Tajā ir sajūsma, ko mazam zēnam var sniegt rīta zveja ar vectēvu. Tajā ir gudrība, ko zēns tikai no vectēva iegūst, kopā kaļot zirga pakavu. Tajā ir maigums un spēks vienlaikus, kad vectēvs dalās stāstos par savas dzimtas piedzīvoto. Tikpat labi tās ir vecāsmātes rūpīgās rokas, kas māca mazmeitai izšūt, gatavot ēdienu, veidot attiecības un izlikt kārtis. *Romanipe* ietver sevī zināšanas, attiecību kodeksu, lielu daļu folkloras, kas, savukārt, runā par taisnīgumu, par ģimeni kā vērtību, par kopienu, nelokāmību un izdzīvošanas mācību.

Šodien, kad kontinenti dalās, sabiedrības šķeļas, tautas un valstis kāpj un grimst, kad vērtību tektoniskās plātnes vairs neturas viena pie otras, *Romanipe* ir kā vadzvaigzne nakts melnumā. Romu dzimtas likums, kuru noteikti var uzskatīt par vienu no konservatīvākajiem dzīves uztveres novirzieniem, var kalpot kā vērtību kompass sabiedrībām, valstu pārvaldēm, priekšraksti starptautisku organizāciju pilnvērtīgai funkcionēšanai, izglītības sistēmu organizēšanai, biznesa attiecību kārtīšanai, taisnīgas tiesas spriešanai un daudz kam citam. Ne velti

Romanipe nepierakstīts ir palīdzējis tā sekotājiem izdzīvot tūkstoš gadu bez savas zemes un vienotas sabiedrības.

Teiciens – “Zaudējumi ārpusē – tā ir pārbaude. Bet zaudējumi sevī – liktenīga kļūda” – mūsdienu sabiedrībā tikpat kā vairs nav aktuāls. Romiem tā ir ļoti nozīmīga dzīvesziņa, ap kuru tiek būvēts pasaules redzējums. Romi tāpēc neuzskata, ka viņu republikai ir vajadzīga zeme. Viņu teritorija stiepjas “caur cilvēku dvēselēm”. Likuma neievērošana draud ar izslēgšanu. Mūsdienās cilvēks var izdzīvot, būdams izslēgts no konkrētas grupas. Tas vai nu pievienojas citai grupai, vai eksistē kā vienpatis. Agrāk tas nebija iespējams, tāpēc “sevis zaudēšana”, kā minēts teicienā, varēja nozīmēt arī savas dzīvības pazaudēšanu.

Romanipen jeb romu kopienas tiesa ir lietā neiesaistītu, gados vecāku sabiedrības locekļu jeb autoritāšu sapulce, kas izšķir visus kopienas strīdus. Seniors romu kopienā tiek cienīts. Diemžēl šis tikums ir daļēji zaudēts rietumu civilizācijā, kādu mēs to pazīstam šodien.

Kā redzam, pārējā pasaule no romiem var mācīties ne tikai dzīvesprieku, labsirdību un atvērtību, kāda tā redzama šīs tautas dziesmās, dejās, literatūrā un mākslā. Tā var gūt daudz vairāk. Ja vien vēlas. Noteikti var saprast, ka tas nebūtu ērti – pacelt vienkāršas kļaidu tautas dzīves gudrības un nolikt tās uz ANO vai UNESCO tribīnēm, celt valdību acu priekšā vai reklamēt kā tādu pārtikas preci. Nebūs populārs tas politiķis, kurš norādīs uz *Romanipe* un teiks – lūk, pareizā izvēle, ja vēlamies pašsaglabāties kā civilizācija! Īpaši laikā, kad sociālie mediji katram dod iespēju būt viedokļa līderim ar savu balsi. Līdzīgi kā Bābeles tornis, ko cilvēki ceļ pret debesīm cerībā, ka Dievs tos saklausīs un atzīs par vērtīgiem, šodien cilvēku balsis ir sajaukušās vienā lielā haosā, kas pats vairs sevi nevar atšķetināt. Apstākļos, kad cilvēki kā tauriņi skrien pretī liesmojošam objektam, *Romanipe* ir kā dziesma, kurā cilvēks, daba un Dievs savijas harmoniskā melodijā un izskan tālu pāri mežu galiem, ezeriem, okeāniem, aizskarot gan jutīgas, mākslinieciskas dvēseles stīgas, gan vēju rūdītus mežcirtēju sejas vaibstus.

Ir pienācis laiks *Romanipe* parādīt plašākai pasaulei! Tāpēc manā, Normunda Rudeviča vadībā, Starptautiskā romu apvienība (SRA) tu-

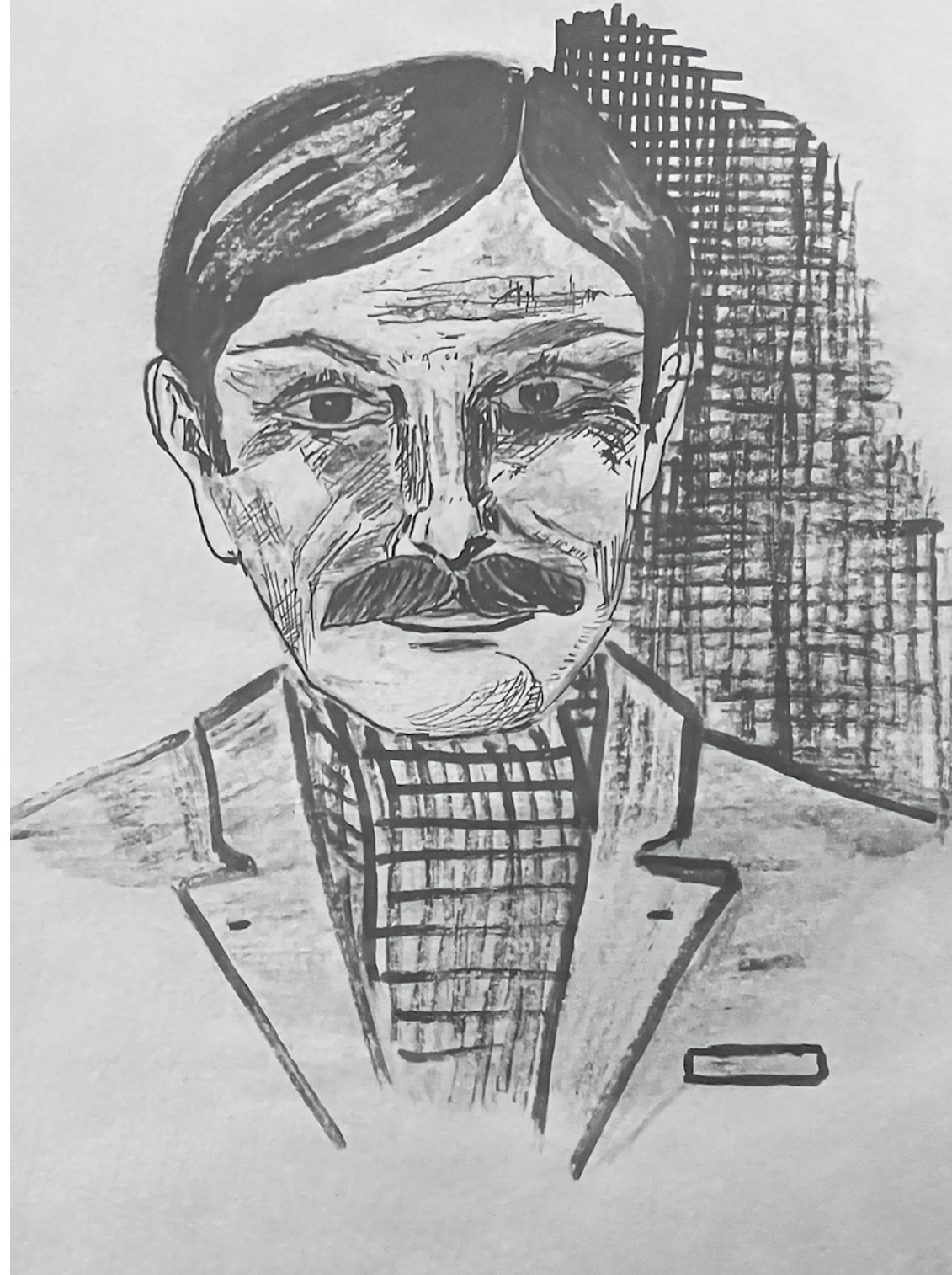
vākajā laikā nāks klajā ar īpašu *Romanipe* interpretāciju, pievēršot uzmanību tās aprakstīšanai un nostiprināšanai mūsu sabiedrībā. Palīdzot fotogrāfiem, māksliniekiem, mūziķiem, dzejniekiem, stāstniekiem un radošajiem prātiem tiks radīti darbi, kas popularizēs *Romanipe* vērtības un spēku. Atklājot Pasaules romu kultūras centru, tās atradīs fizisku mājvietu un tiks izrādītas pasaulei. Pateicoties romu starptautiskajam radio un interneta resursiem, pa viņiem tās atradīs ceļu pie cilvēkiem. Pateicoties pārrobežu fondiem, par *Romanipe* tiks stāstīts skolās un augstskolās, bet diplomātiskajam tīklam, ko stiprināsim ar savas mātes zemes Indijas palīdzību, būs uzdevums mūsu dzimtas likuma ziņu nogādāt pie lēmuma pieņēmējiem.

SRA ir jāklūst par organizāciju, kas nes *Romanipe* vērtības šodienas apjukušajā un no kursa novirzītajā pasaulē! Tas būs desmitiem gadu smags darbs, kuru, cerams, turpinās mana dzimta un līdzgaitnieki. Tas nebūs viegls darbs, jo varu zaudējusī elite turpinās cīņu. Tā nepadosies. Jau tagad ir skaidrs, ka tā būs, iespējams, nevienlīdzīga cīņa starp joprojām naudīgiem viltotas demokrātijas, dažādu pseido-brīvību, mākslīga, nevis dzīva intelekta sludinātājiem un tiem, kuri par pamatu uzskata stipru ģimeni, darba tikumu, sasaisti ar dabu un Dievu.

Cieņā

PhD Normunds Rudevičs

Roma in Latvia

PREFACE

As you will see in this book, the Roma in Latvia are represented in various aspects of life.

Since time immemorial, states—including Latvia—have sought to integrate, transform, attract, and make the Roma loyal, even though the Roma soul's calling is to explore the world and carry the culture of love for life across borders. Naturally, the order of things in a globalized world has suppressed and, over time, assimilated the Roma way of life, worldview, and historical heritage, which has accompanied them since leaving the territory of India a thousand years ago.

Unfortunately, the Roma have remained silent in times when they should have stood up for themselves. Others have written about us, others have left scientific records about us, and others have shaped the image of the Roma. It is only in the last 50 years that the Roma have begun to recognize themselves as a unified people, working to build their own history, culture, language, and identity.

While memorials are openly erected and confiscated properties reclaimed for the suffering of the Jewish people during World War II, few know about the genocide against the Roma people—known as Samudaripen—which resulted in the extermination of more than 2 million Roma in their prime across Europe.

Roma stories about the Roma genocide are not found in textbooks. Only a small number of books have been written about us, and among their authors, you will not find a single Roma representative. No one builds memorials for us, and even the Roma gold discovered in Swiss banks remains stuck in complex legal proceedings. The time for change has come!

According to the information available to the “Roma Culture Center” association, approximately twenty thousand Roma currently identify themselves as belonging to Latvia. This book has been created, in part, to prove to society that the time for integration has ended, and we must

all work together toward a mutually beneficial era of cooperation.

We must embrace a new era—one in which we abandon prejudices, open our doors and hearts, and give the Roma the opportunity to showcase and prove themselves.

The Roma in Latvia are a unique asset in culture, sports, politics, and entrepreneurship. The Roma in Latvia create and add value. The Roma in Latvia want and are capable of proving themselves. The Roma in Latvia are open—if only they are met with the same openness.

We extend our hand in friendship.

Respectfully,
PhD Normunds Rudevičs

Roma in Latvia

One of the oldest minority groups in Latvia – the Roma, traditionally called gypsies (“čigāņi” in Latvian), is the only minority in Latvia whose history has not yet been thoroughly studied. The Roma have a rich cultural tradition, a written language and literature that developed later than those of other European peoples, but their historical memory usually does not extend beyond two or three generations. Previous research has rarely utilized written sources on Roma history, which are scattered across various archival collections. History is an important factor in shaping a nation’s self-awareness and fostering a sense of belonging to a particular place, and this element is largely absent in Roma culture.

This study provides a general overview of the history of the Roma in Latvia, which could encourage further interest in the detailed exploration of specific historical figures, events, and phenomena. Particular attention is given to the early history of the Latvian Roma in the 18th and 19th centuries and the available records on specific individuals, as well as the Roma’s economic and cultural achievements in the 20th and 21st centuries. The research is based on unpublished historical sources from the Latvian State Historical Archives, literature, and periodicals, without claiming to present a complete picture of Latvian Roma history. At this stage, only fragments of Latvia’s Roma history can be reconstructed, which may serve as reference points for new, broader, and more comprehensive studies.

The ethnonym “čigāņi” (gypsy) used in this work carries no negative connotation, as it has long been employed in both spoken and literary Latvian without derogatory intent and has appeared in historical sources and literature.

1.

Roma in the World from Origins to the Present

The Roma ethnic groups are distinguished by the wide variety of names assigned to them by other peoples. Their self-designation is “Roma,” which translates directly as “*people who follow the sun*,” in contrast to “*gadžo*,” meaning all non-Roma. The Latvian ethnonym “čigāni” originates from the Greek word *τσιγγάνοι* (tsyganoi), which directly translates as “untouchables.” In different languages, Roma are referred to as *tsiganes* or *bohemiens* in French (meaning “Bohemians”), *Zigeuner* in German, *zigeuners* or *heidens* (pagans) in Flemish, *zingari* in Italian, *gypsies* in English (derived from “Egyptians”), *gitanos* in Spanish, *cigáni* or Pharaoh *népek* (Pharaoh’s people) in Hungarian, and *mustalainen* (black ones) in Finnish. One theory suggests that the name “*Romani*” originates from “*Romei*,” referring to the Byzantines, in whose empire the Roma lived for several centuries.

As of 2015, around 30 million Roma lived worldwide, with approximately 15 million residing in Europe. They speak Romani and the languages of the surrounding populations. Religiously, most Roma in Central and Western Europe, as well as in the Americas and Australia, are Catholics or Protestants, while those in the Balkans, Asia, and Africa are predominantly Sunni Muslims, and in Eastern Europe and Romania, they are mostly Orthodox Christians.

Since there were no definitive records of the Roma’s place of origin, in the 18th and 19th centuries, various regions were considered their homeland, including Persia, Assyria, North Africa, Egypt, the Caucasus, Ukraine, and Bohemia. These diverse theories are reflected in the names for Roma in different languages. Linguistic research, however, indicates that the Roma are descendants of migrants from India, most likely from nomadic castes such as the Dom, Chamar, Lohar, Kanjari, and Banjara, who practiced craftsmanship, music, and circus arts while traveling. The Romani language dialects belong to the Indo-European language family.¹

The results of linguistic research, especially with the emergence of historical comparative linguistics, as well as studies in other scientific fields such as anthropology and ethnography, have led to the conclu-

sion that the Roma originated from northwestern and central India. For many years, the reasons for their migration remained unknown. These reasons were studied by Jānis Kohanovskis, a Latvian Romani living in Paris, a Doctor of Philology, author of numerous works and articles on the Romani language, and a polyglot. He lived in India for five years, and as a result of his research on Indian dialects and the everyday life of Indian peoples, he concluded that the Roma are descendants of the Rajputs (which translates as “princes’ sons”), meaning that before migrating from India, they could not have been nomads.

The prominent Rajput leader Prithviraj Chauhan united 150 Rajput clans to fight against the Muslim conqueror Shihab al-Din Muhammad Ghori. In 1192, at the Battle of Tarain, the Rajputs achieved a brilliant victory, and the noble Prithviraj forgave his enemy and set him free. The following year, Muhammad Ghori returned with an army of 300,000 cavalry and treacherously attacked the Rajputs.

The defeated army of Prithviraj split into three parts. The first retreated to the mountains, organized a resistance movement, and fought against the invaders until the arrival of the British. The descendants of this group, who mixed with the local population, are the ancestors of modern Indian Roma. The second part of Prithviraj’s army also continued to fight against the Muslim oppressors. The third group, who called themselves the sons of the god Rama (*Romane Chave*), considered it better to leave their homeland rather than live in slavery and traveled through Afghanistan to Europe.

The first European country the Roma reached was Greece. All Romani dialects, including the Spanish Romani dialect, indicate that they arrived in Europe via Greece, not through North Africa, as some researchers claim. The first recorded mention of the Roma was made by a monk from a monastery on Mount Athos (Byzantium) in his writings in the year 1100.

From Greece, the Roma spread across Central Europe in the 15th century, reaching Western and Northwestern European lands. The Roma’s arrival in Central Europe is dated to 1417, when they first appeared

near German cities in southeastern Europe. They appeared in the Balkans and along the Danube even earlier.

Some Romani tribal groups apparently began migrating from India long before Prithviraj’s army was defeated. Some researchers believe that the migration took place between the 5th and 10th centuries. At times, Roma are mistaken for other nomadic peoples.²

Another theory suggests that the Roma’s departure from their original homeland was linked to the conquests of Sultan Mahmud of Ghazni (who ruled from 998 to 1030) during the Ghaznavid Empire. This theory is presented in the book *Children of the Wind: From Kannauj to the World*, written at the initiative of linguist Marcel Courthiade, a professor at the Sorbonne University.

Mahmud of Ghazni invaded India 17 times, justifying his campaigns as spreading Islam, and plundered the lands his army passed through. Hundreds of thousands of captives were sold into slavery in the markets of Khorasan and Baghdad. Indians were recruited into armies and taken as artisans, as they were famous for their metalworking and soldering skills. Merchants, fortune tellers, Brahmins, astrologers, basket weavers, sculptors, musicians, tightrope walkers, and fire-eaters were spared to be used as servants. They formed a distinct community, preserved their culture, and retained the Romani language, which contains many Sanskrit elements.

Modern India acknowledges its connection with the Roma. In the Indian state of Uttar Pradesh, in the city of Kannauj, where most proto-Roma once lived, a monument has been erected to commemorate the Roma as India’s first diaspora.

Mahmud of Ghazni, born in 971, was known for his brute strength, cruelty, and unattractive appearance, yet he had a deep appreciation for beauty and practicality. His military campaigns brought him hundreds of war elephants and horses, which required skilled trainers. A campaign was unimaginable without expert blacksmiths, and entertainment was best provided by musicians, acrobats, and performers.

The 10th-century Persian encyclopedist Muhammad al-Biruni wro-

te about Kannauj, stating that it was located in the heart of Hindu lands. Its capital was home to flowers used to produce valuable perfumes and incense. The city housed poets, astronomers, philosophers, soothsayers, and clergy, as well as skilled craftsmen, including perfume makers and temple builders. Kannauj was already mentioned in the Indian epics Mahabharata and Ramayana.

Kannauj was ruled by Raja Rajyapala, with Rajputs forming the elite and courtiers of the city, while mahauts served as warriors. The city had perfume factories where fragrances were distilled from flowers and aromatic plants. Nearby were metal workshops producing various iron and non-ferrous metal items. Close to the capital was a breeding ground for working and war elephants, where caretakers and handlers began their training from the age of ten.

On December 20, 1018, Mahmud of Ghazni arrived with his army at Kannauj. After a siege and conquest of the city, the sultan ordered all artists and craftsmen to prepare within ten days for relocation to the capital of the Ghaznavid Empire, Great Ghazni, bringing their families and tools. During these ten days, Ghaznavid soldiers were permitted to plunder homes and temples.

In Great Ghazni, the residents of Kannauj and other artisans from Hindu lands were forced to continue their trades in service to the sultan. After Mahmud of Ghazni's death in 1030, the new sultan, Masud, sent several hundred Indian craftsmen to Baghdad and other cities.

By 1040, the Ghaznavid Empire had disintegrated. In 1055, the Seljuk Turks conquered Baghdad. Kannauj's craftsmen sought refuge in a safer place—Constantinople—where they continued their trades. After the sack of Constantinople by the Crusaders in 1204, some Indians moved to Jerusalem to work under Sultan Saladin, while others went to Cairo.³

There is also a theory that the ancestors of the Roma left India in the first or second half of the first millennium AD in several waves. Traveling through Central Asia, Afghanistan, Iran, and Armenia, some groups turned toward Palestine, Egypt, and Algeria, falling under Mus-

lim influence. Others reached the Byzantine Empire in the 10th–11th centuries, where they converted to Christianity and developed a shared identity. By the 12th–13th centuries, Roma began settling in the Balkans.

At the beginning of the 15th century, due to the pressure of the Islamic Ottoman conquerors or possibly climate changes, Roma dispersed across Central and Western Europe. They were mentioned in Bohemia in 1411, in Basel and Hesse in 1414, in Transylvania and Moldavia in 1417. Some moved to southern Germany (recorded in Regensburg and Augsburg in 1418), others traveled through Prague and Dresden (1418) to Hamburg, Lübeck, and Rostock, reaching Paris in 1427. Later, they settled in England (1430) and Scotland (1500). Another group moved through northern Italy to Rome (1422), while others traveled through Savoy and southern France to Spain (1425). In the early 16th century, Roma appeared in Sweden.

In European countries, Roma initially claimed to be pilgrims—Christian refugees from “Little Egypt” (probably referring to southern Greece)—with a supposed travel permit from the Pope. They engaged in music, circus performances, and metalworking in public places.

At first, local populations were welcoming, but within a few generations, Roma faced persecution as vagrants accused of fortune-telling and begging. They were believed to spread plagues, act as Turkish spies, kidnap children, and practice black magic. Many countries enacted laws to expel them under threat of slavery, severe corporal punishment, or execution: Spain (1482), Germany (1498), France (1504), England (1530), Denmark (1536), Scotland (1541), Bohemia (1549), and Sweden (1637).

In 1453, a law issued in France against the Roma allowed corporal punishment, the death penalty, and the expulsion of Roma. In 1467, King Francis I issued a decree in Orléans demanding the extermination of the Roma and organizing their persecution. In 1492, in Spain, King Ferdinand I initiated a bloody crackdown on the Roma. For many centuries, monarchs of various countries issued orders for the forced

sterilization of Roma, their consignment to hard labor in galleys and mines, the removal of their children to be given to “good Christians,” the prohibition of the Romani language, and the banning of marriages between Roma.⁴

In the principalities of Wallachia and Moldavia, from the late 15th century, Roma began to be enslaved, a practice that continued until the mid-19th century. Slaves had no human rights; they could be bought, sold, gifted, and exchanged like objects.⁵ In 1545, the Reichstag of Augsburg declared that anyone who killed a Roma within the Holy Roman Empire would not be guilty of murder. In 1554, England issued the “Gypsy Act,” which ordered the Roma to abandon their idle and dishonest way of life and settle permanently. Otherwise, vagrants would be hanged as a warning to others. In 1710, Holy Roman Emperor Joseph I issued an order to hang all adult Roma men without trial, while women and youths were to be whipped and expelled from the country.⁶

From 1700, in the Dutch provinces of Gelderland and Overijssel, government-sanctioned “pagan hunts” targeted Roma, allowing them to be beaten, robbed, and killed with impunity. By 1730, there were no Roma left in these provinces, as all had either been killed or had fled.⁷

During World War II, Nazi Germany and its occupied territories exterminated between 0.5 and 1.5 million Roma. The Roma were not eliminated as an inferior race but as parasitic and antisocial elements. Nazi doctors sought to prove that parasitism and criminal tendencies were inherent in the Roma and could not be changed.

In the Soviet Union, during the 1920s and 1930s, several decrees were issued aiming to settle the Roma permanently. Roma collective farms were established, Romani schools were opened in cities, and a Romani pedagogical institute was founded. In 1933, a mass deportation of nomadic Roma from the Moscow region took place, justified by the claim that nomadic Roma were an undesirable antisocial and declassed element.

From 1956, the USSR and later other socialist countries passed laws prohibiting the nomadic way of life. Sedentarization contributed

to Roma integration into modern society, access to education, and an improvement in living standards.

Since the 1970s, international Roma organizations have been established. In 1971, the International Romani Union (IRU) was founded, followed in 1996 by a Council of Europe expert group on Roma and Travellers. In November 2004, the European Roma and Travellers Forum (ERTF) was created.⁸

Roma

Occupations and

Way of Life

Traditional Roma occupations include craftsmanship and trade. Their crafts involve metalworking, jewelry making, soldering, and the production of metal utensils. Since the Middle Ages, written sources have mentioned bear and snake taming among Roma men, fortune-telling among women, as well as music and dance. This is why the origins of circus arts and musical performances in European countries are often associated with the Roma.

Since their time in Byzantium, performances with trained animals were an important source of income for the Roma. The most captivating of these performances featured bears. Roma bear trainers performed across Germany, Poland, the Balkans, and the Russian Empire. A trainer typically had one or several animals, which, to the sound of a tambourine, would dance on their hind legs in market squares or streets. Bears also performed various tricks through gestures and poses, mimicking actions such as a boy stealing peas, young men drinking schnapps, a shy bride, or a hunter shooting a rifle. In cities, spectators paid with money, while in rural areas, they offered food products in exchange for the show. By the 19th century, German Roma had also mastered acrobatics, including tightrope walking and jumps, as well as puppet theater performances.

Between the 15th and 18th centuries, a widespread legend in Europe claimed that Roma women had learned fortune-telling in Egypt, though this is untrue. A more plausible theory suggests that the Roma acquired their fortune-telling skills in medieval Greece, where a strong belief in magic persisted and numerous occult sects existed.

Almost all Roma in Russia were engaged in horse trading. During the Soviet collectivization period, keeping horses in private households was banned, effectively putting an end to independent horse trading. Roma were forced to shift to dealing in textiles, cosmetics, clothing, and scarce goods. They bought and resold furs and gold, and later, even automobiles.⁹

Since the Middle Ages, Roma have lived in kinship-based communities. Upon arriving in European lands in the 15th century, they already

had their own leaders, who bore grand titles such as counts, dukes, or voivodes. Most likely, these were *baro rom*—“great men”—figures of authority, the eldest and wisest in the Roma community, who settled disputes among members, provided guidance, and handled dealings with the outside world on behalf of the entire community. This title had no connection to the European aristocratic rank of “*baron*”.

Among Russian Roma, patrilineal clans existed, sometimes numbering up to 800 people. Their nomadic communities, known as tabors, typically consisted of up to 25 kulbas or tents. A leader stood at the head of the group, while disputes were settled by a council of elder men (*sendo*, *kris*). Earnings were shared among all members of the tabor, including those unable to work. In some places, extended families still exist, but Roma families, in general, remain strictly patriarchal, with the absolute authority of the family head. Hospitality and mutual assistance are highly valued within Roma communities, as are arranged marriages, bride prices, and elaborate wedding and funeral ceremonies.¹⁰

Friendly Eastern European Lands

As the persecution of Roma and Jews spread across Central and Western Europe, the persecuted could seek refuge in more tolerant countries. The most tolerant of all was the Polish-Lithuanian Commonwealth, where many ethnic groups coexisted—Slavs, Germans, Tatars, Balts—and various religious communities, including Catholics, Orthodox Christians, Muslims, and Jews.

In 1501, the King of Poland and Grand Duke of Lithuania, Alexander Jagiellon, issued a privilege for the Roma, allowing them to roam freely across the Grand Duchy of Lithuania.¹¹ By the 17th century, Roma had appeared in the territory of Ukraine.

Tolerance towards Roma and Jews paid off—their activities contributed to the development of trade and crafts, as well as supplemented the state and noble treasuries through taxation. The Roma in Poland-Lithuania were free people, not tied to a specific place or person, and could move and choose their occupations freely. In various parts of the country, taxes were collected, and communication with authorities was handled by “Gypsy kings”—three or four men usually appointed by the authorities. These leaders aimed to dress lavishly and behave accordingly.

In 1778, one of the wealthiest and most politically influential figures in the Polish-Lithuanian Commonwealth, the largest landowner, and the Voivode of Vilnius, Prince Karol Stanisław Radziwiłł (1734–1790), commonly referred to by his frequently used phrase *Panie Kochanku* (“My Dear Sir”), appointed Jan Marcinkiewicz as a “king.” From then on, Marcinkiewicz dressed in Polish attire, rode on horseback, while his “queen”—his wife—traveled behind him in a carriage. Marcinkiewicz was granted the authority to resolve internal Roma disputes and administer justice.

Another “Gypsy king” of the Grand Duchy of Lithuania, Matyáš Kwik, lived in the town of Mir, which belonged to the Radziwiłł family and is now part of Belarus. In 1787, Karol Radziwiłł granted him the privilege of judging Roma. As a result, Mir soon gained a reputation as the Roma capital.¹²

As early as the 17th century, the Radziwiłł princes allowed Roma to settle in their town of Smorgon, in present-day Belarus. Prince Karol Radziwiłł showed particular favor to the Roma. In Smorgon, the Roma engaged in various crafts: some worked as blacksmiths, making chains and locks; others carved wooden spoons, goblets, and spindles; while others wove bast shoes and baskets.

Smorgon was governed by “Gypsy kings” appointed by the Radziwiłłs. One of them oversaw the famous “Bear Academy,” where he recruited Roma men capable of taming and caring for bear cubs caught in nearby forests. At the academy, 20 trainers simultaneously worked with 10 or more bears, as well as several monkeys. The training lasted six years. In summer, the trainers and their animals roamed the lands, entertaining crowds and earning money for both their own and the bears’ sustenance, while also contributing a portion of their earnings to the communal fund of Smorgon.¹³ The bear handlers from Smorgon performed at fairs in Prussia, Silesia, Bavaria, and Alsace. The masks of a Gypsy and a bear were among the most common in Latvian ķekatas processions, suggesting that Roma bear handlers were well-known in the territory of Latvia as well.

In the second half of the 18th century, Roma settlements on Radziwiłł lands in the towns of Mir and Nesvizh were destroyed. In 1770, the Russian army captured and ravaged the Nesvizh castle and town. Mir was devastated in 1794 during the battles between Russian forces and defenders of Polish independence. During wartime, the services and entertainment provided by Roma were no longer in demand, which may have prompted them to seek safer lands, including the neighboring Duchy of Courland and Semigallia.

In another Roma-friendly country—the Russian Empire—the Roma were first mentioned in Empress Anna Ioannovna’s 1733 decree on new taxes for military needs. The decree stated that Roma, who had not yet been included in population registers, were also required to pay taxes for the maintenance of soldiers.

That same year, Roma in Ingermanland (the lands between Narva

and Lake Ladoga) were permitted to trade horses, as they had already proven themselves to the locals, implying that they had lived in Ingermanland for several generations.

On December 21, 1783, Empress Catherine II issued a decree requiring Roma to be registered among the taxable peasantry. However, they were allowed to register as petty townspeople or artisans, with the exception of the nobility. In many provinces, Roma became petty traders and settled permanently, accumulating wealth.

Russian aristocrats increasingly developed an appreciation for Roma music. In 1774, Count Orlov-Chemsensky invited a Roma ensemble to Moscow. This ensemble later evolved into a choir, marking the beginning of professional Roma music in the Russian Empire.¹⁴

The Arrival of the Roma in the Territory of Latvia

It is often mentioned in literature that the Roma began arriving in the territory of Latvia as early as the 15th century. However, no written historical sources have confirmed this. According to Roma oral traditions, their ancestors had some connection with a branch of the Teutonic Order—the Livonian Order. This possibility cannot be ruled out, as the Order's army constantly required blacksmiths to repair weapons and shoe horses, as well as horse breeders for war and draft horses. These were skills that the Roma mastered exceptionally well.

A challenge in identifying Roma in written sources lies in the fact that historical records rarely specify a person's Roma ethnicity. The Roma followed the dominant religion of their host country, and in European lands, their names and surnames did not differ from those of Catholics. Unlike Jews or Old Believers, they did not have distinct personal documents or specific names.

The first mention of the Roma in the documents of the Teutonic Order dates back to August 29, 1449. On this date, the Order's envoy to the Papal court in Rome, Jodokus Hohenstein, wrote to the Grand Master of the Teutonic Order in Prussia, Konrad von Erlichshausen, about his dire financial situation and the devastation caused by the plague in Rome. He urged the Grand Master not to allow Gypsies (*czyganen* in Middle Low German), Jews, and other pagans into the Order's lands, fearing that they might spread the plague.¹⁵ This reveals an attitude towards the Roma as pagans. In the lands of the Teutonic Order, Jews were forbidden from settling, and it is possible that this prohibition also applied to the Roma.

The earliest confirmed historical records of Roma in the Duchy of Courland and Semigallia date back to the 18th century. From 1562 to 1795, the duchy was part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the Duke held princely powers. As a result, the duchy's cultural ties were much stronger with Lithuania than with Riga or Vidzeme.

The historian Jan Juškevič, without citing sources, wrote that a 1719 decision by the legislative assembly of the duchy (the Landtag) described the Roma as a harmful and thieving band, while also noting

that some noblemen protected and supported them. As early as the 17th century, Roma allegedly roamed the duchy in small groups as cattle buyers, pot menders, tricksters, fraudsters, and poachers. A report from 1640 states that residents of Valle had already complained about them. According to Juškevič, Roma often survived on gifts, as they feared work, and even scavenged from waste pits. He further claimed that, as cowards, they enjoyed torturing defenseless people and animals, taking pleasure in watching others suffer and participating as executioners and animal skinners.¹⁶ However, no confirmation of these negative accounts has been found. It is likely that these were unfounded fabrications by the author, as Juškevič has been known to include similar fictionalized elements in his works regarding other historical figures and events.

The earliest documented reference to Roma in the Duchy of Courland and Semigallia is a Landtag decree from January 5, 1724, which ordered all Roma to leave the territory within six weeks or face corporal punishment and the confiscation of all their possessions.¹⁷

For a long time, the presence of Roma in the duchy was illegal. The term “*Tschigans/Zigeuner*”¹⁸ first appeared in a Latvian language grammar book by G. F. Stender in 1753, despite several Latvian grammars and dictionaries being published before that.

In Latvian folklore, particularly in folk tales and anecdotes, Roma are depicted as cheerful, resourceful, and cunning people who solve everyday problems with humor. They are never portrayed as arrogant, violent, or cruel. Two characteristic Latvian folk anecdotes about Roma were recorded in Kandava in 1936.

The Roma and the Fishing Rod. Once, a Roma man found a fishing rod somewhere and started fishing in a forbidden place—a pond belonging to a nearby manor. He was so engrossed in fishing that he did not notice the nobleman approaching. The nobleman suddenly shouted at him: “What are you doing here, my friend? Don’t you know that fishing is forbidden here?! Now you’ll be punished for this!” The Roma, frightened like a thread, replied: “Oh, honorable lord, I am merely watching how the worm jumps on the hook.”

The Roma Boy and His Brothers. Two farmers were returning from the market with their carts full. Suddenly, they saw a small Roma boy fishing in a puddle on the road. They approached him and said: “What are you doing, fool? Nothing will bite here.” The Roma boy replied: “If nothing bites for me, it will bite for my brother.” The farmers did not understand and returned to their carts—only to find them completely empty. Only then did they realize that while they were talking to the small Roma boy, the older ones had robbed them. They wanted to catch the boy, but he had already disappeared. The farmers, with sour expressions, continued their journey home.

The most enduring place in Latvian folk traditions has been occupied by the Roma in the mask parades that took place on farmsteads at Christmas time. One of the most common masks were gypsies with bears and on horseback, gypsy women. In several areas, the processions of masks from one home to another were known as the Gypsy Walk.

In the mid-18th century, a plague epidemic spread across Russia, prompting the Governor of Vidzeme, Georg von Braun, to repeatedly request the Land Council of the Duchy of Courland and Semigallia to prevent wandering Jews from entering from Prussia and Lithuania to avoid further spreading the disease. On June 6, 1757, the Land Council issued an order stating that no landowner, estate tenant, or their subordinates—especially innkeepers and peasants—were allowed to provide shelter or permit the stay of wandering Jews, Roma, or other undocumented persons. Instead, they were to apprehend them whenever possible and deliver them to the military command in Liepāja.¹⁹

It is likely that the arrival of Roma in the Duchy of Courland and Semigallia from Poland-Lithuania was influenced by political events that made normal life difficult—battles with the Russian army in the early 1770s, the annexation of part of Poland by Russia in 1772, and the war of Polish freedom fighters (Confederates) against the Russian army in 1792.

A letter from Officer Friedrich Cekelt dated January 2, 1771, to the State Councilor of Courland from Aizvīķi reported that a considerable number of Jews in the Embūte parish had been detained and transported

across the Lithuanian border. However, a significant number of what he called the “useless, thieving nation” – the Roma – were still present, and he had not yet received instructions regarding their expulsion.²⁰

The printed version of the decree issued by Duke Peter von Biron of Courland and Semigallia on November 1, 1780, was circulated. It stated that despite multiple Landtag decisions declaring that all Gypsies who had not settled on land (*die nicht auf Land sitzen*) were forbidden to remain in the duchy, a considerable number of them still roamed the land. Therefore, for the sake of general security, the Landtag decision of April 13, 1778, reaffirmed all previous laws against the Gypsies and ordered that none of them, except those who had settled on land, be tolerated in manorial districts, markets, or taverns. Violations of this decree were punishable by a fine of 200 thalers. If the violation occurred on ducal land or in cities, half of the fine would go to the informant and the other half to the ducal treasury; if on noble land, half would go to the nobility's treasury and the other half to the informant. Roma unwilling to work and settle on land were to be expelled beyond the borders. Every landlord was to inform their innkeepers and peasants—under threat of a six-thaler fine for Germans and six lashes for peasants—that they were required to report any wandering Roma observed within their borders. This decision was made by the Landtag on September 11, 1780.²¹

This ducal order indirectly confirms that by then, there were already Roma settlers who had established permanent residence in the duchy. Like previous decrees, this one targeted only nomadic Roma.

In 1795, the Duchy of Courland and Semigallia was annexed by the Russian Empire. In 1797, the first census (soul revision) in Courland Governorate recorded a total of 94 settled Roma, the majority of whom were in the Sēlpils region (43) and the Tukums region (25).²²

Later documents indicate that many Courland Roma were born on Courland estates during the duchy's era. Their surnames, derived from Catholic male names with the suffix –iĉs (Marcinkeviĉs – son of Marcin, Tumaševičs – son of Tom), suggest that they or their ancestors originated from the Polish-Lithuanian Commonwealth. Other Roma

surnames found in Courland in later times, such as Gindra, Vidžus, and Didžus, are of Lithuanian origin.

In August 8, 1812, the Sēlpils District Court reported to the Piltene Regional Administration that it was sending, under guard, nine Romani families to the Piltene Regional Administration: Simon Marcinkēviĉs with his wife Hanka and sons Jānis, Mārtiņš, and Kazimirs; Juruks Marcinkēviĉs with his wife Eva and daughter Elzbete; Marcin Marcinkēviĉs with his wife Elzbete, sons Jānis, Geris, and Jozefs, and daughters Anna, Dorota, Liza, and Ilze; Jakob Kozlovskis with his wife Marija; Pāvels Marcinkēviĉs with his wife Madi and sons Pēteris and Jānis; Anna Marcinkēviĉa with her sons Anĉuks, Jurks, and Stefans, and daughters Maija and Ilze; Brencis Stefans with his wife Katrīna, mother Ilze, son Jēkabs, and daughter Grieta; Fricis Stefans with his wife Agate, son Pāvils, and daughter Dorota; Edis Jozefs with his sons Mārtiņš and Jēkabs, and daughter Eva, as the roaming Roma claimed to be from the Piltene region.²³

On August 18, 1812, the Courland Governorate Administration ordered that Roma fit for work be handed over to the city of Jelgava to work for wages.²⁴

On August 4, 1812, in Jelgava, it was determined from the Roma that Simon Marcinkēviĉs was 56 years old, born in Sērene Manor, and registered in the city of Jaunjelgava, where he had paid crown taxes until 1811. For the year 1812, he had deposited 4 rubles and 30 kopecks with the city magistrate and presented a certificate as proof.

Juris Marcinkēviĉs was 90 years old, born in Sece Manor, and had gone with a governorate pass to register in Jēkabpils, but was not registered there due to being blind.

Martins Marcinkēviĉs was 80 years old, born in Elkaciems Manor, registered in Jelgava, and had paid taxes until 1811, though the city had not issued him a tax receipt.

Jakob Kozlovskis was 39 years old, born in Īslīce Manor, registered in Bauska, but was unable to provide a tax receipt, which the magistrate had allegedly not issued.

Pāvils Marcinkēvičs, 48 years old, was born in Bērze Manor near Jēkabpils, registered in Jaunjelgava, but had not been able to fully pay his taxes and had received a receipt for the 6 rubles he had paid.

Jozefs Marcinkēvičs, 38 years old, was born in Bērze Manor, registered in Jēkabpils, but had not been recorded in the last census. He had applied for a chamber council pass, but due to the war, he had not yet received it.

Brencis Stepans, 25 years old, born in Ceraukste Manor, had not yet registered anywhere.

Fricis Stepans, 30 years old, born in Vecsērene Manor, had registered in Jaunjelgava but had not paid taxes.

Jozefs Marcinkēvičs, 36 years old, was registered in Jēkabpils but did not pay crown taxes.²⁵

There is no historical information about Roma entering Vidzeme and Riga. It is unlikely that this could have happened during Swedish rule, as Vidzeme and Riga were part of Sweden in the 17th century, and since 1630, Roma were not allowed to reside there. In practice, since 1710, but legally since 1721, Vidzeme became part of the Russian Empire. Russian laws were favorable to settled Roma but harsh on vagrant Roma. For example, the Russian Senate decree of August 8, 1736, stipulated that vagrant beggars and Roma fit for service were to be conscripted into military service, while those unfit for service were to be assigned to state labor.²⁶ On December 23, 1784, the Governor of Vidzeme, Georg Broun, issued a decree stating that Roma registered in manors had to pay the same taxes as crown peasants and obtain passports from Vidzeme district cities.²⁷ It is possible that at least some of the Roma in Vidzeme had come from the northern parts of the Russian Empire, namely Ingermanland, where in 1733, Roma horse traders were required to pay taxes. Vidzeme Roma typically had Latvian surnames such as Sūnītis, Sīmanis, and so on.

Until the first partition of Poland in 1772, Latgale was part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, specifically the Duchy of Inflanty. Shortly after Inflanty was annexed by Russia in 1772, a soul census

was conducted in the Rēzekne district, containing the earliest known records of Roma in Latgale. Judging by their ages, they had lived there during Polish rule.

In the Antonišķi Manor of the Rēzekne district, there lived a Romani innkeeper, Andrejs Bernatovičs, 41 years old, his wife Marjana, 42 years old, and a worker, the Romani widow Anna, 61 years old.²⁸

In the Kaunata Manor, Kamnaši village, lived the farmer Antonijs Grohovskis, 40 years old, his wife Dorota, 23 years old, and their daughters Roža, 3 years old, Tekla, 2 years old, and Marjasja, six months old. His brother Juris Grohovskis, 30 years old, his wife Agate, 15 years old, and their son Antonijs, 5 weeks old, also lived there. Other brothers included Staņislavs, 17 years old, Stepans, 15 years old, and Andrejs, 10 years old. Their mother, Katrīna, 60 years old, and her disabled son Jakups, 45 years old, were also part of the household.

Farmer Jezups Marcinkēvičs, 25 years old, his wife Agate, 18 years old, and their son Sīmanis, 1 year old, lived there as well.²⁹

In Varakļāni Manor:

Farmer Ādams Tomaševičs, 48 years old, his wife Dorota, 30 years old, and their children: Kazimirs, 19 years old, Stepans, 15 years old, Pēteris, 10 years old, Juris, 8 years old, Jakubs, 4 years old, and their daughter Magda, 15 years old.

Farmer Antonijs Tomaševičs, 32 years old, his wife Aļesja, 15 years old, and their son Tomašs, 1 year old. Anton's brother Jans, 24 years old, his wife Agate, 15 years old, and their son Jakubs, 1 year old, as well as their mother Barbara, 68 years old. A servant, the Romani widow Kača, 60 years old, and her disabled son Kazimirs, 14 years old, also lived there.³⁰

Notably, the majority of Roma in the Rēzekne district were registered as farmers. The family structure was also characteristic of farming families: a large extended family with servants. A Romani innkeeper was also a rare phenomenon, as at that time in Latgale, this profession was almost exclusively practiced by Jews.

Ethnographer A. Sementovsky noted in 1872 that the number of

Roma in the Vitebsk Governorate, which included Latgale, was rapidly decreasing. The reasons for this decline were the transition from a nomadic lifestyle to permanent settlement, intermarriage with other ethnic groups, and assimilation into Russian culture.³¹

In the village of Kutki, in the Kalupe parish of the Daugavpils district, there were 48 Roma men and 58 women, totaling 106 people. In Vecenāni, in the Litavnieki parish of the Ludza district, there were 38 men and 31 women, a total of 69 people. In Liuzinieki, there were 25 men and 30 women, totaling 55 people.³² In Sopri, in the 2nd Tiskādu parish of the Rēzekne district, there were 21 men and 19 women, totaling 40 people. In total, around 1870, there were 201 Roma living in Latgale.

A. Sementovsky observed that, despite being officially registered in specific settlements, Roma tended to roam during the summer and sometimes even in winter, living in makeshift tents. They engaged in horse trading and exchange, blacksmithing, and agriculture. Roma women practiced fortune-telling and begging. In daily life, they spoke their native language but were also fluent in Russian.³³

Roma in the Courland and Livonia Governorates

The history of Roma in the Courland Governorate during the 18th–20th centuries is relatively well documented. The archives of the Courland Governorate administration, held in the Latvian State Historical Archive, contain numerous records concerning administrative and criminal cases against specific Roma individuals.

During the Russian Empire, with few exceptions, Roma continued to be free people with surnames and the right to move within the governorate. The surnames of Courland Roma and their Catholic faith indicate that they had migrated from Poland-Lithuania. This migration continued even after Lithuania and Courland were incorporated into the Russian Empire.

In the first half of the 19th century, authorities attempted to settle the Roma permanently or at least register them in a town or borough and ensure they paid government taxes. Every free person could choose their taxpayer category (known as *oklad*) based on their financial means: merchant, citizen, artisan, worker, or farmer. Roma usually chose the worker or farmer category, as these required the lowest taxes.

Traveling without identification documents (passports) was punishable. On August 1, 1796, the district administrator and judge of Jelgava Castle, Karl von Medem, reported to the Jelgava land court that a Roma man named Juris and a girl named Ilze had been arrested the previous night within the borders of the Svēte estate while riding through without passports. They were taken into custody.³⁴ On August 4, the Courland Governorate administration ordered the Jelgava police to transport both Roma to Kalve and expel them beyond the borders of the Russian Empire.³⁵

Courland Roma frequently roamed illegally in neighboring governorates. On October 8, 1800, the Minsk Governorate administration informed the Courland Governorate administration that several Roma had been detained without passports: Tadeusz Beinarovich with his wife Elizabete and their young daughter Zuzanna; Stepan Beinarovich with his mother Anna and sisters Magdalēna and Anna; Jegor Kozlovski with his wife Katrīna, young son Anton, and brother Kazimir;

and Petr Baikovski with his wife Magdalēna and mother-in-law Anna. They stated that they wandered through various governorates without being registered anywhere. Since they had previously resided in Courland, they were being sent back there.³⁶ The Courland Governorate administration reported that the detained Roma claimed they were born in the Courland Governorate, in the Sēlpils district, but did not know the exact location or remember their parents. They had roamed Courland but had moved to the Belarusian governorates five years earlier. Written attestations from the Minsk Governorate regarding them had been submitted to the Sēlpils district court.³⁷

According to the 1801 census, only a small number of Roma lived in the Courland Governorate—14 men and 14 women. They were officially registered in towns but led a nomadic lifestyle, frequently moving from place to place and surviving solely through horse trading. During the summers, they lived in the forests with their livestock, families, and children, sleeping in tents under the open sky.³⁸

In 1806, the Courland nobleman, lawyer, and poet Ulrich von Schlippenbach observed a Roma horse deal at the market in Sasmakas (now Valdemārpils). A half-drunken peasant was riding a good horse when a Roma man tried to persuade him to trade it for his own worn-out, pitiful-looking horse, which was decorated with brass buckles and colorful trinkets. For more than half an hour, the Roma man continuously praised his nag's supposed qualities, not allowing the poor peasant to get a word in. He used a hundred different arguments to highlight his old horse's exceptional traits, including its ability to stomp the ground so hard that it would tremble. The unfortunate peasant, unable to resist the Roma's persuasive rhetoric, seemed to waver. Each time he attempted to ride away, the Roma's eloquence drew him back, and in the end, the deal was made—the poor peasant had been tricked.³⁹

The trade of horses is mentioned in later documents and narratives as the main occupation of the Roma in Courland. At markets and fairs, Roma would buy, sell, and trade horses both among themselves and with farmers. If a good horse was exchanged for a worse one, the ow-

ner of the inferior horse had to provide additional payment in money or food products. Fraud also occurred in such transactions, but Roma often could not afford to engage in deception, as their numbers in Courland were small, and a fraudster's bad reputation would quickly spread among the farmers.

Roma could buy a sick or weak horse, treat it, and later sell it at a significantly higher price. Horse healers were held in particularly high regard among the Roma.

The Roma have a saying: "If I don't have a horse, then I am not a person" (Kedi mange nani grai, te me nason mānuš). A true Romani person simply cannot do without a horse. Even if given the greatest wealth, without a horse, a Rom feels abandoned and poor.

From childhood, Roma learn from their fathers how to care for horses, determine their age by examining their teeth, recognize and treat their ailments and diseases.

Upon reaching the age of sixteen, a young Rom usually inherits a horse from his father. However, he is not given a fine trotter right away. First, the beginner must prove that he can handle a horse well and trade for a better one.

Only when he succeeds in all aspects and conducts himself skillfully do the experienced horse traders consider him their equal, willingly associate with him, and engage in friendly discussions. A father who raises a skilled horse trader gains a good reputation. Other Roma hold such a person in high esteem and honor.

It was no coincidence that the old Petaloss had earned respect and fame. He himself was no novice in the trade—he knew how to handle horses and always managed to get a good price at markets. But his greatest pride was his distinguished son, Penta.

It is true that in a rye field, every stalk has an ear, and every Rom loves horses, but sometimes, though rarely, a single stalk bears two or three ears. In a way, such a rarity among the Roma was Petaloss's son, Penta—a passionate horse lover and expert. He gained the greatest recognition and fame for his ability to heal sick horses.

Even as a boy, he cared for his four-legged friends like no one else. He always ensured they had rich food, studied which grass they liked best, shared his piece of bread and sugar cubes with them, always brought them clean water, constantly groomed them, combed out their tails and manes to prevent tangling, washed their hooves, greased them if they seemed dry, protected them from vicious horseflies, observed and studied their nature and habits, tried to help sick horses, and even learned to understand their language.

“And it’s not that hard at all,” Penta said with a laugh. “Human speech has many words. It takes a long time to learn to understand people from foreign nations and the meaning of each of their words. Horses have few sounds, and they are the same all over the world. You just need to truly love horses and listen carefully to how they snort or neigh each time, and soon enough, you’ll understand what they want.”⁴⁰

The majority of criminal offenses for which Roma were punished involved horse theft. Robbery, grievous bodily harm, and murder were not characteristic of the Roma in either the 19th century or later. For example, in the case of the Tukum District Court on June 11, 1827, against the Roma Fricis Ignis, 22 years old, and his brother Jānis, 20 years old, it was determined that on a Sunday night, they had stolen a horse worth 12 rubles from the Dārtuzāles estate, which belonged to Irlava Manor. The following Monday, they stole two more horses worth 16 rubles from the Mālu houses, which belonged to Praviņi Manor. The arrested men initially denied any guilt, but after several witnesses stated that they had seen the brothers at a nearby tavern discussing the horses from these estates, they admitted their guilt. The court ruled that they be sent to a workhouse until they had repaid the value of the stolen horses through labor.⁴¹

In the first half of the 19th century, Russian authorities repeatedly issued decrees aimed at combating vagrancy in general, and particularly targeting nomadic Roma. These decrees were also in effect in the Vidzeme Governorate. Roma were registered in towns either voluntarily or by force. Punishments for vagrants became increasingly

severe—those caught wandering or traveling without documents could be conscripted into military service, sentenced to hard labor, or even exiled to Siberia.

On June 27, 1803, the Vice-Governor of Courland, Briskorn, sent an order to the Courland Governorate administration instructing them to enforce the Senate’s decree of June 17 regarding the eradication of Roma vagrancy and to prepare regulations for both state-owned and private manors.⁴² According to this decree, manors where Roma resided were required to issue them certificates allowing them to register in rural areas or cities and engage in productive occupations. Vagrant Roma could be conscripted into military service or sent to fortress labor camps.⁴³

On April 1, 1803, the Ventspils castle court reported to the governorate administration that a Gypsy named Juris Badiņš had been detained at the Pope private estate without a passport and had deceived local people. According to him, he had resided at the Ugāle estate for three years without a passport and without paying crown taxes. Consequently, the castle court sent the Gypsy to the Courland governorate administration.⁴⁴ On April 16, at the governorate administration, Juris Badiņš stated that he was born at the Lubezere estate and had served there as a coachman. He now resided at the estates of Ugāle, Nurmuiža, and Usma, as well as in Talsi, but was not officially registered anywhere. The governorate administration sent Badiņš back to the Ventspils upper castle court with an order to investigate whether there were any complaints about him at the mentioned estates and, if so, to hold him accountable according to the law.⁴⁵

Registration not only imposed obligations on the Roma but also granted them the right to file complaints with courts and administrative institutions. On October 22, 1806, a Gypsy named Gurģis Stepanovičs, registered in the workers’ registry of Jelgava, submitted a petition to the civil governor of Courland, Arsenyev. Some time earlier, his nephew, Juris Stepanovičs, a Gypsy registered in the Tukums city workers’ registry, had been arrested by order of the Tukums city magistrate following a complaint by a Gypsy girl named Sapa, who lived at the Apses

tavern in Tume estate. She accused Juris of treating her dishonorably. The magistrate threatened that if Juris did not marry the girl, he would be conscripted into the military, and out of fear, the young man agreed. The pastor of Sēme had already called them to announce the marriage twice. When Juris told his mother, Līze, about the situation, she found out that Sapa was known for her promiscuous lifestyle. Stepanevičs petitioned the civil governor to issue an order for the Tukums magistrate to annul the marriage, as it was being conducted under duress and was not allowed by any religion. The petition was written on Stepanevičs' behalf by the notary Zimmerman.⁴⁶ That same day, the Courland governorate administration ordered the Tukums magistrate to suspend the forced marriage and refer the case to the Tukums upper castle court for further investigation.⁴⁷

On October 30, the secretary of the Tukums magistrate, von der Brigen, reported that Gypsies Juris Stepanevičs, his mother Līze, and his uncle Gurģis Stepanevičs had reconciled with the pregnant girl Sapa in his presence. Juris had promised to marry her, and all three declared that they knew nothing about Sapa's promiscuous lifestyle.⁴⁸ The Tukums upper castle court determined that Juris had not been forced into marriage; only the mayor, Hofmanis, had privately reminded him of his duty to marry the pregnant Gypsy girl after she tearfully begged him to persuade her fiancé, Juris.⁴⁹

On January 26, 1810, the Piltene district landrat collegium reported that, following an order from the Courland governorate administration issued on August 20, 1809, regarding Gypsies—based on a Senate order from April 30, 1809—the collegium had instructed estates to register all resident Gypsies in a lawful manner within a specified period. By November 4 of the previous year, three Gypsy families living on the Rude estate had registered and requested the issuance of their legally entitled certificates. The owner of the Rude estate, von Koškuls, confirmed on November 17, 1809, that these Gypsy families were his serfs. The landrat collegium ordered the Gypsies to be brought in person, but one of them escaped on the way.⁵⁰ The Courland governorate admini-

nistration explained that these Gypsies had already been recorded in previous censuses and that the order did not apply to them.⁵¹

On March 14, 1810, the Courland governorate administration interrogated a Gypsy arrested by the Jaunjelgava castle court and learned that his name was Pāvils Marcinkēvičs, aged 48. He had a wife, Made, a seven-year-old son, Pēteris, and a three-year-old daughter, Anna. He was born at the Birži estate, located four miles from Jēkabpils. He had previously been registered in Jaunjelgava, where he had paid taxes for six years and received a certificate. However, four years earlier, the Jaunjelgava castle court had revoked his tax certificate, claiming it was done by Supreme order. He was then escorted by guards to the court's jurisdictional border for allegedly failing to pay taxes. He spent some time in Lithuania before returning to the Jaunjelgava castle court, but no documents had been preserved. He requested that the governorate administration order the city of Jaunjelgava to reinstate his registration.⁵² On March 26, the governorate administration issued such an order.⁵³

The Courland Chamber Council reported to the Courland Governorate Council on April 21, 1811, that the Aizpute city magistrate had registered the Romani man Jēkabs Spale in the tax roll but had not submitted the necessary documents to the Chamber Council.⁵⁴ On July 5, the Piltene Landrat College reported regarding Jēkabs Spale's registration in Aizpute's worker tax roll, stating that on February 3, 1810, Jēkabs had been arrested for living without a passport. He had requested the court to register him in Aizpute, as he lived in the city, albeit without a permanent residence. The Landrat College sent him to the Aizpute magistrate, where he was informed that he had no legal right to register. The Landrat College then sent him, along with his wife and children, to the Courland Governorate Council, and their whereabouts afterward remain unknown.⁵⁵ On July 6, the Aizpute magistrate explained that the lack of legal grounds for Jēkabs Spale's registration was the fault of Laža Manor, where Jēkabs had previously lived. The manor had failed to comply with the Piltene Landrat College's order to provide information about the Romani people residing on its estate.⁵⁶

A copy of Jēkabs Spale's certificate indicates that he was about 40 years old, born in the Vormsāte Manor, and had been wandering around the Grobiņa region. His wife, Anna, was 20 years old, and their daughter, Grieta, was four months old.⁵⁷ On August 3, 1811, the Courland Chamber Council permitted Jēkabs Spale to register in Aizpute.⁵⁸

Forced labor could be imposed both on those who failed to register and vagrants, as well as on criminals, regardless of their ethnicity. On March 2, 1818, the Vidzeme Governorate Council reported to the Courland Governorate Council that a Romani man named Matīss had been released from labor at the Daugavgrīva Fortress due to health reasons. He had been sentenced to fortress labor by the Courland Governorate Council for vagrancy and failing to obtain a registration within the required timeframe. Matīss was sent back to the Courland Governorate Council with the three rubles he had earned through labor.⁵⁹

On September 10, 1818, the Courland Supreme Court tried Romani men Juris Marcinkevičs, 19 years old, and Fricis Stefans, 30 years old, for stealing a horse in the Sēlpils District Court. It was ruled that Juris Marcinkevičs be deported to Siberia, while Fricis Stefans was handed over to the Courland Governorate Council.⁶⁰ Fricis Stefans, 30 years old in 1818, was a Lutheran born on a private estate in Sece. He had lived in Vecsērene Manor for ten years and was registered in the tax roll in Jaunjelgava. Initially, it was decided that he would be conscripted into military service, but he was found unfit due to health reasons. However, he was deemed suitable for fortress labor.⁶³

On November 3, 1820, the Jelgava City Magistrate sent a Romani man named Mārtiņš Jēcis to the Courland Governorate Council. It was determined that his real name was Jakobs Gešinskis. His father, Matiass Gešinskis, had already been listed in the revision records under a Courland Chamber Council permit, but Jakobs had not been registered.⁶⁴ The Governorate Council forwarded the case for further investigation to the Dobeles District Court. The Dobeles District Court established that the Romani man Mārtiņš Jēcis, 20 years old, had been born in Skulmaņi Homestead of the Crown Vircava Manor. His father, Matiass Gešinskis,

had previously paid taxes for him in Jelgava. Two years earlier, Mārtiņš was supposed to start paying taxes himself, but considering himself ill and unfit for work, he had failed to register and wandered from place to place.⁶⁵

Harsh punishments were also imposed for failing to pay crown taxes. On June 16, 1821, the Jelgava Police Department sent to the Courland Governorate Council a Romani man named Jānis Ķišķe, who was registered in Jelgava and had accumulated tax debts amounting to 89 rubles.⁶⁶ On June 2, the Courland Governorate Council ordered the Jelgava magistrate to determine whether the arrested Jānis Ķišķe was fit for fortress labor. Medical examination confirmed his suitability, and he was sent to the Daugavpils Fortress.⁶⁸

On September 14, 1821, the Vidzeme Governorate Council wrote to the Courland Governorate Council that the Riga District Court had detained the Romani man Simons Marcinkevičs, his daughter Dārta, and her six-month-old daughter Trīne. Marcinkevičs claimed that he and his three sons were registered in Vecsērene Manor near Jaunjelgava but had been forced to beg in Vidzeme due to hardship. The Vidzeme Governorate Council ordered that all the Romani be sent to Jelgava.⁶⁹

In this regard, one of the earliest personal documents of a Latvian Romani individual was issued. A crown tax payment certificate issued to Simons Marcinkevičs by the Jaunjelgava Council on January 12, 1821, stated that he was registered in Jaunjelgava's tax roll as a farmer and paid double the taxes. His age was listed as 65 years, height as 2 arshins and 3 vershoks, thin build, black hair and beard, clean face, brownish complexion, black eyebrows, brown eyes, large nose, medium-sized mouth, white teeth, medium-sized ears, and a bearded chin. He had paid a poll tax of 32 rubles for the second half of 1816, a road and water construction tax of 2 rubles and 80 kopecks for 1817–1820, and a recruitment tax of 17 rubles for himself and his sons Kazimirs, Jānis, and Mārtiņš, totaling 53 rubles and 80 kopecks. His permanent residence was listed as Vecsērene Crown Manor.⁷⁰

On January 15, 1821, a Romani man named Janis, registered as a

farmer in the town of Tukums, was transported from Stūru Manor to Tukums by private transport. Fearing that he would be conscripted into the military, Janis cut off two fingers from his right hand with an axe.⁷¹ As a result, he was sent to the Courland Governorate administration in Jelgava for further investigation.⁷² The administration decided to transfer Janis to the Kuldīga district court for trial and punishment for self-mutilation.⁷³

A report from the Talsi district court dated December 2, 1822, informed the governorate administration that an arrested Romani man, Jēkabs Graudiņš, had stated that he was 50 years old and did not know where in the Courland Governorate he had been born. He had lost his father, Juris Graudiņš, at the age of three and had never had a permanent residence, living as other Roma did, wandering from place to place. He mostly stayed in the areas of Alsunga and Lutriņi but never remained in one place for more than one or two days. He expressed a desire to register as a resident of Kuldīga but had never paid taxes.⁷⁴

On November 24, the Talsi district court recorded a physical description of Jēkabs Graudiņš: 56 years old, 2 arshins and 4 vershoks tall, thin, with black hair and a beard, a smooth and gaunt face, a pointed nose, an average-sized mouth and ears, missing teeth, and a broad chin.⁷⁵ Based on this document, he could request official registration. Jēkabs Graudiņš also testified that he and his wife, Līze, had been baptized in the Alsunga church. They had mostly lived in the estates of Alsunga and Lutriņi, moving from house to house. They had an eight-year-old son, Jānis, who suffered from epilepsy, as well as daughters Trīne and Anna, who had been baptized in the Lutriņi church.⁷⁶ On August 5, 1824, the Courland Governorate administration ordered the Kuldīga magistrate to issue Jēkabs Graudiņš a permanent residence permit.⁷⁷

On December 10, 1826, the Dobeles district court reported to the Courland Governorate administration about a wandering Romani man named Jurka, also known as Krišjānis Aleksandrovs. His tax certificate had expired on October 1. Although he claimed to be 14 years old, he appeared to be between 17 and 30 years old, which was confirmed by

other arrested Roma. The only locations he could name as places of residence were various fairgrounds where he had stayed for no longer than a day while dealing in horse trading. Another arrested man, Jozefs Aleksandrovs, testified that he had received his tax certificate from a man named Jurka. It was later established that Jurka was the son of the fugitive Romani man Jānis and a woman named Katrīna, who had lived in the Vilcēni tavern five years prior. He had been baptized in the Smilkūni Catholic church.⁷⁸ The church records mentioned that in 1795, a boy named Juris or Jurka, son of Romani parents Jānis and Katrīna, had been baptized.⁷⁹

A physical description (*Signalement*) of Jurka, also known as Krišjānis Aleksandrovs, stated that he was 30 years old, 2 arshins and 4 vershoks tall, with black hair, a beard, and eyebrows, brown eyes, an average-sized nose and mouth, a round face, and a healthy complexion.⁸⁰

On November 6, 1826, the mayor of Jelgava certified that Krišjānis Aleksandrovs had been issued a legitimization certificate in 1823.⁸¹ A meticulous investigation was conducted, with additional information collected from towns and pastors. However, on January 13, 1827, the Jelgava police requested the Courland Governorate administration to provide the necessary clothing and travel expenses for Krišjānis Aleksandrovs' deportation to Siberia.⁸² He was exiled for vagrancy.

A geographical description of the Courland Governorate stated that before 1841, Roma had once been a large group but had since decreased significantly in number. Although they were officially registered in towns, they continued to wander the land, engaging in various trades, begging, horse trading, and sometimes even horse theft.⁸³ Most Roma in the Courland Governorate traveled across their territory in the summer, spending winters in rented lodgings or houses in towns. With city registration permission, they could also relocate to the governorates of Kaunas, Vilnius, and Livonia.

By the mid-19th century, under the influence of Romantic literature, the Romani nomadic lifestyle began to be seen in a more romanticized light among the Baltic Germans. In 1861, a description of Sabile mentio-

ned that about two versts from the town, there was a small island in the Abava River where, weather permitting, nomadic Roma would camp. The island was therefore called “Gypsy Island.” On dark evenings, when the Roma lit campfires and young and old gathered around their pots, the island took on an exceptionally picturesque appearance.⁸⁴ Gypsy Island became a popular picnic destination for the residents of Sabile.

Since the Roma ethnicity is not frequently mentioned in documents, Jūris Leimanis’ book “Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos” (“Gypsies in the Forests, Homes, and Markets of Latvia”) should be used to identify surnames. The book is based on Roma stories collected by his father, Jānis Leimanis, about their oldest and most notable families in Vidzeme and Kurzeme, as well as the Roma social structure.

The oldest branches of Latvian Roma tribes, as observed, are in Kurzeme. Among the most prominent are the Blind Miķeli (Gypsy: Karore Miķeli), the Kalēji-Kovaļi (Blacksmiths), the Melnkāji (Kāle pīre), the Šķēpi, and the Tomki.

The ancestor of the Blind clan, Miķelis, was a very intelligent and wealthy Roma man who lived in the Kuldīga district. In middle age, he lost his sight and was thereafter called Aklais Miķelis (“Blind Miķelis”), a name that was passed on to his descendants. From this lineage came the famous Latvian Roma leader (šēro rom – the wealthiest and wisest man in the camp), Luttis, as well as Jānis Leimanis, a translator of the Bible into the Roma language.

Luttis lived in Saldus, where he owned five houses. His wife, Liene, was a Latvian woman from the Zveju household in Allaži. In their marriage, they had four sons and three daughters, whom they sent to school. Their grandchildren still live in Saldus today, where they own real estate.

Luttis was a very just and religious Roma leader. To manage his properties and various economic affairs, he had several subordinates, including four to five dināri and an unspecified number of piskari. Among the Roma, a dinārs was similar to a foreman among German noblemen, while piskars were essentially slaves.⁸⁵

The elder sent his dināri to horse markets to observe the actions of

Roma traders. Their duties included reporting any misconduct or injustices to the leader. The guilty parties were later sought out and brought before the elder. In serious cases, a Roma court, romano sondos, was convened. In addition to the Roma leader himself, the court consisted of all the dināri present at home, as well as four or five of the wealthiest Roma from the surrounding area.

Punishments typically involved corporal punishment, but fines were also sometimes imposed in favor of the victim. If the guilty party could not pay the fine, they were forced to become a piskars under the Roma leader, working until the required amount was paid. The elder then compensated the victim. After serving their sentence, the piskars were expelled from the Roma community and driven out of the camp.

Roma leader Luttis also frequently intervened in marriage matters and resolved injustices. Such “trials” were usually settled in taverns. The elder would first carefully listen to complaints and then, on an appointed day, invite the accused young man, the aggrieved girl, and other Roma from the camp. At the young man’s expense, Luttis would organize a large drinking feast, and at the end of the celebration, he would announce that the young man’s wedding had just been “drunk away.” If the young man resisted or protested, Luttis would order his dināri to pin him down, after which he would administer the so-called “little child’s beating” with his whip until the young man agreed to accept the elder’s decision and vowed to love and respect his abandoned bride.

Unhappy lovers whose parents opposed their marriage also sought the elder’s help. In such cases, Luttis almost always found a way to turn misfortune into happiness.

Roma court matters, marriage disputes, and similar grievances were handled in secrecy, and the outside world was never allowed to know about them. That is why so little is known or heard about the peculiarities of Roma life.

Another well-known Roma leader in Kurzeme was Didžus, who lived in Grobiņa. Didžus was a very persistent and proud man, about whom incredible stories are told. He was extremely wealthy and had

an immense love for horses. He did not feed his beloved animals from ordinary wooden troughs but instead acquired special silver dishes from which they ate. In cold and rainy weather, he dressed his horses in silk and gold-embroidered fabrics, leaving only their hooves uncovered. How much of this is true is uncertain, but Roma people firmly believe that it really happened.⁸⁶

The Kalēji-Kovaļi clan, unlike other Roma, did not engage in horse trading but earned their living as blacksmiths, which is how they got their name. They usually did not live in forest camps. Landowners gladly welcomed them into their estates, where they worked as skilled craftsmen.

The Kalēji always carried small bellows and fine tools with them. They were known for making melodious mouth harmonicas, exquisite metal crayfish, and various trinkets for the nobility. The crayfish were crafted from copper, and with a special mechanism, they could move independently, crawling like real ones. Such items were a rarity at the time. Barons paid well for them, and within the Roma community, the Kalēji-Kovaļi were known as peaceful people.

The largest tribe in Kurzeme is considered to be the Melnkāji-Kāle pīre. The origin of this strange name is unknown. This tribe also had a well-known elder, the šēro roms Cunnis, who was very wealthy, wise, and, as the people of Kurzeme used to say, a “courageous” Gypsy. His usual place of residence was in the forests of the Šķēde manor lord. The lord himself was friends with Cunnis and often visited him in the forest.

The Melnkāji are proud and take great pride in their tribe. They are very dignified, pay attention to their appearance, and can be recognized from afar. In the past, the Melnkāji always wore wide, red knitted belts around their waists, with colorful tassels hanging down to their knees. Their shirts were embroidered with bright patterns, and they wore lacquered boots with zigzag-shaped leather appliqués. Others wore long, colorful knee-high socks decorated with beautifully knitted ribbons, to which they attached distinctive tassels. This tribe is one of the oldest, and its people are known as skilled horse dealers and great singers, lovers of music. They do not tolerate insults, whether from their own people or

outsiders. For even the smallest offense, the Melnkāji are ready to fight and defend themselves to the very end.

One of the smallest Romani tribes in Latvia is the Šķēpi. They are strong, tall, and very brave. The šēro roms Luttis from this tribe selected his young men for special tasks.

The men of the Tomku tribe are also strong and sturdy. Other Roma respect their calm and peaceful nature. The Tomki live in the Kuldīga district, and their legal surname is Kleinis. From this tribe comes the Romani strongman Pautelis, a mighty figure whose strength is still spoken of among the Roma today.⁸⁷

Once, Pautelis encountered several Romani wagons on the road and immediately started a discussion about horse trading. One of the unfamiliar Roma began to boast excessively about his horse, claiming it was strong, an excellent draft horse, and had a good gait. Pautelis disliked this bragging and replied that he had seen better and stronger horses. The Roma man stubbornly insisted that no other horse like his existed in the world.

The argument heated up. Finally, Pautelis claimed that with one blow, he could knock the Roma's horse into the ditch. The Roma, unaware of Pautelis's strength, replied, “Fine! If you do that, the horse will be yours!”

They made a bet. Other Roma tried to calm them down and stop the risky wager, but no one could dissuade Pautelis. He pulled back his arm and delivered a powerful slap to the horse's neck. The horse, standing right at the roadside, fell into the ditch along with the entire wagon.

The unfamiliar Roma were left speechless in shock, and a dispute began. The horse's owner lamented that his horse was ruined and refused to give it up. But the other Roma defended Pautelis, saying he had won the bet and the horse rightfully belonged to him. Everyone tried to pull the horse out, but they couldn't. Then Pautelis stepped in and lifted the horse and the entire wagon out of the ditch by himself. It is also said that Pautelis could easily bend straight horseshoes with his bare hands and carry massive stones as if they were nothing.

In Vidzeme, there are two Romani tribes: the Buzgi and the Marčuki. The people of the Buzgi tribe bear the surname Marcinkēvičs. Their ancestor was the šēro roms Sīlis, who once owned a tavern in Madona. According to old Roma stories, he had seven wives and 36 children. The Roma of Kurzeme do not get along well with the Buzgi-Marcinkēvičs and are wary of them. The Buzgi are very assertive, intolerant, and always ready to stand up for themselves by any means necessary.

The Marčuki-Burkēviči of Vidzeme are small in stature but very resilient, agile, and, when necessary, extraordinarily skilled in using the well-known Romani weapon—the club.⁸⁸

The Roma of Latvia in the second half of the 19th century were described in autobiographical works by Latvian literary classics about their childhood: Doku Atis in *Mans dzīves rīts*, Anna Brigadere in *Dievs, daba, darbs*, Jānis Jaunsudrabiņš in *Baltā grāmata*, and Ernests Birznieks-Upītis in *Pastariņa dienasgrāmata*. When a Romani tabor settled near a farmhouse, the men remained in the camp, engaging in horse trading, while the women, with the youngest children, went from house to house begging for food and clothing for themselves and their children. Due to their unusual clothing, language, and behavior, Roma seemed strange and frightening to children.

According to the 1897 All-Russian Census, there were 394 Roma living in Vidzeme, 1202 in Kurzeme, and 346 in Latgale, making a total of 1,942 people. Most Roma were involved in horse trading—53.2% in Kurzeme and 62.4% in Latgale. Only 96 Roma (8%) in Kurzeme were engaged in agriculture.⁸⁹

Interest among Roma in agriculture and real estate ownership gradually increased. In the spring of 1911, in Vidzeme, in Lejasciems, a group of Roma jointly purchased two houses, where several Romani families settled permanently. Before this, Roma in Lejasciems only stayed with some farmers during the winter and wandered around in the summer.⁹⁰

Roma in the First Latvian Republic

The period of the First Latvian Republic was marked by an increase in the Roma population, the emergence of Roma intellectuals, the beginnings of a written language, and the introduction of Roma culture to the wider public through stage performances. In 1920, Latvia had a Roma population of 1,023, which was 919 fewer than in 1897, likely due to people fleeing to Inner Russia as refugees during World War I. In the following years, the Roma population continued to grow. By 1925, there were 2,870 Roma in Latvia, increasing to 3,217 in 1930 and 3,839 in 1935.⁹¹

The Roma continued to settle in cities, forming compact Roma neighborhoods. The Smiltene suburb of Cērtene was called the “Gypsy city” because it was the only place in Latvia where Roma lived in such a concentrated manner. This was also the home of Krišs Marcinkēvičs, an organizer and leader of Latvia’s Roma community, who was even said to have translated the Bible into the Romani language.⁹²

People continued to admire Roma “barons” and “kings,” who organized lavish weddings and funerals for their family members. On June 9, 1935, in the Valmiera cemetery, the wife of Latvia’s “Gypsy king,” Valmiera resident M. Sīmanis, was buried. His “subjects” came from all regions of Latvia, and even representatives from Estonia attended, arriving on foot, by horse, and by automobile. The burial ceremony was conducted by the Evangelical Lutheran pastor E. Pavasaris, and a military band also participated.

Several thousand Valmiera residents watched the funeral procession as it passed through the streets. After the burial ceremony at the cemetery, the “Gypsy king” hosted a grand wake at his residence on Limbažu Street, attended by approximately 150 “subjects” and many acquaintances. The wake lasted for three days. On the night of June 8, before the burial, Roma had set up a tent in the garden of their “king’s” residence, placing the deceased in an open coffin in the center. Around it, at a table laden with food and drink, Roma feasted in accordance with their traditions to honor the deceased.⁹³

More and more Roma took up permanent or seasonal work in facto-

ries, agriculture, and the fishing industry. In the mid-1930s, writer Vilis Veldre, observing motorboats returning from fishing at the Ventspils port, was surprised to see that most of the fish crate carriers were Roma, who were often known for their idleness or even reluctance to work. However, the Ventspils Roma were eager to work, and fishermen claimed that Roma were better suited for carrying fish crates than Latvians. Unlike Latvians, who always wanted to load a full cart to maximize earnings, Roma were willing to transport even a single crate.⁹⁴

The first known Latvian theater play about Roma themes was K. Dziļleja's *Bravo Čabu!* (Feisty Boy), staged in 1932 at the Riga Workers' Theatre. The play was set in the outskirts of Riga, featuring working-class apartments, streets, markets, and the front of a Roma hut. Director J. Jurovskis incorporated various live elements into the production, including a piglet, a cat, a pigeon, and a Roma baby. The role of the Roma girl Unka was played by a Roma actress, Marta Senkovska.

A review of the play noted: "Overall, the actors have successfully transformed into Roma." This was attributed to a rehearsal trip to Čiekurkalns, where the cast visited local Roma, who even entrusted them with a real Roma baby and a piglet for the performances.⁹⁵

Roma musical ensembles were mostly small bands playing in restaurants in Riga and other major cities, but they never reached a professional level. In slightly more prestigious venues, such as open-air stages in Jūrmala and Liepāja, a Roma boys' orchestra performed. However, their music relied more on entertainment and improvisation than on professional skill.

In the summer of 1937, this orchestra performed at the Liepāja Philharmonic, also known as Kūrmājas Garden. All seat tickets were sold out, as audiences considered the orchestra a sensation. A review stated that such an ensemble would be enjoyable in a restaurant or a lively social gathering, but its concert program lacked the quality to make the music truly captivating.

"The orchestra's repertoire consists of Hungarian and Roma folk songs and medleys. At these moments, the young Roma, including some

already grown men, truly ignite with their southern passion, and the music builds in dynamic intensity with abrupt, contrasting transitions. The strength of the Roma orchestra lies in its temperament and fiery tempo, but much of it feels artificial, insincere, and showy, as if trying to prove that Roma are purely 'children of nature' who do not know musical notes and play only by ear. However, this artificiality prevents the audience from truly being carried away by the music. We are too Northern to be moved by such staged effects. Many did not appreciate the choir leader's jokes and explanations before almost every piece.

*The program was long, but many of the announced pieces were not played. As a result, the concert took on the character of casual background music, which was likely the orchestra leader's intention. Among the more serious pieces, a selection from Countess Maritza was well received, and Liszt's Hungarian Rhapsody was decent, though played in a rather free interpretation. The main part of the program consisted of medleys and csárdás dances."*⁹⁶

During the First Latvian Republic, crime chronicles were frequently published in the press, and Roma people were the only detained and convicted individuals whose ethnicity was mentioned in these reports, even though people of other nationalities committed the same and even more serious crimes. As a result, crimes committed by Roma always stood out the most in the public eye. Even minor fraud cases were mentioned. In 1938, taking advantage of a law requiring farmers to pay a tax on sold produce into the farmworkers' housing fund, Roma and cattle traders also began collecting these "deductions" that were supposed to be handled by official institutions. A Roma man, Kaspars Mircenkevičs, who frequently attended major rural markets, convinced farmers that they had to pay not only for sold horses but also for purchased ones—a fee of five lats to the "farmworkers' fund." He collected this "tax" from several farmers in addition to the transaction sum.⁹⁷

According to press crime chronicles, Roma mostly engaged in petty theft and fraud. Serious bodily harm and murders were rare and usually occurred within the Roma community as acts of revenge or jealousy. For

example, on November 27, 1925, the Latgale Regional Court sentenced a Roma man from Rēzekne, Kārlis Kovaļskis, to three years of forced labor for fatally stabbing his common-law wife, Paulīne Marcinkeviča, after she left him for another Roma man.⁹⁸

The Latvian Evangelical Lutheran Church's internal mission provided both spiritual care and practical assistance to impoverished Roma. It organized worship services in Roma homes in Riga, one of which was located on Kazaku Street (later Abrenes Street). Every week, mission workers visited seven different Roma dwellings in Riga's outskirts, where Roma from neighboring homes would also gather.

At a service on Kazaku Street, about ten Roma with their children had gathered, conversing loudly among themselves. Initially, the mission workers' conversations with the Roma focused on everyday practical matters that were unfamiliar to them due to their lack of education and social isolation.

"The same scene unfolds as when encountering members of this nation in the mission office. These people still have little understanding of society's and the church's institutions and their necessity. Their disregard and indifference toward all legal requirements remain too great. The mission often has to write to justices of the peace, requesting permission to register 17-year-old 'children' in birth records—children who were born and raised in the forest and have never been officially registered anywhere. The mission then ensures that the necessary formalities are completed for the Roma."

During the service, the Roma sang hymns confidently and listened attentively to the gospel passage explanation, though much of it remained unclear to them.

During the solemn period of Lent, a group of Roma also gathered, wishing to receive Holy Communion. On a Thursday evening, at a Lenten service held weekly at the New St. Gertrude Church, the Roma congregation attended as well. During this service, a young Roma man was confirmed. Standing alone, with a strong and confident voice, he professed his faith before the congregation.⁹⁹

The First Latvian Republic era saw the emergence of the first Roma intellectuals and educators. Among them was German language teacher Berta Rudeviča (née Sīmane), who worked at Sigulda and Vangaži primary schools. She was the mother of Roma cultural and social activist Kārlis Rudevičs and the grandmother of Normunds Rudevičs.

Jānis and Juris Leimans

In the 1930s, Jānis Leimanis actively worked as the first Latvian Roma public, cultural, and religious figure, translator, and collector of Roma folklore. He was also the founder of the written Roma language in Latvia. Born on March 6, 1886, in Skrunda's Kalna Ģezēni, he spent his childhood as a nomadic Roma until 1898. He completed his education at Kuldīga's Orthodox parish school and later attended Aizpute County School, which he had to leave due to financial difficulties. From 1915 onward, Leimanis organized and led aid efforts for Roma refugees in Inner Russia, beginning to care for their cultural needs as well. Between 1921 and 1924, he delved into the Bible, and from 1926 to 1931, he translated the Gospel of John into the Roma language (though some sources mistakenly claim he translated the entire Bible). This translation was printed. From 1929 to 1930, Leimanis worked as a temporary employee in the postal service. Between 1931 and 1932, he served as an Orthodox church assistant in Riga's Jūrmala. In 1931, he founded the association "Čigānu draugs" (Friend of the Roma) and led its choir. In the spring of 1933, he was employed at the Folklore Repository, where he collected Latvian Roma cultural heritage. The folklore materials he gathered—fairy tales, legends, songs, proverbs, idioms, descriptions of traditional clothing, beliefs, and curses—total more than 500 entries and are preserved in the Latvian Folklore Repository at the National Library.

Leimanis was the first Latvian Roma to record folklore texts in the Roma language. His writings included parallel translations into Latvian and represent the earliest known documented Latvian Roma folklore. Most of these materials remain unpublished.

Pal do rekica, pal do sados

*Pal do rekica, pal do sados
Hana reskire trin hentti.
Jek sis sivico bielāja griva,
Menori bāri te huči.
Ked Jov dtala, pīrore marla,
Sāre tugici nasadtona.
Mc kārei Dēvel so kemela,
Chebini mange les te zadav,
Kedi nattuva radica tedav,
Otdava mani tmerčake.*

Beyond The River, Beyond The Field

*Beyond the river, beyond the field,
Three fine horses stand revealed.
One, a silver mane so bright,
Proud and tall in morning light.
When he moves, his hooves take flight,
Chasing sorrow into night.
Let the heavens will their way,
Yet I must harness him today.
And if no joy remains for me,
Then let the earth take hold of me.*

Mi jakhorja po vet dikhana

*Mi jakhorja po vet dikhana,
Mi pivrenge dūr drom tedžan.
Te gilom dromesa vavresa
Te viitakirdtom do bāredēr čhār.
Te gijom me ko cudza roma,
Te den teotkhiņen mi pirurenge.
Te den otbarjdn mi balorenge.
Vai dova deva mi sivone gress.
Te sivo, sivo tephabengēro,
Jov vilidtijs mo iēroro.*

My Eyes Gaze Far Beyond The Land

*My eyes gaze far beyond the land,
My feet seek paths where none have planned.
I sang my song to guide my way,
Through tangled thorns, through skies of gray.
I walked among the stranger's kin,
Who gave my soul to winds so thin.
They brushed the dust from weary hands,
And whispered fate in silver strands.
Oh, let the silver dawn arise,
For he who calls now shuts his eyes.*

Gypsy Market

“... Preparing for the market, a Roma first secured a safe campsite, gathered food for his family, and arranged his household so that, upon entering the market, everything would shine and gleam.

On the evening before the market, the Roma would arrive either in the market square itself or in a nearby forest. If a Roma had good horses, they would arrive during the day, but if his horse was flawed—lame, stubborn, ill-tempered, etc.—he would come in the evening.

As night fell, a Roma would always enter the market with his head held high, full of hope. The moment he caught sight of the market, he would lift his hat and say, ‘May God grant this market to be prosperous.’

For the Roma, the happiest market was the one bustling with traders and situated near a forest where they were allowed to set up camp. In such a market, the Roma felt truly at home, no matter their material hardships.

Arriving in the forest near the market, the Roma felt at ease, walking with his head held high but always observant of his surroundings. The moment he noticed a new Roma arriving, he would quickly assess his horses—what kind they were—so he could prepare for the inevitable horse trading that always took place among them.

In Roma traditions, one must never refuse a horse trade, whether it is day or night. There is even a saying: ‘Kom parubnastir otphenelapes, dova gres menarikire’ (‘Whoever refuses a deal should not keep horses’). And if one is thoroughly tricked in a trade, another saying follows: ‘Pšal pšales natulini, dād čhāves’ (‘A brother does not betray a brother, a father does not betray a son’). If someone, out of embarrassment, begs to reverse the trade, they say: ‘Nalava me, lela vār’ (‘I would not take it, someone else will’).

Another proverb goes: ‘Keil dūral dava grelli: “Avri parudo”, togi lai visparudo’ (‘If from afar you hear, “It’s exchanged,” then it is indeed exchanged’). And one more: ‘Ja palcenge konci (vai grengo paruben), zapene khetare, togi uže nīso nakaresa’ (‘If fingertips (i.e., the horse deal) have already touched, then nothing can be undone’).

These proverbs are used exclusively in horse trading. No matter the trickery in the deals, a Roma never shows sorrow afterward. Instead, the traders part ways, each continuing their pursuit of the next trade.”

How a Gypsy Wanted to Steal the Moon from the Sky

A Gypsy Folk Tale

Once upon a time, there lived a poor Gypsy with his wife and many children. It was hard for him to support twelve little children in the poverty they endured. They rarely had a horse and cart in their lifetime, and if they ever had a horse, it was barely worth the price of a horse’s hide because they couldn’t afford a good one. Their cart was entirely made of wood and barely held together due to age. The wooden wheels didn’t last long, breaking quickly, but they always managed to get new ones. They would go to local farmers and beg for another wooden wheel.

One day, while traveling through a dense forest, their front wheel broke. So, the man went to a large farm. On his way there, he saw that the farmer’s servant was hoisting a half-new wheel high into a tree. The Gypsy quickly rushed to the tree, looked up, and spoke to the servant:

“My dear brother, please be kind and take pity on my little children. Give me that wheel! They are sitting hungry in the great forest, waiting for me. My wheel broke, and I couldn’t get them out of the woods. Please, give me the wheel you are lifting into the tree. Someday, I will repay you, and my little children will dance for you.”

The servant replied, “I can’t give you this wheel because the master ordered me to place it in the tree for a stork to build its nest. But I tell you this—go to the master and ask him for another wheel. He will give you one.”

The Gypsy went to the master and asked for a wheel to replace his broken one. The master said, “I don’t have a spare wheel for you. I need all of mine. Come another time, and I might give you one, but today I have nothing to spare.”

The Gypsy went from one farm to another, but he couldn’t get a wheel for his cart anywhere. On his way back, he looked again at the wheel the servant had placed in the tree for the stork. He watched it for a long time and then said to himself: “If the servant had put this wheel up for some other bird, I would knock it down, take it to my fire, put it on my cart, and

leave the forest tonight. By morning, my wife and children would have reached a farm, and they would have gotten something to eat—even just a crust of bread. But now, my little ones have gone all day without food. Will those tiny lives endure this? They will fall ill and die of hunger. No, I will not allow that. Better the noble bird be left without a nest than my children starve to death. Tonight, I will get them out of the forest.”

The Gypsy waited for nightfall and went to the noble bird’s nest. He found a long pole and began climbing the tree to reach the wheel. He got halfway up, stopped, and said: “My dear noble bird, do not be angry with me. You have flown far and wide, and you understand my misfortune with the wheel and my little children. You have no such troubles. You have not even built your home yet, and the master will place another wheel for you. But I cannot do without this one.” With these words, the Gypsy knocked the wheel down from the tall tree with the long pole. Then he climbed down himself, returned the pole, and went home to his fire. He placed the wheel by the fire, woke his wife and children, and boasted about how he had taken the stork’s nest. His wife, hearing this, was frightened and said, “What have you done, dear husband! You have taken away a sacred bird’s home. We will not fare well because of this. You will see—we will be cursed.” The Gypsy didn’t want to hear it. He grabbed the wheel, fitted it to his cart, harnessed the horse, and told his wife to pack their clothes and children onto the cart.

When everything was ready, the Gypsy left the great forest and stopped at its edge. His children cried and begged for food. The Gypsy then said to his wife, “Gypsy girl, gather firewood and water. I will go find something for the children to eat.” His wife understood that he planned to go to a farm and take something. She pleaded with him, “My husband, do not go tonight. Look how bright the moon is. It will not go well for you tonight, trust me.” The Gypsy replied, “Fine, then I will get a long pole and knock down that bright moon from the sky, and then it will be dark.” His wife asked, “Do you really think you can do that?” He answered, “Did I not just knock down the sacred bird’s nest tonight? Why shouldn’t I knock down that little moon? Just wait, I’ll get a long pole.” The Gypsy went and found a long stick near a farmer’s fence.

When he brought it back, he told his wife, “Dear wife, now come with me to that tall tree. But take my big cudgel (a reed wrapped in lead and covered with leather), and as soon as you see something fall from the tree, strike it with all your might. Strike until it is dead. Then I will go and get myself a horse, and the moon will shine no more.”

His wife fetched the heavy cudgel—it was so strong that it could fight an ox. The Gypsy took the cudgel, swung it left and right, laughed, and handed it to his wife, saying, “With this, you could even kill the devil himself.” Then he climbed the tree with the long pole. When he reached the top, he began waving the pole in the air, looking at the moon, trying to knock it down. His wife stood below, holding the cudgel, waiting for the moon to fall.

But as the Gypsy waved the pole and twisted it in various ways, he lost his balance, failed to hold onto the tree, and fell to the ground at his wife’s feet. The Gypsy woman was terrified—had the moon really fallen from the sky? Remembering her husband’s words, she immediately began striking with the cudgel as hard as she could. The Gypsy, having fallen from the tree, was so injured that he couldn’t get up quickly. His wife had the chance to beat him senseless until he lost consciousness. When she saw that the thing that had fallen was now motionless, she called her husband down from the tree. Only then did she panic—where had her husband gone? She checked the thing she had been hitting over and over again but couldn’t believe her own eyes. She called her children, and together they realized—it was not the moon that had fallen from the sky, nor anything else, but her own husband. Then she and the children buried him, and she remained a widow.¹⁰⁰

Jānis Leimanis’ son (according to some sources, his foster son) Juris Leimanis was born in 1917 in Yaroslavl, Russia, where his parents stayed as refugees. In 1921, the family returned to their homeland. After finishing Bulduri Primary School, Juris continued his education at the Riga Teacher’s Institute and Rainis Gymnasium. In 1939, he served in the Latvian army, in the cavalry regiment.¹⁰¹ After his service, J. Leimanis enrolled in the vocal class at the Latvian Conservatory.

Already in 1935, the spiritual leader of Latvian Roma, Jānis Leimanis, announced that he was currently writing the play Čigāni (Gypsies) together with his son. If they succeeded in realizing their plan, it would be the first play for the Roma of our land.¹⁰² However, the play was never published, and it is unknown whether it was ever completed.

In 1939, the publishing house of Atis Freināts released Juris Leimanis' book Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos (Gypsies in Latvia's Forests, Homes, and Markets). The book consists of several sketches about horse trading at markets, the Roma church—a sauna made of branches and fabrics—weddings, funerals, fairy tales, rented winter homes in cities. The sketches include Latvian Roma folk songs, fairy tales, beliefs, legends, and curses collected by Jānis Leimanis.

The war interrupted J. Leimanis' studies. After the war, he enrolled in the Liepāja Maritime School and, upon graduation, moved with his family to Ventspils, where he started working on a ship. In the 1960s, wishing to cultivate Roma national traditions, J. Leimanis founded a Roma ensemble in Ventspils, which soon became famous beyond Latvia's borders. During the Soviet era, he wrote another book about Roma life, traditions, and history, but it mysteriously “disappeared” in the publishing house. In 1998, his book Čigāni (Gypsies) was republished.¹⁰³

Juris' father, Jānis Leimanis, began his cultural work by translating religious texts into the Roma language. At the initiative of the internal mission inspector, Pastor Detlavs, J. Leimanis translated the catechism, prayers, and hymns into the Roma language, which were published by the Evangelical Lutheran Church's internal mission in 1936. In Riga, at the St. Paul's Parish House, a solemn event took place where Pastor Kundziņš, in the presence of the Church's senior council secretary Briedis and many guests, presented the first catechism in their language to the Roma. The Roma sang hymns and their folk songs.¹⁰⁴

In 1937, the active Roma leader J. Leimanis traveled across all regions of Latvia, organizing Roma meetings. At these meetings, Leimanis urged his fellow Roma to fulfill their duties to the state more conscientiously and not to evade military service. Enlisting in military

service would benefit the Roma themselves, as they would become more resilient there. He argued that Roma had no reason to avoid fulfilling their duties since Latvia's laws were the same for everyone, but Roma did not take advantage of their rights. There were about 6,000 Roma living in Latvia at the time. Leimanis sent out survey forms asking each Roma person what they wanted to do in the future to build a better life. The majority expressed a desire to work the land, pointing out that this would provide them with a place to settle, a livelihood, and the opportunity to raise the younger generation in a different spirit. To achieve this goal, the Roma submitted petitions to the relevant authorities requesting land leases in Riga and other nearby cities. J. Leimanis' meetings were well attended by Roma everywhere.¹⁰⁵

On July 31, 1937, J. Leimanis held a Roma gathering in Valkā, attended by several Roma from Estonia. Leimanis gave his people numerous instructions, urging them to be honest workers and strive for education. The Roma listened to his heartfelt speech with great interest. He also held a Roma gathering in Valmiera and later traveled to Alūksne and other cities. Leimanis distributed the Gospel translated into the Roma language.¹⁰⁶

On August 2, in Alūksne, J. Leimanis invited his fellow Roma to a gathering at Kanceles Hill. In his speech, he emphasized that Roma must learn to work in any available job, be honest, and become citizens equal to others.¹⁰⁷

From the spring of 1939, Leimanis expanded his activities in Ventspils as part of Methodist Bishop Church evangelization efforts for the Roma. Many Roma attended these events, quickly learning spiritual songs and other performances in their language, which enriched the services.¹⁰⁸

Leimanis was no longer satisfied with theoretical discussions; he took practical steps to help Roma interested in agriculture obtain leased or owned land. In the autumn of 1939, while in Ventspils, he proposed allocating land to Roma willing to cultivate it. His request was sent to the district surveyor with instructions to consider Roma land allocations

when dividing Kamārce meadows into small farms. To provide Roma with stable employment, Leimanis planned to organize Roma work groups for construction and agriculture through the labor central office. Roma, particularly those who had participated in Latvia's independence struggles and demonstrated skill and dedication in farm work, would be given the opportunity to acquire their own land. In early November, Leimanis arrived in Ventspils to organize the first Roma work groups. After preparing for their establishment, he moved on to Kuldīga.¹⁰⁹

A newspaper article mentioned that in early November 1939, Leimanis arrived in Ventspils after a horrific crime in Zaķi village, where an elderly couple, Jānis Rozenbahs and his wife Orte, were murdered in a robbery committed by a Roma named Jānis Paučis. Leimanis held evangelization meetings at the Methodist Bishop Church, reaffirming the Gospel of Christ to his people.

Regarding the situation, Leimanis stated: *"I have visited many Roma families in Ventspils and found them in a pitiful state, both materially and spiritually. I also visited the family of the man involved in the Rozenbah murders. I give them all good advice on avoiding bad company and living an honest life. Now, all Ventspils Roma suffer because of Jānis Paučis' crime. My request is—do not blame everyone for one man's wrongdoing. There are about 75 Roma families in Ventspils district, according to my information. I intend to help these Roma obtain land and engage in work. In Riga, near Šķirotava station, the city has leased about 100 plots of land to Roma, and there is no shortage of people willing to cultivate it."*¹¹⁰

By the spring of 1940, thanks to Leimanis' efforts to encourage serious employment, around 500 Roma were working in the forests of Kurzeme, near Kuldīga, Talsi, and Ventspils. By spring, he aimed to engage most of the previously nomadic Roma in farm work. Observations showed that Roma employed on farms generally fulfilled their duties well. The highest concentration of Roma workers was in the Kuldīga and Ventspils districts, but similar employment could be expanded elsewhere. Authorities estimated that around 9,000 Roma lived in Latvia, with only a small percentage engaged in productive labor.¹¹¹

By the beginning of the 1940 spring work season, J. Leimanis intended to involve the majority of his wandering compatriots in agricultural labor. In Riga and other large cities, Roma worked in sawmills, small industrial enterprises, or survived through trade. In rural areas, only those with their own property worked, and very few were employed as farm laborers. In recent years, however, the situation had slightly improved, and the number of working Roma had increased to several hundred.

J. Leimanis had planned to travel to rural areas in the near future to collaborate with local municipalities and agricultural associations to find jobs for all Roma willing to work. In Riga, he had organized a group of Roma laborers who prepared and transported firewood from forests using their own horses.¹¹²

After the beginning of the Soviet occupation, Roma illiteracy and poverty were increasingly acknowledged. The newspaper Cīņa, published in August 1940, noted that there were many Roma in Latvia—around 6,000. All of them were poor. Only 20 Roma owned real estate in cities or rural areas. The illiteracy rate among the Roma was very high—around 90%. Although Roma families were large, with an average of five children each, only about one in twenty attended school.

Jānis Leimanis was accused of profiting at the expense of his impoverished compatriots. He had founded the society Čigānu draugs ("Friend of the Roma"). To avoid competition, only illiterate Roma were admitted as members. The society primarily served Leimanis himself and did not gain popularity among the Roma. When a 67-hectare plot of land near Ventspils was allocated for the society's needs, Leimanis soon moved there and attempted to have the land transferred to his name. In Riga, he rented a 6-hectare plot of land from the city. He promised to sell half of it for 100 lats to a poor Roma man, a father of nine children. However, Leimanis had no legal right to sell rented land, a fact that became clear when the buyer demanded the land be officially transferred to his name. Leimanis refused to return the 100 lats, claiming that the man had already "lived off" his land for that amount. If he wanted the money back, he would have to go to court. The central press outlet of Soviet

Latvia, Cīņa, claimed: “All the allowances granted for the needs of the Roma, Leimanis, as a glorifier of the May Night era [i.e., Kārlis Ulmanis’ authoritarian rule], had used for his own purposes and lived the life of a wealthy lord...”¹¹³

A Roma named Jānis Rudevīts, who had been doing physical labor for 20 years—six of them at the Riga port—told a Cīņa correspondent: *“The Roma do not stand behind Leimanis. All Roma look forward to the future with joy, convinced that they will achieve a better life. Until now, our people were a burden to others. Going forward, we want to live in a way that no one has to point fingers at us.”*

*A large portion of the Roma did not have stable jobs. Now, we want to place all Roma in permanent jobs in cities or rural areas. We are organizing a Roma club. We have already secured premises. We hope to soon receive books in the Roma language from the Soviet Union. In the club, we will engage in cultural work. There will be a lot of work, but the Roma want to keep up with the rest of the citizens of Soviet Latvia.”*¹¹⁴

J. Leimanis continued organizing Roma meetings and labor groups during the German occupation with the permission of the authorities. In July 1942, the Roma community leader J. Leimanis, with the approval of the General Commissar, began organizing Roma labor groups throughout the General District, calling Roma assemblies. Meetings were held in Nāriņciems, the next day in Talsi and Spāre, and the following Sunday in Sabile.¹¹⁵

Later, in September 1942, J. Leimanis not only urged his compatriots to engage in productive work and lead respectable lives at these Roma meetings, but he also collected monetary donations for the German army. The Roma donated more than 500 Reichsmarks to the front-line soldiers.¹¹⁶ No further information about Jānis Leimanis has been found.

Merchant Andrejs Paučs

One of the most well-known Latvian Roma in the 1930s was the wealthy merchant Andrejs Paučs (also Pauče, Paučis), known as Fraiķis. On December 11, 1934, the Jelgava Regional Court registered the

at the mourning house for the Roma who had grown tired after the extensive feast, while the other orchestra greeted the mourners at the cemetery with funeral music. In the evening, crowds of people gathered at the mourning house, celebrating in a manner reminiscent of a countryside ball. According to an old Roma tradition, the funeral feast lasted several days.¹¹⁹

Opera Singer Lidija Blūmentāle

Lidija Blūmentāle, born Alksne, was an opera soloist (soprano) born in Riga in 1903 but raised and educated in Liepāja. In 1922, she entered the Liepāja Conservatory, though due to family circumstances, her studies were interrupted several times. From her school years, she devoted herself to music, despite her father’s doubts about whether she could earn a living solely through singing. When her father encouraged her to study foreign languages and commercial sciences, Lidija did not object but continued diligently training her voice and learning repertoire—songs and arias from operettas and operas. In 1928, she first performed in the production *A Waltz Dream* at the Liepāja Opera, even before completing her conservatory studies.

L. Blūmentāle spent five years on the stage of the Liepāja Opera (1928–1933), initially only in operettas, beginning with O. Strauss’s *A Waltz Dream*. She won the hearts of all Liepāja residents with her roles in the popular operettas of composers P. Abraham and I. Kálmán, which remained in theaters for years in both Riga and Liepāja: *Silva*, *Countess Maritza*, *Spring Love*, *The Flower of Hawaii*, *Ball at the Savoy*, *The Bajadere*, and others. In Liepāja, she also landed her first opera roles—*Micaëla* in *Carmen*, the title roles in *La Traviata* and *Madama Butterfly*.

After guest performances at the National Opera in 1933, L. Blūmentāle was engaged there and spent the next ten years as a soloist at the National Opera in Riga, except for one year when the Cultural Fund financed her studies in Paris. During these years, she refined her musical and stage abilities. Jānis Kalniņš assigned her the title role in

his opera *Lolitas brīnumputns* (*Lolita's Wonderbird*, 1934), and two years later – the role of Ophelia in *Hamlet*. Mariss Vētra later wrote in his book *Mans baltais nams* (*My White House*, 1954): “Blūmentāle’s Ophelia was tender and deeply moving in her madness.” There were also other roles that remained memorable: E. Eisler’s *The Golden Mistress*, W. Wolf-Ferrari’s *The Cunning Beauty*, Lehár’s *The Count of Luxembourg*, and Dostal’s *Clivia*.¹²⁰

In an interview in 1934, the singer stated that she wished to dedicate her entire life to art. Asked about love, she replied firmly: “I have only one great love—art. Everything else is secondary. In art, I can quench all my longings and my highest spiritual thirst. It never deceives me. I have set aside everything that could hinder me on stage. I give my all to art—family life, comforts. I do not know what I would do if the stage ever betrayed me...”

The feeling of happiness and satisfaction was foreign to the artist, and in its place was a constant drive to achieve new successes in art, without thinking about rest. “I do not feel happiness at all,” she replied. “It is a tormenting feeling that I am never satisfied. I feel that this is still not everything. I always strive forward, upward.”

“Of course, I would like to rest,” she candidly admitted. “I love silence, the sea... I am used to fresh air, but there is still so much work to be done. Without work, there can be no achievements.”¹²¹

L. Blūmentāle often performed in guest appearances in Latvia and abroad. Thus, in April 1935, the Cēsis City Music School organized an evening of melodies and operettas with the participation of Lidiya Blūmentāle and Mariss Vētra.

The first part of the evening’s program, aside from composers Tchaikovsky, Pérez-Freire, and Tosti, was dedicated to Latvian authors: E. Dārziņš, A. Kalniņš, A. Jurjāns, J. Mediņš, and L. Garūta. The second part of the program consisted mostly of operetta melodies, primarily from Kálmán’s *Countess Maritza* and *Silva*.¹²²

The last recorded news of the outstanding soprano L. Blūmentāle’s concert in Latvia dates to January 1944, when she performed at the

university hall, choosing songs composed by H. Berino and J. Ķepītis. These left a great impression on the audience. The artist also sang arias from operas by Donizetti, Thomas, Massenet, and Gounod, accompanied by piano.¹²³

In the autumn of 1944, L. Blūmentāle went into exile in Germany. After the war, she performed concerts in Latvian refugee camps. In May 1946, opera singers L. Blūmentāle and Teodors Brilts, accompanied by pianist Rita Schaefer, gave a concert in a refugee camp. L. Blūmentāle sang Jānis Mediņš’s popular romances about love and spring, as well as songs by L. Vīneris, J. Reinholds, and F. Ķepītis, imbued with deep emotional warmth. Music critic Edgars Ramats noted: “*L. Blūmentāle brought the greatest joy with her sensitive performance of operetta songs. Here, the singer’s vocal qualities seemed perfectly suited, and her appropriate mimetic play provided a true interpretation of character songs.*”¹²⁴

After her years in the German camps, the artist spent 50 years in the United States, in New York, where she eventually managed to put her commercial knowledge to use and became successful and independent.

L. Blūmentāle was found dead in her apartment in New York at the end of 2001. She lived to be 98 years old, and more than 50 years had passed since she had left the stage.¹²⁵

Ballet dancer Karmena Burkēviča

K. Burkēviča was born on March 11, 1913, in Madona. In 1935, she was a ballet dancer at the Latvian National Opera and Ballet, having previously studied ballet at Feodorova’s dance studio. After one performance, the press noted: “*Undeniably good was the gypsy Karmena Burkēviča, she received the greatest acclaim. Good, but without any progress.*”¹²⁶ The audience was fascinated by the ballet dancer’s temperament and expressive dancing.

By 1939, K. Burkēviča had moved to Argentina, from where she seemingly never returned to her homeland. In 1939, the “energetic and gifted compatriot” had established her own ballet troupe, which perfor-

med with great success on the stage of “Avenidas,” the second-largest artistic venue in Buenos Aires, a city of three million inhabitants, after the “Colón” theatre.¹²⁷

In 1943, in Lima, the capital of Peru, former National Opera and Ballet dancer Arturs Piķieris founded his own dance troupe, which included the renowned Riga Opera ballet dancer K. Burkēviča. The troupe performed in Peru for two years.¹²⁸

In June 1949, “*Karmena Burkēviča, the only gypsy of the Riga Ballet, whose oriental image once took the breath away from all the guests of the Kurfürstendamm cafés, who abandoned their terrace tables and rushed into the street to admire her when the Riga ballerina arrived in Berlin with her partner Reinis Jēkabsons,*” had arrived in Rome with her husband, an Argentine banker. After great success in Budapest revues, Burkēviča achieved equally remarkable triumphs in South America.¹²⁹ No information has been found regarding the later years of her life.

Clairvoyant and Photographer Eižens Finks

Eižens Finks was born on June 25, 1885, into the family of a Romani craftsman, Johan Finks, and his wife, a Vidzeme native, Līze Brauna. His birth certificate listed his birthplace as a train traveling between Vilnius and Zhytomyr. From childhood, he exhibited various supernatural abilities. He became aware of his power to predict the future and had visions.

“First of all [...] – I am not God and can also be mistaken; secondly, I do not like to talk much about politics, and thirdly, not everything that comes from my mouth remains unaltered later.”

E. Finks, *Pēdējā Brīdī*, 1932, No. 236

Eižens Finks’ Predictions

Around early 1921, Finks predicted to an employee of the Italian embassy that the then-journalist Benito Mussolini would come to power.

company “Andrejs Paučis” in trade register section “A” (No. 181). Its owner, merchant Andrejs Paučis, was born in Piltene on January 27, 1894, and lived at 12 Tērvetes Street, Jelgava. The business, founded in 1924, dealt in horse trading, traveling from place to place.¹¹⁷

According to Roma oral history, A. Paučs supplied horses for the Latvian army and donated money for the construction of the Freedom Monument. However, no written confirmation of these claims has been found.

In early 1940, Andrejs Paučes’ son Kārlis Pauče met the daughter of a Russian merchant, Ņina Osipova. They developed a close relationship and decided to marry. When Kārlis’ father, the wealthy Roma Andrejs Pauče, found out, he threatened to disinherit his son. The couple planned a secret wedding, but when they attempted to register their marriage in Jelgava, Pauče reported to the police that Ņina Osipova had undergone an abortion. As a result, Osipova was arrested, along with a janitor named Sproģe, accused of performing the procedure.¹¹⁸ The outcome of this case is unknown.

A. Pauče attracted the attention of both local and central press with the grand funeral he organized. In March 1940, an 84-year-old Roma man, Mārtiņš Cīcis, passed away in Jelgava. His son, Andrejs Pauče, a well-known horse trader and property owner, organized a large funeral for his father (in some press articles, for his father-in-law), inviting around 200 Roma. Several calves and pigs were slaughtered for the feast. For a couple of days before the burial, Roma gathered at the mourning house on Tērvete Street 12, feasting at lavishly set tables. Brass bands played continuously. Among the Roma, rumors spread that the wealthy Pauče had invited the Roma king from Poland, Januš Kvik, who had been crowned the previous year. However, the king did not arrive in Jelgava. When the deceased Mārtiņš Cīcis was taken to Baloži Cemetery, many Jelgava residents came to watch the funeral ceremony. The spiritual rites were led by Pastor O. Kraulis. Both at the mourning house and at the cemetery, the Roma attempted to outshout the pastor with exclamations and loud sighs.

Two orchestras participated in the funeral. One orchestra played

After this prediction came true, Finks received a photograph of the new head of state with a note of gratitude. He also foretold multiple assassination attempts on Italy's fascist leader, in which Mussolini would survive. Following these attempts, Mussolini sent his thanks and a reward.

Around early 1925, it was rumored that Finks had predicted the death of then-Latvian Minister of Foreign Affairs Zigfrīds Anna Meierovics in a car accident. On August 22 of that year, the minister lost his life when his car overturned on a rural road curve. Finks also predicted a tragic end for Meierovics' wife, who visited him three times. He stated that she would die only after her husband's death, which indeed happened.

In 1932, Finks predicted to the press that race walker Jānis Daliņš would win at the Summer Olympic Games in Los Angeles. Although Daliņš won second place, it was Latvia's first Olympic medal. Regarding decathlete Jānis Dimza, Finks said: "He will achieve much at the Olympics, but in terms of victory, he will stand beside the winner." Dimza did not finish the competition at the Olympic Games, but after eight events, he was in second place.

In 1939, after the outbreak of World War II, Finks stated that he could see, with his spiritual eyes, Russian soldiers in the streets of Berlin.

Finks' prophecy: "You will experience so much more. You will see the world recognize Latvia as a free country again. At first, you will witness this right here in Arkādija. You will walk through the park: there will again be the Latvian flag, people. Those who were exiled and have returned will speak there."

Finks predicted that significant changes for Latvia would occur when the year could be written the same way from both ends. In 1991, Latvia regained its independence; in 2002, it was invited to join the European Union and NATO.

Finks predicted his own death in 1958 a month in advance when lawyer Alksnis offered to take him to a good dentist who would fit him with dentures. Finks said: "That February 6th and 7th seem so dark to me, maybe I won't need those teeth after all..."

Repressions Against the Roma During the Nazi Occupation

According to various studies, the number of Roma who perished in the Nazi genocide in Europe ranges from 500,000 to 2,000,000 people. The Roma themselves refer to the genocide as *Samudaripen* – a general extermination, with the less commonly used term *kali traš* – the black horror.

From the perspective of Nazi racial theory, the Roma were a threat to the purity of the Nordic race. Although the Roma, like the ancestors of the Germans, belonged to the Indo-European language group and originated from the Aryan homeland of India, Nazi scientists attempted to prove that through their wanderings, the Roma had mixed with the lowest races, which, in their view, determined their antisocial behavior, inclination toward parasitism and crime, immoral and idle lifestyle, and vagrancy.

Already during the Weimar Republic, Bavaria enacted the “Law on Combating Gypsies, Vagrants, and Idlers” on July 16, 1926, which became a model for laws in other German states. From 1935 to 1938, the police forcibly placed Roma in special guarded camps. Since March 1936, the Nuremberg racial purity laws applied to the Roma just as they did to the Jews. According to these laws, a Roma person was prohibited from marrying or engaging in intimate relations with a German. The Roma were not allowed to participate in elections, and their citizenship of the German Reich was revoked.

On December 8, 1938, SS Reichsführer Heinrich Himmler issued a circular titled “On the Prevention of the Gypsy Threat,” which outlined the program for the neutralization of the Roma. It began with the forced sterilization of Roma women. Following Himmler’s order on April 27, 1940, the deportation of Roma to labor and concentration camps in Poland began. A large Roma ghetto was established in Łódź, whose inhabitants were exterminated in 1943 at the Chełmno extermination camp. From December 1942, half-Roma individuals in Germany (those with one Roma parent) were equated with full-blooded Roma and, together with Roma from other Western European countries, were sent to the Auschwitz death camp, where almost all were exterminated, except for Sinti Roma, whom the Nazis considered to be more civilized.

After the German invasion of the USSR, special units of the German Security Service (SD) and police (*Einsatzgruppen*) exterminated both nomadic and settled Roma along their path. During World War II, approximately 90% of the Roma population in Croatia, around 70% in Poland, and about 50% in the German-occupied territories of the USSR were exterminated.¹³⁰

The oldest discovered document concerning the Roma issue in Ostland, signed by an illegible German official (presumably the Ostland State Commissioner), is the “Comprehensive Report on the Situation in Ostland – Latvia, September 1941.” It states that in Latvia, some Roma were settled while others were nomadic. The latter, as a factor of concern for public security, were to be placed in a single concentration camp.¹³¹

In a 1946 trial, SS Obergruppenführer and General of Police in Ostland Friedrich Jeckeln testified: “Gestapo and SD chief Ernst Kaltenbrunner ordered all SD and Gestapo agencies both in the territory of Germany and in all occupied lands to deny Roma the freedom of movement, capture them, and exterminate them.”¹³² It is possible that this was a verbal order since written directives do not explicitly mention the extermination of nomadic Roma, and this order may have been connected to the large-scale Roma extermination actions of 1942.

The first Roma execution documented by the USSR Extraordinary State Commission took place in August 1941 in the Svētupes forest of Baltinava Parish, Jaunlatgale County, where 10 Roma families—43 people in total—were shot along with 23 Jewish families, totaling 105 people.¹³³

During the German occupation, Latvian press agitation against the Roma was not as pronounced as against the Jews, but it did exist. The propaganda employed rhetoric that was also used against Jews: that the Roma were immoral parasites and criminals who did not want to work honest jobs. The newspaper *Tukuma Ziņas*, in its issue of October 21, 1941, following the first major Jewish extermination actions and Roma killings, wrote: “*The Gypsies have always wandered along the roads*

The extermination of Jews and Roma in Rēzekne and Ludza Counties was carried out by the Maltā precinct police unit under the command of Haralds Puntulis and the Rēzekne precinct police unit led by Boļeslavs Maikovskis. These police units were under the authority of the chief of Rēzekne County police, Alberts Eihels. The police units consisted only of local Latvians, Poles, and Russians—there were no Germans among them. The Maltā unit, which was known among the population as the “death battalion,” was particularly notorious for its involvement in massacres. In August 1941, they shot 381 Jews in Rēzekne County, exterminated all the Jews of Maltā Parish in September, and on January 4, 1942, executed 30 men from the village of Audriņi in Rēzekne’s marketplace before proceeding to exterminate all Roma in Ludza, as the Ludza police had refused to do so.¹³⁹

On January 4, 1942, Roma from Viļāni were shot between the Old Believers’ and Brotherhood cemeteries in Rēzekne; in Varakļāni, the Roma were exterminated on-site in January.¹⁴⁰

During a 1965 trial against former Rēzekne police officers, the prosecutor asked the accused Judovs: “What can you say about the extermination of Roma citizens in Rēzekne?”

Judovs: “There were 40 or 50 Roma in prison. When the cells were needed for the arrested residents of Audriņi, the Roma were ordered to break ice in the prison yard. They were promised that after work they would be released. They did not know that they were clearing their own path to death. As soon as they finished, they were all taken away and shot. The freed cells were then used for the Audriņi prisoners.”

Regarding the extermination of Roma in Rēzekne County, surviving Roma Aleksandrs Petrovičs testified in court in 1965: “The Roma were rounded up and driven into a house that had previously belonged to a Jewish family. An order was given not to let them leave the house. My mother, brother, and sister were among those imprisoned. The executioners also surrounded our home and the houses of other Roma, looting our possessions and taking our cows and horses. One policeman struck my elderly father with a revolver.”

Prosecutor: “How many Roma in total perished in Rēzekne?”

Petrovičs: “I do not know the exact number. In my family, all my brothers and sisters were killed.”

Prosecutor: “Did anyone survive from the Roma who were confined in the special Roma ghetto?”

Petrovičs: “I was the only one who survived.”¹⁴¹

According to A. Petrovičs’ account, more than 100 local Roma lived in the city: the Petrovičs, Tumaševičs, Levickis, Sarbusis, and others. In 1941, those Roma who had no homes were gathered into a house on Ludzas Street. On the first Sunday of January 1942, in the evening after the execution of the men from Audriņi village, the Roma who had property and a permanent residence were also gathered into the house on Ludzas Street, taken to prison the next day, and from there transported to the Ančupāni forest and shot—around 200 people.

Additionally, in Rēzekne, 20 Roma from Malta parish, six from Andrupene parish, and 70 from Viļāni parish were executed.

In April 1942, the SS and Latvian police leadership indicated that only nomadic Roma should be arrested; however, all the Roma in the Rēzekne district had already been exterminated by January.¹⁴²

In May 1942, all the Roma from Bauska—approximately 250 adults, children, and elderly—were gathered at the Skaistkalne Jaunmēmele manor, and after 5 or 6 days, they were taken to the forest in Jaunsaules parish and shot. This mass murder was carried out by the Bauska district police officers.¹⁴³

By order of the commissioner of the Zemgale region, Mēdems, on May 27 and 28, 1942, 280 Roma from Jelgava were arrested and shot 13 km from Jelgava, in the Ērmiķu forest. The shooters were the police officers from the Bauska district, who had already previously exterminated the Roma from Bauska. Before being executed, the Roma from Jelgava were gathered in the Sērmuiža camp. The camp guard, Soboļevskis, recalled that even in 1943, Roma were still in the camp and were executed.¹⁴⁴

On December 24, 1941, the head of the Valmiera district issued an

order to three police districts to collect information on how many Roma lived permanently and how many were nomadic. Outside Valmiera city, there were a total of 65 Roma in the district.¹⁴⁵

In the criminal case against former police officer Jānis Šteinbergs, he testified that he had been a guard at the Valmiera concentration camp and had participated in the execution of 45 Roma. This took place in the winter of 1942.¹⁴⁶

Not all Roma in the Valmiera district were exterminated, as evidenced by the fact that in November 1943, the price supervisor of the Ainaži district, Kārklīšs, arrested the Roma Markins Mitrovskis in the Pāle parish Skujciems, who had escaped from prison multiple times.¹⁴⁷ In June 1944, it was discovered that the previous autumn, Markins Mitrovskis, who had escaped from Valmiera prison, had been hiding for a long time in Pāle parish, Skujas, with his wife. The landlord of the house, Jūlijs Tulveitis, his wife Alma, and their daughter Marta were aware that the Roma man had escaped from prison, as Mitrovskis helped with agricultural work. When the escaped Roma was arrested, the landlord and his family were put on trial for harboring him. Jānis and Alma Tulveitis were given relatively light sentences—one month in prison each, which was converted into a fine of 100 Reichsmarks, while Marta Tulveitis was sentenced to two weeks in prison, converted into a fine of 50 Reichsmarks.¹⁴⁸

About 500 Roma, Jews, and Soviet activists from the Tukums district were gathered in concentration camps at Tille Manor in Milzkalne parish and Vecmokas Manor. Driver A. Stūrmanis testified that in 1942 he transported Roma to be executed near Lake Valgums. Around 1,500 victims were buried there. Another witness, driver J. Alksnis, stated that in June or July 1942, he transported Roma families to Lake Valgums—making a total of 12 trips with 20 people each. Around 200 Roma were executed at night. A third witness, driver E. Dreija, stated that the total number of Roma executed in June was 300 people.¹⁴⁹

In the Talsi district, including the towns of Kandava and Sabile, around 200 Roma were saved. In the summer of 1942, the district chief

Kārlis Krūmiņš asked the German district agricultural leader Asborn not to execute the Roma, as there was a labor shortage for the harvest due to many residents being conscripted into the army. Together, they appealed to the commissioner of the Kurzeme region, Redike, who in turn brought the matter to the Ostland General Commissioner, resulting in the cancellation of the execution of the Roma. A signed testimony from several dozen Roma from Talsi and Ventspils has been preserved, stating that K. Krūmiņš saved their lives.¹⁵⁰

A grave for executed Roma had also been dug near Sabile, and the Roma were already standing by it when the town mayor, Mārtiņš Bērziņš, arrived on a bicycle with an order to postpone the execution.¹⁵¹ In Sabile, near the care center Kalme, where M. Bērziņš worked during World War II at the town council, a memorial plaque has been installed at the initiative of the local Roma community. A monument purchased by the Roma stands on M. Bērziņš' grave.

Mārtiņš Bērziņš, mayor of Sabile, said, *"If you shoot them, then take me as well..."*—thus saving the lives of 300 Roma.

On November 15, 1943, the Ostland State Minister emphasized in a circular to provincial commissioners that all nomadic Roma and their mixed descendants were to be equated with Jews and placed in concentration camps. The selection of Roma was carried out by the commander of the security police and the SS, in coordination with the general commissioner's offices. On December 16 of the same year, the Reich Commissioner of Ostland expressed the NSDAP's racial policy office's evaluation of the Roma. It did not differ from the Nazi stance from the very beginning: Roma were mixed with the dregs of society and primitive peoples, characterized by an antisocial attitude and criminal tendencies. In Ostland, nomadic Roma were to be equated with Jews, while settled Roma were to be treated as state inhabitants.¹⁵²

These orders came far too late, as many Roma in Latvia, including settled ones (presumably in Rēzekne, as well as in Bauska, Jelgava, and Tukums), had already been exterminated in 1941 and 1942. The Roma extermination actions in district towns followed a unified scheme: first,

without working, idling, and getting in the way of hard-working people. They are a worthless nation that has never accomplished anything great but has always lived a parasitic life.

If in the past one could view them as providers of humor and entertainment and often turn a blind eye to their misdeeds and their immoral lifestyle, that is no longer the case now. Now everyone who wants to eat the bread that this fertile land provides must earn it with the sweat of their brow!"

"We have freed ourselves from the Jews. Their lurking, murderous gaze will never again look upon our streets, their filthy, immoral, lowly lives will no longer mix with the clean Aryan everyday life and aspirations of Latvians!

But the Roma must also change if they want to live among us! Small punishments, constant scoldings, and warnings will not help.

Now once again, it was necessary to place the Roma Kristaps Kraučs from Grenči Parish in Tukums prison because he was idling during the peak of the work season, when people in the fields were laboring from dawn till dusk. This same Kraučs also disobeyed the orders and warnings of supervisory authorities.

*Almost all Roma are like Kraučs. Just as Kraučs is now in prison, so too will the new era teach all other Roma to work!"*¹³⁴

In December 1941, in Ciecere Parish, 100 Roma from Liepāja County were shot. This was carried out by policemen from the 1st precinct of Aizpute. A list of those murdered has been preserved, including their addresses, professions, and health conditions.¹³⁵

In Ludza, in August 1941 and in January and February 1942, Roma and Jews were shot, though the exact number is not recorded. A ghetto was established in Ludza, where approximately 1,000 Jews and 200 Roma were confined.¹³⁶ The Ludza Roma were executed by police officers from the Maltā precinct in Rēzekne County, as the Ludza police themselves refused to carry out the executions.¹³⁷

In Kalvene Parish, between 1941 and 1942, 93 residents of Aizpute were exterminated, 90 of whom were Roma families with children.¹³⁸

the Roma were concentrated in guarded buildings or camps, and after a short time, they were executed in nearby forests. The arrests, guarding, and executions were carried out by local police units, which consisted only of local residents, not Germans. District chiefs could prevent the extermination of Roma if they showed personal initiative and guaranteed that the district's Roma were employed and had a permanent residence.

According to eyewitness reports, approximately 8,000 Roma were exterminated in Latvia. Documentary evidence confirms the murder of around 3,000 Roma.

According to the 1935 census data, Roma lived in all 19 districts of Latvia and in the city of Riga. Their total population was 3,839, but in reality, the number of Roma could have reached 12,000, as many were registered in passports as Latvians, Ukrainians, Poles, or Russians. Some had no identity documents at all.

In the Talsi district, and in the districts of Daugavpils, Ventspils, Valka, Madona, Cēsis, Ilūkste, Jēkabpils, and Riga, as well as in the city of Riga, no documentary evidence of the Romani genocide has been found.¹⁵³ In-depth research on the Romani genocide in Latvia continues.

In 1935, there were 3,800 Roma in Latvia, but according to Jewish historian M. Westermanis, nearly half of this number perished in World War II. However, in the post-war years, the Roma population grew rapidly once again.¹⁵⁴

Since the 1959 population data publication already listed more than 4,300 Roma, indicating the growing demographic dynamics of this minority, historians researching genocide victims did not pay special attention to this group. This can partly be explained by the Roma themselves, who, fearing renewed repression, avoided declaring their ethnicity, remained silent about the horrors they experienced during the war, and rarely worked in public workplaces where registration in employee lists was required.

Roma During the Soviet Era

The Soviet authorities treated the Roma favorably but aimed to settle them in permanent residences and integrate them into regular, productive labor. As early as January 1941, in the Limbaži parish, six of the 146 planned farms were allocated to Roma families: Anton Kozlovski in Slaunes, Kate Mitrauska in Vernerī, August Mitrovski in Urbāni, Juris Mitrauski in Kārņi, Fricis Mitrauski in Remškini, and Jegor Kozlovski in Kalna Teteri. The latter declined to manage the assigned farm, but the others seriously considered starting work in the spring.

When asked how he felt about being a new landowner, Anton Kozlovski said: *“Previously, Roma were not given land and were looked down upon if they tried to do honest work. I have already done land labor, working in exchange for rent. I don’t have a horse yet, but I hope to acquire one and cultivate my land. I have enough labor power, as our family consists of nine members.”*

E. Mitrauski, a father of seven, had already ensured that rye was sown on the allocated farm by autumn. He also planned to build a house, placing great hope in the government’s support and his 19-year-old son August. *“I do have a horse, though a weak one,”* said the determined Roma man. *“I lack only a cart and other tools. I have already requested 10 bushels of oats, 3 bushels of wheat, 15 bushels of potatoes, and also pea and clover seeds from the government. I have never worked the land before, but I hope learning won’t be too difficult.”*¹⁵⁵

On October 5, 1956, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR issued a decree, “On the Inclusion of Nomadic Roma in Work.” The decree acknowledged that due to Soviet state efforts, most Roma had transitioned to a settled life and started working. However, a certain portion of the Roma population continued to wander, living as parasites and often committing crimes.

To involve them in socially beneficial work, it was decided to prohibit Roma from nomadism, invite them to settle permanently and start working, and instruct the Council of Ministers of the Union Republics to arrange their resettlement, employment, and fulfillment of cultural and social needs. Additionally, it was determined that adult Roma who

deliberately avoided socially useful work and continued a vagrant lifestyle would, by court decision, be sentenced to up to five years of corrective labor.¹⁵⁶

Roma had already been engaged in seasonal agricultural work, such as harvesting fruits and vegetables. In October 1956, the press reported that the Imants Sudmalis collective farm in the Baldone district had produced a rich potato harvest that year. To gather the crops, collective farmers invited volunteers. Twenty-six Roma families volunteered, were provided with cozy accommodations in the second brigade, and chose a leader from among themselves—Roma named Dāvis, who ensured that work proceeded efficiently.

Within a few days, the volunteers harvested about 140 tons of potatoes, receiving 8% of the yield as payment. The most diligent workers were the families of Augusts Sunītis, who harvested about 38 tons, and Jāzeps Dāvis, who harvested about 34 tons.

The collective farmers were satisfied with the Roma workers. Several Roma, such as Sunītis and others, expressed in conversations with collective farmers a desire to trade their nomadic way of life for a settled one and to become members of the agricultural cooperative.¹⁵⁷

Some Roma, especially in Latgale, became permanent collective farmers with stable residences and employment in the collective farms. Urban Roma engaged in unskilled seasonal work in collective farms, while women collected forest berries and mushrooms in the summers to sell at purchasing stations. With the development of motor transport, the trade of horse dealers became obsolete, leading Roma to shift to speculation with scarce goods. They purchased items in parts of the USSR where they were easily available and then transported them to Latvia, selling them at significantly higher prices.

In 1959, there were 4,301 Roma living in Latvia, and by 1970, their number had increased to 5,427, making up 0.2% of the Latvian SSR population.¹⁵⁸ The majority of Roma already lived in cities: 2,883 in 1959 and 3,864 in 1970.¹⁵⁹

The Soviet era was marked by significant achievements in Roma

cultural life. Shortly after the war, Roma musical and dance ensembles emerged. These attracted the attention of other ethnic groups to Roma culture but also created a romanticized image of a carefree, joyful life in tents and by campfires, ignoring the reality of lack of education, qualifications, and the resulting poverty.

Latvian Roma cultural figures maintained close contacts with Roma writers, theaters, and musical ensembles in the USSR, receiving valuable information and support from experienced Soviet Roma organizations. Shortly after the establishment of the USSR in 1925, the All-Russian Roma Union was founded, aiming to end Roma nomadism, transition them to a settled lifestyle, and raise their cultural level. Roma collective farms, kindergartens, schools, and a Roma technical school were established to train teachers for Roma schools. The union was led by Roma Andrejs Taranovs, a Communist Party member since 1922, who had fought on the fronts of the Civil War in Budyonny's First Cavalry Army. A Roma writing system was created, laying the foundation for Soviet Roma literature.

In 1920, the first issue of the magazine "Romani Zorja" ("Roma Dawn") was published in the Roma language. Later, it was renamed "Nevo Drom" ("New Path"). One of the pioneers of Roma literature was Aleksandrs Germano (1893–1955), who wrote around 150 works. The first issue of "Romani Zorja" featured A. Germano's short story "The Wolf Cub" ("Ruvoro").

In 1929, a collection of essays, "New Life" ("Nevo džiben"), was published in the Roma language by the State Fiction Publishing House.¹⁶⁰

On July 15, 1954, a Roma song and dance ensemble performed at the Cēsis Cultural Center. The ensemble's artistic director was Vasilij Korzhkov, a laureate of the All-Union Variety Competition. The concert featured laureates of Republican and All-Union variety competitions—Iraida Abaurova, Leonid Dukhov, a choir, and a dance group. The program included a performance titled "Evening at the Roma Camp," featuring Roma folk dances, songs, and romances.¹⁶¹

It is possible that this ensemble also performed as a Roma troupe at

the Riga Circus. In 1959, the press reported on the troupe's production "Under the Roma Tents," which featured Indian songs, Spanish dances, and acrobatic elements. A critic wrote: *"What could be the criterion for evaluating this unusual ensemble? It seems the best approach is to look for ethnographic elements rather than professional circus attractions. One must note the fiery dancing of artist Gitana—although not purely national, as it already includes acrobatic tendencies. The youngest dancer in the troupe, J. Moskalyov, with his fiery and choreographically precise performance, would bring honor to any professional dance ensemble. However, other dancers' performances are less valuable. For example, the girls' paired dances show a lack of coordination. The ensemble needs a director's assistance, especially in ensuring that mass scene participants do not passively disengage from the performance. It is unacceptable for some members to curiously observe the audience during their colleagues' performances. An interesting highlight is Roma singer M. Shishkov's rendition of 'Pūt, vējiņi'—although completely devoid of Latvian character, the song captivates with the performer's original, distinctly Roma expression."*¹⁶²

On August 12, 1976, a Roma song and dance ensemble from Russia performed in Riga's Kirov Park (now Vērmanes Garden). The director and ballet master, Vasiliy Korzov, an Honored Stage Artist of the Adjarian ASSR, stated that the ensemble had been active for fifteen years, performing in Moscow, Leningrad, Kyiv, Kharkiv, and many other Soviet cities. Their success had been noted by prominent Soviet variety performers, including Mahmud Esambaev, Batyr Zakirov, as well as Mikhail Tsaryov and Ivan Kozlovsky. The "Kaleidoscope" program included Indian and other international songs and dances, as well as traditional Roma music and dance. Korzov admitted that he had lived in Riga for many years.¹⁶³

In 1963, the Riga Circus presented an attraction titled "Roma." The troupe's artistic director was J. Bresler.¹⁶⁴ In 1969, the circus program featured a Roma revue led by circus veteran J. Bresler, combining an ethnographic storyline with Roma melodies, songs, and dances alongsi-

de traditional circus acts such as juggling and vaulting. Due to audience demand, the Roma troupe's performances were extended until the end of March.¹⁶⁵

On November 27, 1968, a guest performance by Russian Romani artists took place at the Riga Circus—Riga residents saw the revue *Ame Roma* (We, the Roma) for the first time. This Romani troupe had been established almost 30 years earlier. Individual artists had performed in Riga before, but never in such large numbers.

The revue *We, the Roma*, staged by the Romani artists' troupe under the direction of the RSFSR Honored Artist Ivan Kurilov, was a passionate performance filled with songs and dances that vividly showcased the ancient traditions and customs of the Romani people. The production was further enriched by performances from circus artists. It was difficult for anyone to remain indifferent when soloist Mikhail Ivanov performed Romani songs and romances, and the same could be said for the other singers and dancers.¹⁶⁶

In November 1968, the Moscow Romani Theater *Romen*—the world's only professional Romani theater—performed in Riga for the first time.

Romen Theater was founded in 1931 by a group of enthusiastic Roma intelligentsia. The People's Commissar of Education, A. Lunacharsky, actively participated in its establishment. The young collective received great support from professional and talented stage artists, including the People's Stage Artist of the Kazakh SSR, Honored Art Worker of the Ukrainian SSR, Honored Stage Artist of the RSFSR, and director M. Goldblat, who became the theater's first artistic director; USSR People's Artist M. Yanshin; RSFSR Honored Stage Artist P. Saratovsky, who led the theater for many years; Honored Art Worker of the Uzbek SSR A. Tishletsky; RSFSR Honored Stage Artist and composer A. Bugachevsky, who had headed the theater's music department since its foundation; and many others. They trained the older generation of actors in the best traditions of Russian realistic art while carefully preserving national uniqueness

and vivid originality, drawing from the ancient sources of Romani folk art.

Although *Romen* was a dramatic theater, music, songs, and folk dances naturally conveyed the thoughts and emotions of its characters. The theater's actors seamlessly transitioned into dance and song where, in another theater, a monologue might have been used. This created a unique and distinctive artistic style that had been refined over many years. The theater stayed in Riga for 13 days, during which it presented 12 performances from its extensive repertoire, which consisted almost entirely of original works. Most of the plays staged at the theater were written specifically for *Romen* and were not performed anywhere else.¹⁶⁷

Outside of Riga, the only Romani artistic collective in Latvia was established in Ventspils. In the spring of 1959, at a Romani assembly convened by the Ventspils City Committee of the LCP, Secretary A. Kīlis made it clear that the time had come to end nomadic life. He urged the Romani community to take up socially necessary work and strongly recommended that they establish their own amateur artistic group.

Thus, young Roma in Ventspils began preparing their first ensemble production, *Romani Wedding*, at the Workers' Club. To ensure the accuracy of the performance, the director of the Leninist Komsomol Youth Theater, I. Krenbergs, familiarized himself with Romani customs by attending their family celebrations. As a result, a beautiful storyline was created, incorporating ancient Romani traditions, enchanting songs, and fiery dances.

Rehearsals began in March. Initially, only six young women participated, but their numbers soon grew. Eventually, 23 Roma took part in the production, although many more young people attended the rehearsals, hesitant about whether to join the ensemble.

For a people accustomed to a nomadic lifestyle for centuries, the younger generation found it difficult to adapt to discipline or conform to the demands of the stage. Their dances never turned out identical—improvisation was an integral part of both their singing and dancing.

The ensemble's leader, Georgs (Juris) Leimanis, son of Jānis Leima-

nis, had previously studied at the Ventspils Music School. He conducted rehearsals on evenings when the director was occupied with theater performances. He also arranged Romani songs, creating second voices for them. The musical accompaniment for all Romani songs was composed by H. Vicinskis, while L. Gindra became the ensemble's dance instructor.

By November 1959, four well-attended performances of *Romani Wedding* had taken place in Ventspils, Kuldīga, and Pope, with upcoming performances planned in Talsi, Ugāle, and Kandava.¹⁶⁸

Around 1960, the activities of the Ventspils Romani ensemble dwindled, and it disbanded. However, in 1962, posters once again appeared on the city's streets announcing a *Romani Variety Concert*. With the establishment of a new railway workers' club, a Romani variety ensemble found a home there. Rehearsals began, and gradually, the individual numbers of the new variety program took shape.

A correspondent noted that, overall, the new program made a good impression. The various Romani folk dances, which opened a new chapter in the rich folklore of the Romani people, were especially delightful. Particularly striking were the African and Romani dances performed by Vilma Cīče, in which the southern temperament was strongly felt, as well as a dance performed by Ernests Paučs.

Soloists Georgs Leimanis, Leons Gindra, Alīda and Malda Paučs performed several Romani folk songs and songs by various composers with great sensitivity, demonstrating their talent. The concert's musical aspect was successfully handled by a small orchestra led by Vladimir Makajev. The positive impression was further enhanced by the witty humor of the program's host, Jēkabs Ozollapa.¹⁶⁹

Latvian Roma Awakening

The Latvian Romani national awakening began in the same way as for Latvians, only about 180 years later. The strongest unifying element of a people and a prerequisite for the formation of a nation is a written language, in which literary and popular scientific works are created. This is followed by education, engagement in entrepreneurship, and participation in politics. An awakening is not all-encompassing nor does it happen spontaneously—it is prepared by individual enthusiasts and intellectuals. Time must pass before their words, writings, and actions gain the trust of their fellow people.

What Ernests Dinsberģis, Ansis Leitāns, and Krišjānis Barons were to Latvians, Leksa Manuš, whose real name was Aleksandrs Belugins, was to Latvian Roma. In 1977, the publishing house Liesma released Leksa Manuš's children's poetry book *Gribu kumeliņu* (I Want a Foal) in both Romani and Latvian.

Leksa Manuš

Leksa Manuš (Leksa—a Romani abbreviation of Aleksandrs, Manuš—meaning “man” in the Romani language) was the creative pseudonym of Aleksandrs Belugins (1942–1997). The family into which Leksa Manuš was born was multinational. Among his ancestors were Russians, Latvians, Lithuanians, Germans, Prussians, Poles, and Roma, but he felt a special kinship with the latter. He mastered various Romani dialects exceptionally well and dedicated his life to studying Romani culture.

He completed his postgraduate studies at the Institute of Oriental Studies in Moscow. Leksa Manuš was considered a unique linguist. According to his colleagues' estimates, he was proficient in no fewer than 50 languages and knew about ten Romani dialects and variants. In some language groups, Leksa Manuš had developed his own linguistic training system that facilitated accelerated language learning. He engaged in historical, in-depth, and comparative research on the Romani language. Leksa Manuš published his scientific works on the Romani

language, history, folklore, literature, religion, and musical characteristics in numerous Soviet and foreign ethnographic, Romani studies, and other periodicals, often including the original language of his translations. In the 1970s and 1980s, collections of Romani children's poetry by Leksa Manuš were published in Moscow and Riga. In 1980, a collection of Romani poetry from various countries was published in Budapest in both Romani and Hungarian, taking its title from Leksa's poem Čigānu šūpuļdziesma (Gypsy Lullaby), which included ten of his poems. In 1990, the world-famous epic Ramayana was published in India for the first time in both Romani and English, translated by Leksa Manuš.

Leksa Manuš prepared two primers for Romani children in Russian and Latvian Romani dialects. In Riga, a primer illustrated by the talented Romani poet and artist, and Leksa's friend, Kārlis Rudevičs, was published in 1996.

In 1997, Leksa Manuš's final work, *The Great Romani–Latvian–English and Latvian–Romani Dictionary*, was published in Riga. For the first time in history, it provided a detailed description of the grammar of the Latvian Romani dialect. Leksa edited the manuscript of the Latvian–Romani dictionary, on which Jānis Neilands, a Latvian Romani from Ventspils, had worked for many years, while Kārlis Rudevičs supplemented it and prepared it for publication. The legacy of Leksa Manuš includes dozens of his scientific works, unique and original studies in the fields of Romani history and culture, linguistics, and ethnography, as well as hundreds of poems.¹⁷⁰

Rigonds Kleins-Mednis

By 1985, another talented writer of Romani origin, Rigonds Kleins-Mednis, born in 1963, was already noted for writing poetry in Latvian. He excelled particularly in lyrical poetry, often incorporating motifs from Romani folklore. He also composed melodies for songs, such as *Rūķija*, a children's poem by Imants Auziņš. R. Kleins-Mednis

had graduated from the Romen Romani Theater studio in Moscow under the guidance of USSR Honored Stage Artist Vasilis Koržovs. At the 4th eight-year school in Jūrmala, he led a children's variety choir, consulted with Liesma publishing house editors A. Groda and V. Rūja, and was active in the Tukums Literary Association.¹⁷¹

On April 9, 1989, in the Talsi Cultural Center, the first Romani organization of the Awakening era—the Gypsy Association—was established, with R. Kleins-Mednis elected as its chairman.

The Gypsy Association was the only minority organization that categorically refused to establish national schools, a newspaper in the Romani language, or its own symbols. The call to create national schools emphasized the idea of schooling in general, but in Romani perception, a contrast between formal education and living culture had developed over the centuries. History records numerous cases where educated Roma became estranged from their own people—either belittling or mocking them. Ethnographic materials indicate that, for Roma, education was often associated with losing one's mind.

R. Mednis-Kleins used to say, *“I would be happy if I had a šatra (tent),”* emphasizing the need for a stable, secure home and a source of livelihood.

Earlier Romani migrations essentially took place outside historical time, meaning they did not foresee any development over time. Attempts to tie Roma to the land succeeded only partially. For example, when authorities provided Roma with land, necessary equipment, and seeds, the latter were often secretly sold, and the lack of harvest was explained by claiming that nothing would grow on Romani soil. In the 19th century, Russian writer and ethnographer Vladimir Dal asked a Romani man where he lived, to which he replied: *“I have no home; I am not a master.”* *“Where is your homeland, then?”* The Romani man did not understand. *“Your land?”*—*“Here,”* he replied, covering with his palm the spot where he sat. Then, laughing again and drawing a circle around himself with his hand, he added, *“Tot la mine: everything is mine, the whole earth.”*

Journalist I. Leitāne mentioned several cases where Roma culture has influenced other nations' cultures, particularly music, and even preserved cultural traits of other peoples that they themselves had already lost. Composer Franz Liszt acknowledged that the Hungarian Roma had preserved many Hungarian folk music motifs that the Hungarian people themselves had already forgotten. In the 19th century, Russian cultural figures perceived the true Russian spirit of their folk songs in Roma performances. The American jazz king Duke Ellington noted that classical jazz would not have gained such immense popularity and influence without the Roma performer Django Reinhardt. The ancient layer of Spanish musical folklore—*cante jondo* (deep song)—was so shaped by Roma songs that its authorship cannot be attributed to any single nation. During the winter solstice, Latvians go masquerading or “become Roma.” And writer Uldis Bērziņš acknowledged: “They are a real people, a real temperament.” However, this is not a purely complimentary listing. Everywhere the Roma have arrived in their wanderings, they have found a significant connection with the local culture. Completely fluent in the local population's language, the Roma are now the only minority group in Latvia that freely speaks three languages, having absorbed much from both Latvian and Russian—so much so that, based on linguistic research, it is possible to trace their travel routes and trajectory.

By stirring the depths of the human soul, the Roma have prevented the fossilization that threatens any culture, as culture cultivates stability: they are a living reminder that a person truly owns only what does not belong to them, that true life is created in the present, and that the True Home is found on the Journey.¹⁷²

After the establishment of the Latvian Roma Association “*Roma*”, its board began very active organizational work. On June 27, 1989, the Roma living in the Latgale region met in Viļaka. The director of the cultural center had allocated a space where everyone gathered and, through open voting, elected the head of their local chapter. The meeting concluded with a concert by the ensemble “*Ame Roma*”, led by Valērijs Činčekovs.

The tasks of the association were explained by the chairman of the Latvian Roma Association, R. Kleins-Mednis. Thanks to his background in education, he recognized the necessity of pedagogy among his people. Therefore, the main directions of the association focused on the development of education, artistic culture, the preservation, research, and documentation of past cultural heritage. The association also considered it crucial to preserve cemeteries and sites of mass terror victims, to erect plaques and monuments, as well as to establish an ethnic and cultural history museum.

In Talsi, the first truly Roma-style market had already taken place, attracting many people—with singing, dancing, horse trading, and other distinctly Roma activities. It was decided to organize such markets elsewhere as well. In the Viļaka area, a different kind of experiment was planned—to manage 37 hectares of land and breed horses. The Roma have always stood out not only as skilled musicians but also as animal experts, for the Roma are children of nature.

At the time, there were only three national schools for Roma: in Ventspils, Riga, and Talsi. However, keeping up with modern times, R. Kleins-Mednis recognized the lack of education among his contemporaries, as well as the loss of many talents due to this lack of knowledge. In this regard, the goal was to persuade the older generation to send their children to Latvian schools.

In the Roma association, everyone paid a membership fee. Valērijs Činčikovs had started leading a Roma national theater, which was scheduled to have its first performance in Rēzekne in August 1989. Six folklore ensembles had been formed, three of which had already gained popularity. The Roma themselves provided and sewed costumes, crafted violins and guitars.¹⁷³

In an interview with journalist E. Līcītis in 1994, Ventspils' leading Roma activist Jānis Neilands revealed that he was a cobbler by profession but had self-taught himself linguistics and literature. He stated that all Roma are people of Christian faith—either Catholic or Lutheran—but they have a strong belief in the power of God. At the

same time, he noted: the lower a nation's level of development, the more religious it is. He himself believed in nothing but education. In his view, only school and education transform a savage into a human being. His work was literature, and his life's work was a Roma-Latvian dictionary. At the time of the interview, he had already compiled a Roma primer.

The Roma faced bureaucratic ignorance or resistance regarding education: *"We wanted easier admission requirements for Roma in universities, perhaps entry without competition if a Roma child had made it that far in schooling, but nothing came of it. Some way must be found to ensure parental responsibility for sending children to school. The lack of education and poverty—those things go hand in hand. Without schooling, a Roma is forever doomed to poverty, but education is the solid foundation for prosperity. In turbulent times, some Roma managed to be smarter than others—they found ways to earn money. Some in Ventspils bought private houses, a few dozen live in apartments in high-rise buildings like me, but the vast majority live in terrible conditions, in poverty, in horrific Harlem-like places."*

The Roma had a reserved relationship with the Communist Party of the Soviet Union and largely supported Latvia's independence: "You know, very, very few Roma were party members. I was a fool—I looked through rose-colored glasses and joined the Komsomol in 1940. A year later, on the morning of June 14th—it was a beautiful morning, fresh air—I went out in Kandava, where we lived at the time, but in the town, one house was empty, another... It was terrifying—people had been taken away. That was the end of communism for me. Later, at work, I was repeatedly invited to join the CPSU, but I always refused. Now, we voted quite organizedly for Lembergs because he is the first city leader who at least fights for Ventspils, even against the government. Back then, all the Roma voted for Latvia, so that Latvia could exist."

Roma from other countries did not enter Kurzeme: "Wandering Roma groups no longer come to our region. About ten years ago, a tabor from Moldova did come—men, children, women in blue dresses.

*The then elder of the Ventspils Roma, Ignāts, became alarmed, had to seek out the militia, and then managed to turn them back."*¹⁷⁴

On December 27, 1993, the Ventspils municipality signed an agreement with Leksa Manush, acquiring the rights to publish his compiled Roma primer and was prepared to finance its illustration and printing.

Of all Latvian cities, Ventspils had the highest proportion of Roma—approximately two percent of the population. Thanks to this fact and the activism of the brightest Roma minds, in 1986, the first Roma education classes were organized at Ventspils Evening Secondary School. These were the first of their kind in Latvia and throughout the former Soviet Union. The lessons were conducted in Latvian, as there were no teachers or textbooks available in the Roma language. In 1993, four Roma classes operated at the Ventspils Evening Secondary School, with 30 children attending.¹⁷⁵

Kārlis Rudevičs

Kārlis Rudevičs (1939–2002) was a prominent and significant figure in both Latvian culture and the history of the Roma people. He was a poet, artist, writer, linguist, and social activist who dedicated his life to the development of Roma culture, education, and identity.

Born on January 19, 1939, in Vangaži, Kārlis was the tenth child in his family. During World War II, in an effort to escape the Roma genocide, his family moved to Riga. From an early age, he displayed exceptional intellectual abilities and creative talent—at the age of nine, he began writing poetry in Latvian, and at twelve, for his published poems in the newspaper Pionieris, he was awarded a trip to the pioneer camp "Artek" in Crimea.

Despite enduring great hardships—losing his mother at the age of seven and his father at nineteen—Rudevičs continued to educate and develop himself. A self-taught intellectual, he studied literature, art, philosophy, history, and languages, including Sanskrit.

One of his most significant contributions was the promotion and

preservation of Roma culture. On March 26, 1991, in collaboration with the Latvian Writers' Union, he organized a large Roma cultural evening at the Small Guild in Riga, where his paintings were exhibited, and his poetry was recited. This event was a major step in the revival of Roma culture in Latvia and contributed to the founding of the Latvian Roma National Cultural Society.

He was actively involved in Roma education. In 1991, the first Roma evening school and primary class for Roma children were opened in Ventspils. In 1992, together with Leksa Manush, Rudevičs began work on the first Roma primer, which was completed in 1993 and published in 1996. One of his major achievements was the publication of the Latvian-Roma-English Etymological Dictionary and the Latvian-Roma Dictionary in 1997. He was not only the editor but also a co-author, introducing 6,000 new words.

Rudevičs actively participated in cultural events, art exhibitions, and poetry publications. In 1995, his solo exhibition was opened at the Reiterna House, and in 1997, a large exhibition took place at the Ventspils Regional and Art Museum. He took part in the Latvian Wreath festival for Latvia's ethnic minorities and collaborated with the Association of National Cultural Societies.

In literature, Rudevičs collected Roma folklore, translated complex sections of the Bible, including the Book of Revelation, and published numerous books. In 1998, his first poetry collection in Latvian and Roma, *The Gypsy Heart*, was released, along with the children's book *The Gypsy Baron and Bimbars*, based on folk song motifs.¹⁷⁶ In 1999, the Latvian Bible Society published his edited Gospel of Luke in the Roma language, and in 2000, his poetry collection *In the Sun and in the Shade* was published.

He was a member of the World Roma Writers' Union *Romani PEN* and a correspondent for ROM-NEWS, promoting international interest in Latvia's Roma cultural issues. For his contributions to the development of Roma heritage and Latvian culture, Kārlis Rudevičs was awarded the Order of the Three Stars on June 30, 1999.

His creative legacy continues to live on. In 2005, a catalog of his paintings, *"Kārlis Rudevičs. Paintings, Poetry, Thoughts"*, was published, followed by *"Kārlis Rudevich. Gipsy Legacy"* in English in 2022. In 2023, his epic *"Romi and Mahmoud Gadjo"* was published in four languages, reflecting the struggle of Roma ancestors against Persian invaders and their forced departure from India.

Kārlis Rudevičs remains an outstanding symbol of Latvian and Roma culture, whose work and ideas continue to inspire new generations.¹⁷⁶

Normunds Rudevičs

Normunds Rudevičs is the president of the Latvian Romani National Cultural Association and the first Romani representative in the parliaments of world nations, having been elected as a member of the Latvian Parliament (Saeima) in the 7th convocation (1998–2002). At the World Romani Community Congress held in Prague in 2000, he was elected as the High Commissioner of the International Romani Union (IRU). The congress was attended by approximately 600 delegates from 41 countries, representing about 20 million Roma. In Prague, for the first time, a broad Romani representation was established, including a parliament, a cabinet of ministers, and a court.

N. Rudevičs continues to believe that Latvia can make a significant contribution to solving Romani issues globally. He acknowledges that discrimination in Latvia is not as pronounced as in Western European countries. The Latvian Romani community has successfully integrated into society, with 98% of Latvian Roma holding citizenship. Some Romani families who emigrated to the United Kingdom in search of a better life later returned to their homeland.

The main issues facing the Roma in Latvia were related to education and economic conditions. There were proposals to revive traditional trades such as horse breeding and agriculture, as well as to promote educational opportunities for Romani children.¹⁷⁷

Speaking about the uniqueness of Romani culture, N. Rudevičs wro-

te: *“Roma have their own path, and in my opinion, the best approach is to allow them to follow it. How do I understand this? Let the Roma cultivate and develop what has been given to them for centuries—to open people’s souls through song and dance, to work in traditional Romani crafts: breeding horses, running small family businesses such as artisan workshops, smithies, and shops. This way, Roma will feel in their element and integrate into social and economic life. By the way, I am concerned that Roma are singing less and less because they are preoccupied with how to feed their children. If we consider ourselves a civilized society, let us allow each nation to live in accordance with its traditions and mentality.”*¹⁷⁸

The International Situation of the Roma and the Legacy of Genocide

During World War II, the Nazis exterminated approximately 65% of the Romani population. Their gold deposits in German banks were confiscated. The issue of genocide is handled by a special fund in New York. Germany allocated 350 million Deutsche Marks for Holocaust compensation, while the U.S. contributed approximately one billion dollars. Latvian Roma were not included in these programs due to a lack of information about victims from World War II. The Latvian Gypsy National Cultural Association (LČNKB) submitted an official request to the responsible U.S. organization, asking for special application forms so that Roma living in Latvia could complete them and be included in the compensation program. The LČNKB invested a lot of effort, preparing five lawyers to interview applicants and fill out forms that were more than ten pages long, containing numerous specific questions that many Roma would have found nearly impossible to answer on their own. Around 800 compensation applications were submitted from Latvia, of which only 384 were approved. The distribution of compensation for the Roma was taken over by the Latvia–UNDP (United Nations Development Programme) representation, led at the time by

Ilmārs Mežs, which claimed to be competent and authorized to handle it in Latvia. However, it later turned out that instead of distributing the \$2,000 compensation, this organization provided one-time humanitarian aid packages containing food and firewood to the victims. Only a few dozen Roma who refused this aid managed to secure the financial compensation they were entitled to.

Internationally, the main issues faced by Roma communities have been integration in host countries, cultural preservation, and addressing the consequences of genocide (Samudaripen). Despite financial support from international organizations, the living conditions of Roma in many places have not significantly improved. After the collapse of the Soviet Union, many Roma communities in various countries lost their main source of livelihood—trade in scarce goods.¹⁷⁹

In 2006, N. Rudevičs became an official of the largest European Roma organization, the *European Roma Travellers Forum*, and the head of the European Parliament’s Roma Assembly. The organization worked on solving issues related to Roma education, employment, and discrimination.

With N. Rudevičs’ initiative, the first-ever Roma Museum of Art and History was established in Riga in 2005. In 2009, the Central Roma Passport Department was founded in Riga, but the passportization program did not achieve the expected results.

In 2009, the International Romani Union (IRU) and the Latvian Red Cross signed a cooperation agreement to improve the social conditions of the Roma. Two years later, the IRU signed a memorandum of cooperation with the Latvian Ombudsman, encouraging similar collaborations in other countries.

In 2013, a study was conducted in collaboration with historian Ul-dis Lasmanis on the Nazi-led genocide of Roma in Latvia, analyzing 45,000 archival documents. On April 8, 2015, the Latvian University Misiņš Library hosted the first-ever exhibition on the Romani genocide, titled *Romu Samudaripen Latvijā* (The Romani Samudaripen in Latvia).

On August 16, 2015, at the 9th World Romani Congress in Riga,

N. Rudevičs was elected president of the IRU, and in 2022, he was re-elected. During his presidency, several international Roma events have taken place in Riga.

From August 18 to 21, 2016, the first International Roma Seniors Conference was held in Jūrmala, with a focus on the consequences of the genocide experienced by Roma in Europe during World War II. A living archive was initiated at the event to document the testimonies of elderly Roma. During this conference, the IRU Presidium and Cabinet agreed to introduce the international term for the Roma genocide, *Samudaripen* (Mass Killing), into global usage.

In 2017, a session of the IRU parliament took place in Riga, where it was decided to decentralize the governance of the IRU and elevate the status of local non-governmental organizations in each member state to more effectively implement European projects. In 2018, during an IRU cabinet meeting, the possibility of the IRU's participation in the conference dedicated to the millennium of the Roma's migration from India in New Delhi, India, was discussed. In 2019, a meeting was held where the international Roma community agreed on organizing the *"Roma Expo 2020"* exhibition in Moscow. Unfortunately, this initiative by Rudeviča did not materialize due to the COVID-19 pandemic.

In 2022, the 10th IRU congress was held, marking the 50th anniversary of the organization, and the main task of the presidency was set—to bring the Roma closer to their motherland, India. Normunds was re-elected as IRU president.¹⁸⁰

"Many years have passed, much has been accomplished, and much still lies ahead. Integration programs have shifted focus and are now collaboration programs. Roma are still often reluctant to be hired for jobs, but at least a theoretical solution has been proposed. What is needed now are resources and societal involvement. Roma no longer wish to be invisible and unheard. Today, more than ever before, we want to be acknowledged, listened to, and feel a sense of belonging to Latvia!"

Sando Rudevičs

Sando Rudevičs (1964–2012) was a notable Latvian Roma cultural figure, poet, composer, and educator. He was the son of Kārlis Rudevičs, known as the author of the world's first Roma alphabet book.

Sando Rudevičs led the Roma ensemble *"Šerad"* and established a Roma art studio, where he taught singing, history, and culture to Roma children at the Riga State Technical School for many years. He was also the musical director of the ensemble *"Ame Roma"* and the founder of other significant artistic groups.

Rudevičs actively participated in the board of the Latvian Gypsy National Cultural Association and represented Roma culture at public mass events, including Riga's 800th anniversary celebrations, the festival *"United in Diversity"*, and international Roma music festivals.

His life was cut short on April 8, 2012, after a severe illness, at the age of 47. After his passing, a collection of his poems and songs, *"Saules zaķēns"* (*"Sunbeam Bunny"*), was published, compiling his works.

Sando Rudevičs' legacy continues through his students and the Roma community, whom he inspired with his work and passion.

Roksana Rudeviča

Roksana Rudeviča is a prominent representative of the Latvian Roma community, a lawyer, and a cultural activist. In 2019, she obtained a professional master's degree in private law and a legal qualification. Since 2011, she has been the chairperson of the board of the “Roma Cultural Center” association. Roksana's work is dedicated to raising public awareness of Roma artistic heritage, culture, and traditions, including the Roma genocide. She actively promotes the integration of Roma youth and their civic participation in society's development.

She is actively involved in researching Roma history, culture, and social memory in Latvia, organizing various cultural events, and working on education, employment, and social issues. She also actively participates in the Ministry of Culture's Advisory Council for promoting Roma participation, and has worked as a legal assistant and advisor on Roma issues at the Ombudsman's Office of the Republic of Latvia. Since 2015, Roksana Rudeviča has been organizing the International Roma Culture Festival “Roma World” in Riga. In 2023, she became a laureate of the “Woman Leader of the Year Award”, recognizing her significant contributions to the development and integration of the Roma community. On September 25, 2024, the Council of Europe's Committee of Ministers appointed Roksana Rudeviča as an expert on Roma integration issues in the Advisory Committee of the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities.

Ornella Rudeviča

Ornella Rudeviča is a Latvian Roma artist, musician, and activist who promotes the recognition and preservation of Roma culture in Latvia and worldwide through her creative work.

Ornella comes from a distinguished Roma family—her grandfather, Kārlis Rudevičs (1939–2002), was the first Roma artist and poet in the world, while her father, Normunds Rudevičs, is the president of the International Roma Union.

From an early age, Ornella was immersed in the arts, which became her means of expression and communication with society. She aims to inspire the global Roma community by emphasizing its irreplaceable place in human culture. Regarding her creative process, she says: *“In my works, I want to share my world of imagination, my vision, and illusions, which I transfer onto canvas. And more than that—my works represent my people's history, legends, and life, their extraordinary journey through the centuries.”*¹⁸¹

On April 4, 2018, Ornella's first solo exhibition, *“Ornella's Reflection”*, was opened at Riga City Council. On June 1, 2022, at the Modern Digital Art Center “Digital Art House”, she presented her digital solo exhibition *“Art of Gipsy”*, along with an art catalog of the same name. In 2019, Ornella Rudeviča participated in several exhibitions at the Latvian National Cultural Association House and represented Latvia with her artwork on Roma Resistance Day (May 16) at the opening of the *“Emerging Talents”* exhibition, organized by the European Roma Institute for Arts and Culture (ERIAC) in Berlin, Germany.

For her contributions to the promotion of Roma culture and Latvian cultural heritage, Ornella Rudeviča has received recognition from the Ministry of Culture.

10.

Roma in the Restored Republic of Latvia

The restoration of the Republic of Latvia brought both opportunities and challenges for Latvian Roma. On the one hand, it enabled them to establish public organizations, attract funding, promote cultural and sports life, and recognize the growing importance of education. On the other hand, it created economic difficulties, indirect discrimination in the local labor market, and widespread emigration to the United Kingdom and Ireland—especially after the economic crisis that began in 2008 when people had to repay recklessly taken and spent loans. Roma did not shy away from unskilled labor abroad and successfully settled in their new host countries, breaking the stereotype that Gypsies do not want to work.

In 1989, Latvia registered 7,044 Roma, the majority of whom lived in cities. After 1991, traditional Soviet-era income sources for Roma—speculating on scarce goods, selling forest berries, and harvesting collective farm crops—dried up. Roma had to rely solely on their own household production and child benefits.

Roma communities were concentrated in the Abava River Valley (in Sabile and Kandava) as well as in Tukums, Sloka, and other areas. The Old Town of Riga was once a popular settlement location for Roma. However, as restoration work began in the Old Town and residents were relocated to other parts of the city, Roma disappeared from the historic center.

Journalists Dz. Medenis and S. Metuzāls wrote about the Roma in Latvia in 1993: If not for their external features—dark skin and hair—it would be difficult to distinguish long-term Latvian Roma from the general population. They are well-informed about events in the country, their neighboring parish, and society in general. Roma exhibit the same characteristics as Latvians or any other nationality—friendliness, dishonesty, quarrelsomeness, and nobility, among others. The difference is that these traits manifest much more vividly in Roma. If a Roma wants to give a gift, it can be extravagant; if angered, they will not wait for a better moment to express their resentment but will slam their fist on the table immediately. Even Roma themselves believe there are no

fundamental differences between Latvians and Roma—perhaps only in mentality, as Roma are considered more sociable, warm-hearted, and less frugal than Latvians. For unexplained reasons, Roma also tend to have strong musical abilities and a natural talent for languages.

Marriages between Roma and people from other ethnic groups were rare. Occasionally, a Roma man would marry a Latvian woman, but the reverse was extremely uncommon. Roma believe that no wife is better than a Roma woman, as they are considered the most loyal. Traditions played a significant role in this—parents insisted that a wife should be chosen from within the community rather than from outsiders. In Roma families, the father is the head of the household (although children must also respect the mother), while in society, important matters are decided by the oldest and wisest Roma. Disobedience to their decisions was unthinkable, as non-compliance could lead to complete exclusion from the community.

Unemployed Roma worked in private farms tending livestock, traded clothes and precious metals, and some opened cafés and shops. Most of this activity took place at Riga Central Market, where it was difficult to distinguish between local Roma and those who had arrived from Russia. The dialect of Russian Roma was different, so communication with them often had to be in Russian.¹⁸²

In 1996, the Ministry of Justice of the Republic of Latvia appointed a national coordinator for Roma and Sinti affairs (self-designations used by the community). The position was given to Ilmārs Geige, a Livonian and head of the National Affairs Division within the Ministry's Public Affairs Department. The first task undertaken by Geige, following a request from the OSCE's instructions, was to provide information on the situation of the Roma community in Latvia across various aspects by completing a special questionnaire containing dozens of questions.

It was determined that 7,785 Roma lived in Latvia, making up 0.3% of the country's population. Nearly 90% of them were Latvian citizens. Among the ten largest ethnic groups in Latvia, Roma had the highest proportion of young people—almost one in three was under 18. The

largest Roma populations were in Riga (1,200), Ventspils (1,039), Jelgava (929), Talsi District (565), Tukums District (534), and Daugavpils (348). The Liepāja region had only 64 Roma, and Ventspils District had the smallest Roma population, with just 22 people.

In reality, these numbers may have been higher. The head of the Ventspils Roma community, Jānis Neilands, noted that during World War II, many Roma, trying to escape genocide, managed to have their documents changed to register as Latvians. In his view, the actual Roma population in Latvia was twice as high as official statistics indicated.

In 90 out of 100 cases, Roma identified the Romani language as their native tongue. At the same time, nearly all locally born Roma were fluent in Latvian and equally proficient in Russian.

The Latvian National Awakening period created numerous new challenges for Roma, which they had not faced before. According to Ilmārs Geige, the main issue was a lack of intellectual capacity to adapt to new living conditions. This problem was unlikely to disappear soon, as the number of Roma university students was extremely low. Their parents had not been particularly diligent in sending them to even free Soviet-era schools, and now financial difficulties made it even harder. The disappearance of scarce goods markets, the decline of berry picking, and the collapse of collective farm work meant that Roma lost their traditional sources of income. In the modern labor market, where highly skilled workers were in demand, it became difficult for Roma to compete. As a result, many left for Russia and other CIS countries, where their traditional sources of income still existed.¹⁸³

From July 27 to 30, 2006, the Roma youth cultural camp “Puda Rača” was held for the second time in the Talsi district, near the Abava waterfall, close to Sabile. The camp provided an opportunity to gain insight into the unique aspects, traditions, and history of Roma culture. The young participants staged a musical performance, which was presented at the Sabile Wine Festival.¹⁸⁴

In 2002, Dainis Krauklis, a 12th-grade student at Kandava Kārļa Mīlenbaha Secondary School, who later pursued studies at the Jāzeps

Vītols Academy of Music, admitted that after obtaining an education, he no longer felt fully at home among either the Roma or other ethnic groups: *“In the environment where people know me, I feel very good. But sometimes, when I enter a foreign environment... it hurts. I feel rejected, ignored, looked down upon... They say—all Gypsies are swindlers. I used to take it very hard when I was treated unfairly. There are many prejudices against the Roma people. And it’s precisely because they lack education, because at some point on the street they did something wrong... I do not deny that the Roma themselves are partly to blame because, in many ways, they are irresponsible. But on the other hand, I understand these people. They have no other opportunities; no one hires them for work. And what can a Gypsy even offer... The number of Gypsies with higher education can be counted on two hands.”*

“The real Gypsies—actually, what does ‘real’ even mean—Latvian Gypsies themselves no longer consider me a real Gypsy; they say I have assimilated. I don’t even know the true Gypsy language. If I met a Gypsy from Germany, I wouldn’t be able to communicate with him, even though I know five languages: I am fluent in Latvian Romani, which is my native language, as well as Latvian and Russian, I speak German well, and I have a conversational level of English. We speak the language of the environment in which we live. For us, language is not just a means of communication for exchanging information—it is like a song.”¹⁸⁵

The historian Ilga Apine, in her 2007 study *“Čigāni (romi) Latvijā”*, provides an overview of the situation of Roma education, employment, and integration into society in Latvia from 2000 to 2007, as well as the measures taken by the Latvian state and municipalities to address Roma issues.

The data from the 2000 population census served as the basis for a 2003 study on Roma education by the Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies. The data shows that, in 2007, more than 40% of Roma had an education level of no more than four grades. It was estimated that the percentage of Roma with this education level could have been as high as 60%. In contrast, only 7.9% of Roma had a secondary

education. It is also worth noting that illiteracy was present among the Roma, with an estimated 2,500 or more people unable to read or write. Compared to other ethnic groups, it can be concluded that the education level of Roma remained very low across all age groups.

The involvement of Roma children in the education process often did not correspond to their actual age. Frequent school absences, after-school work, and other circumstances hindered the learning process. The impact of special schools or classes for Roma children was ambiguous. It should be noted that Roma classes in Ventspils existed since 1987, in Sabile since 1998, and in Talsi, Tukums, Kuldīga, and Jelgava since 2000. In some municipalities, it was common to create special classes for Roma children, providing free meals and learning materials, in co-operation with Roma organizations such as “Ame Roma” in Ventspils, “Gloss” in Tukums, and also in Sabile and Jelgava. The Roma course at the Riga State Technical School, where students could obtain a secondary education, was helped to be established by the Latvian Gypsy National Culture Association (LČNKB), led by Normunds Rudevičs.¹⁸⁶

In part, the insufficient education level explains the complex material situation of the Roma community, as without formal employment, people could only claim the minimum pension. Unemployment and deprivation led some Roma to engage in drug trafficking. The unfavorable social environment alienated them from the rest of society, reinforcing negative stereotypes about Roma.¹⁸⁷ The number of Roma in official employment is minimal—only 5%. Unemployed individuals are not registered and do not receive unemployment benefits, except for about 10% of actual unemployed people. Roma families primarily lived off social benefits and pensions, as well as informal work.

Following the order of the Prime Minister of Latvia, Aigars Kalvītis, on February 1, 2006, the Secretariat of the Special Task Minister for Social Integration Affairs developed a program for the integration of Latvia’s Roma into society: *“Gypsies (Roma) in Latvia 2007–2009.”*¹⁸⁸

On October 18, 2006, the Cabinet of Ministers approved this program, and it was implemented. The program was developed considering

the requirements of the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities, the goals of the Latvian State Program "Societal Integration in Latvia," as well as recommendations from various other Council of Europe and European Union regulatory acts.

The main objective of the state program was to establish a foundation for the qualitative, effective, and sustainable integration of the Roma community in Latvia. The program outlined actions in three main areas—education, employment, and human rights. Its implementation was only possible with the active participation of the Roma community.

The program emphasized that Roma should be offered opportunities to raise their education levels, including for adults who had not received an education to date. Essentially, the program aimed to implement the inclusive education principle successfully applied in European Union member states. One of the solutions was to include Roma children in the educational process from preschool age, thus avoiding a marginalizing or alienating situation from the rest of society. The need for special adaptation support was highlighted, including from parents and relatives, such as showing interest in the child's academic progress and encouraging family members to attend classes.

The program proposed a model for informing Roma about the labor market situation, with Roma NGOs distributing up-to-date information on the professions and skills in demand in the region or city. Roma NGOs were to cooperate with the Employment Service and other institutions in a permanent format to promote Roma professional training, retraining, or temporary job offers.

Given the Roma community's experience in trade, the program suggested providing support for entrepreneurship, and Roma NGOs were encouraged to take advantage of European Union financial instruments.

While it could be concluded that Latvia had a relatively favorable attitude toward the Roma community in the European context, discrimination remained a significant problem in Latvian society. Survey results showed that 71% of Latvian residents believed that the Roma

community was closed and had integrated less well into Latvian life than Jews, Russians, and Belarusians, and 27% said they would not want to live next door to Roma. Employment was one of the areas where Roma faced the most direct discrimination, as hiring decisions were not based on skill assessments or other professional criteria. In the case of Roma, ethnicity played the largest role.¹⁸⁹

As survey data shows, the majority of people had no direct or firsthand contact with Roma. It is worth noting that 75% of respondents indicated that communication took place at markets or on the street. Prejudices against Roma stemmed from personal experience and the lack of direct interaction. Historically ingrained stereotypes and prejudices were also frequently adopted.

Sociologists emphasize the correlation between close contact with Roma and greater tolerance and willingness to accept them.

Several measures were planned in the program to reduce societal prejudices. One method was public education about Roma history and life in Latvia, their cultural richness and uniqueness. It was believed that creating a positive image would also support the work of Roma associations in implementing various activities. Media workers were to be informed about the Roma community to create a non-offensive narrative. It was also planned to review school textbooks to remove negative stereotypes and prejudices against Roma. Regular qualification upgrades and training were foreseen for police officers and judges. Active cooperation between Roma organizations and organizations of other nationalities was expected to contribute to reducing prejudices.

However, the implementation of the program was interrupted by the economic crisis of 2008–2010. Due to this crisis, many Roma left Latvia in search of work. Singer Dzintars Čiča predicted that within two or three years, all the Roma from his hometown of Sabile would have left, maybe even himself.¹⁹⁰

The successful implementation of the program was interrupted by the economic crisis of 2008–2010. As a result, Roma people emigrated from Latvia in large numbers in search of work. Singer Dzintars Čiča

predicted that in two or three years, all the Roma from his hometown of Sabile would have left, possibly including himself.¹⁹¹

The leader of the Roma community in Sabile, Ēriks Kleins, along with like-minded individuals, planned to establish a Roma museum with a restaurant, accommodations, and other income-generating opportunities. Another idea was to create something akin to a Roma collective farm to raise pigs, sheep, and horses. They only needed to obtain a plot of land from the municipality, but their request was denied. Other planned initiatives were also not supported one by one.

Kleins left for England. His son, teacher Kaspars Arhipovs, tried to carry on the torch of community spirit and hope. However, the garden with the monument to Mārtiņš Bērziņš, the savior of Roma from genocide, proved to be just as unnecessary to the local government as everything else that mattered to the Roma.¹⁹¹

Before moving to the United Kingdom, Ē. Kleins led the Roma association Mēnessgaisma (Moonlight) in Sabile, and in 2023, he remotely managed the social integration association Alternatīvas in Sabile.¹⁹² In 2020, his memoir collection Mēnessgaismas stāsti (Moonlight Stories) was published.

In 2009, Roma claimed that racism in Latvia had reached unprecedented levels—except for very rare cases, having a darker skin tone automatically meant rejection when seeking employment. Even the leader of the Roma national association Nēvo Drom, Anatolijs Berezovskis, remained unemployed despite holding two higher education degrees and extensive experience in public work.

According to rough estimates, by 2009, around 10,000 Roma had emigrated, with an equal number remaining in Latvia, though many planned to follow once they secured the financial means. Of course, not all Roma immediately found work in England, but child benefits there amounted to 84 pounds instead of seven lats, and Roma families tended to have many children. Latvian Roma who left were motivated to obtain British citizenship. In reality, the outflow of Roma was a bad sign—it indicated that people were leaving Latvia altogether.¹⁹³

Since September 19, 2012, the Consultative Council on Roma Integration Policy, established by the Ministry of Culture, has been operating. It includes representatives of active Roma non-governmental organizations and communities, as well as specialists from ministries and agencies. Its goal is to promote the integration of Roma in Latvia, assess its implementation, strengthen cooperation between the Roma community and state institutions, and encourage the personal involvement of the Roma community.

In 2013, the Roma mediator initiative was launched in Latvia by the association “Education Initiative Center.” This initiative had already been in place in European countries. Roma mediators, specially trained individuals from within the Roma community, acted as intermediaries between municipal and state institutions and local Roma, providing information and practical assistance. Mediators work in Riga, Jelgava, Ventspils, Jūrmala, Daugavpils, Balvi, Augšdaugava, and Krāslava counties, and for a short period in Talsi and Valmiera.¹⁹⁴

In 2016, the Ministry of Culture, with support from the European Commission, began developing the Latvian Roma Platform to improve cooperation, communication, experience sharing, and awareness among all parties involved in the Roma integration process. This development was carried out through annual projects that included educational seminars, expert meetings in Latvia’s regions, research, practical workshops, and informational events to raise public awareness of Roma culture, history, and social conditions. Other activities included training for representatives of Roma civil society, support initiatives for Roma mediators, and assistance in Roma participation in the development and implementation of Roma integration policies. The project’s funding was provided 90% by the EU program “Citizens, Equality, Rights and Values” and 10% by national co-financing.¹⁹⁵

Since 1991, the Latvian Roma National Cultural Association has been operating in Riga under the leadership of Normunds Rudevičs. It was founded by the distinguished Latvian Roma cultural figure, painter, and poet Kārlis Rudevičs.¹⁹⁶

Over the years, the association has published numerous books, organized exhibitions, and held international conferences and congresses. Among the association's achievements, the successful compensation payments to Latvian Roma who suffered during the genocide should be noted. In 2001, 588 valid applications were submitted from Latvia, of which 384 applicants each received a compensation payment of 3,500 German marks. In 2010, a payment of 2,556 euros per person was secured for 70 Latvian Roma from the German Federal Ministry of Finance.

Since 2015, the "Roma Cultural Center" association in Riga has been organizing the International Roma Cultural Festival "*Roma World*." This festival has provided an opportunity to engage and inform the wider public about Roma cultural heritage and to showcase its creative expressions, thereby challenging prejudices against Roma, breaking stereotypes through the lens of art and culture, and positioning Latvia as a center of Roma culture in Europe.

The festival has featured many well-known Roma musicians and performers from various countries around the world, including the United States, Austria, Bulgaria, the Czech Republic, France, Estonia, India, Italy, Russia, Latvia, Lithuania, Moldova, the Netherlands, Norway, Romania, Slovenia, Finland, Ukraine, Spain, Hungary, and Sweden.¹⁹⁷

Roma in Latvian Music and Sports

In recent decades, Latvian Roma have primarily developed their traditional musical and athletic talents. Detailed information on Latvian Roma music in the 20th century, particularly folk music performed by non-professional musicians and storytellers, can be found in the monograph “*Īsta čigānu mūzika. Autentiskums un etniskums Latvijas čigānu (romu) mūzikā*” by ethnomusicologist Ieva Tihovska (married name Vīvere), published in 2017.

The most well-known professional Roma music group in Latvia is the folk ensemble Ame Roma. Since 1985, it operated under the Latvian SSR State Philharmonic. Following the Philharmonic’s reorganization in 1990, the ensemble ceased its affiliation and continued independently. It was highly sought after, performing 30 to 40 concerts per month, successfully touring other Soviet republics, appearing on television and radio, and participating in theater performances. The ensemble aimed to present Roma musical traditions in a contemporary form.

Renowned Latvian singer-songwriter and composer Haralds Sīmanis (1951–2022) was born in Cēsis to a mixed Latvian-Roma family—his mother was Latvian, and his father was Roma. It is possible that his Roma heritage contributed to his unique musical style, as he never formally studied music but taught himself to play both the guitar and the organ.

The Riču family gained widespread recognition after participating in the show *Dziedošās ģimenes* (Singing Families), though they had previously performed Roma songs as part of the ensemble *Džeski gloss* (Heart Voice). Their heartfelt and passionate renditions of rhythmic and soulful Roma and world folk music captivated every listener.

Singer Dzintars Čīča, from Sabile, won the hearts of the Latvian public through his participation in the Junior Eurovision Song Contest, concerts with Raimonds Pauls, appearances on TV shows like *Koru kari* (Choir Wars) and *Izklausies redzēts* (Sounds Familiar), as well as multiple victories in Latvia’s Schlager Music Poll. At the beginning of his career, Dzintars’ cousin, Kaspars Antess, sang with the group. He composed his own songs and later pursued a solo career, primarily performing schlager music.

Tomass Kleins, a Roma-origin Latvian guitarist, vocalist, and songwriter from Liepāja, has been a member of several Latvian music groups, including Neptūns and Līvi. He played in Līvi for over 10 years before forming the duo Fomins & Kleins and later embarking on a solo career. From 2006 to 2008, he was part of the band *Cacao* and later continued his career in Aivars Brīze's band *Leģions*.

Edgars Jass is active as a music producer, composer, pianist, and guitarist.

Among the younger generation of Roma musicians, Ventspils-born Agnese Korvstīle stands out. In 2019, she became the first and only young Latvian Roma to study music abroad with the support of the ERASMUS program. In Latvia, she founded the vocal studio *One Heart* and works as a vocal coach.

The most notable Roma achievements in Latvian sports have been in ice hockey, boxing, and other combat sports disciplines. Roma youth are generally raised to be physically active, although few reach the highest levels due to a frequent lack of self-motivation.

Weightlifter and Roma community activist Tahīrs Sīmanis competed in professional sports from 1976 to 1985. He was a USSR Master of Sports, a Latvian SSR champion and record holder, a USSR vice-champion and medalist, a multiple-time Baltic States champion, and the USSR Armed Forces champion.

Mareks Jass is a Latvian ice hockey player who played as a forward. During his career, he spent three seasons with the Russian Super League club CSKA Moscow and also played in Finland's SM-liiga. However, he spent most of his career with various Latvian teams, including Rīga Pārdaugava, HK Liepājas Metalurgs, and HK Rīga 2000. He represented the Latvian national hockey team in the 1999 World Championship. In 2022, Jass was an assistant coach for the Latvian Championship team Rīga Dinamo.

Māris Jass is a Latvian ice hockey defenseman and former national team player. In 2022, he played for the Latvian Championship team *Dinamo Rīga*. During the 2011–2012 season, while playing for Bratislava

Slovan in the Slovak Extraliga, Jass won the Slovak championship title. In the summer of 2015, he joined *Dinamo Rīga* on a trial basis, but the club initially did not sign him. However, after several defensemen left the team in mid-October, Jass signed a one-year contract and played 26 games. In the following seasons, he played in various European leagues. He has represented the Latvian national team in five World Championships.

Koba Jass is a Latvian ice hockey forward. Since 2021, he has played for the Latvian Championship team Rīga *Olimp*. He represented the Latvian national team at the 2014 Winter Olympics as well as in the 2012, 2013, and 2014 World Championships.

Rolands Mikalausks is the founder of the kickboxing club *Golden Glory Latvia*, established on February 23, 2010. He is an international-category referee (MMA, WKN Kickboxing, Pankration). Under his leadership, the club has won the Latvian team championship title 26 times in various combat sports disciplines and has trained champions at the Latvian, Baltic, European, and world levels.

Ruslans Okurļaks is the founder (2019) and head coach of the sports club *Top Ring Latvia*, specializing in *Muay Thai* (Thai boxing). The club has trained 8 Latvian WAKO kickboxing champions, 21 Latvian IFMA *Muay Thai* champions, 13 European IFMA *Muay Thai* champions, 2 world IFMA *Muay Thai* champions, as well as several professional kickboxers and Latvian and European championship winners.¹⁹⁸

Conclusion

Documented evidence of Roma presence in the territory of Latvia dates back to the 18th century. Most Roma families who arrived in Latvia, primarily from the Polish-Lithuanian Commonwealth, settled here for generations, as they were not subjected to repressive measures solely due to their ethnic background. In the mid-to-late 18th century, Latvia did not experience wars, uprisings, or major epidemics. These relatively stable conditions allowed the Roma to continue their traditional occupations, such as horse trading, metalworking, and small-scale craftsmanship.

The policies of the Duchy of Courland and Semigallia and the Russian Empire aimed to encourage Roma settlement. Punishments for vagrancy and mandatory Roma registration in cities led many Roma to settle in fixed locations or limit their nomadic movements to specific regions.

The development of Roma cultural life in Latvia, including musical and theatrical groups, the first Roma publications, and public organizations, began before World War II and continued afterward. The cultural awakening of Latvian Roma started with the emergence of Roma literature and linguistics, led by individual activists such as Leksa Manušs, Kārlis Rudevičs, and Jānis Neilands. This was followed by the establishment of Roma public organizations and educational institutions, also driven by dedicated cultural and social figures. Unlike earlier times, these individuals were not self-taught but had obtained higher education. A small group of cultural figures, activists, and community leaders is characteristic of the early stages of any national awakening. Russian historian and philosopher Nikolai Gumilyov referred to such leaders—who inspire the masses, work selflessly for the good of their people, and, if necessary, sacrifice their freedom and lives—as passionaries. For the majority of Latvian Roma to engage in cultural and social life, time and sustained activist efforts are needed.

Latvian Roma social and cultural activists continue their efforts to implement previously unsupported projects. The European Commission created the special program Roma Strategy 2014–2020, allocating

€26.5 billion to improve Roma living conditions across the EU. Latvia participated in this initiative with its own program. The Latvian Roma National Cultural Association proposed a project to EU structural funds to establish four modern tabors (Roma settlements) in Latvia. These settlements would provide both housing and employment opportunities, as well as essential public services for Roma communities. The vision was to create Roma-inhabited villages where economic activities, such as turkey and poultry farming, fruit and vegetable cultivation, and food processing, would be conducted collectively. Special shock-freezing equipment was selected from Israel. Negotiations were held with several Latvian municipalities, which agreed in principle to allocate land for these settlements. The estimated cost of constructing and equipping a single village was around €40 million. Unfortunately, the proposal was not included in Latvia's official program.

The new EU Roma Strategy for 2021–2027 allocated €88 billion from the EU Social Fund. Under the leadership of Minister of Culture Nauris Puntulis, a special task force was created to develop Latvia's program for improving Roma living conditions. The council included representatives from four additional ministries, the Ombudsman's Office, and Roma non-governmental organizations. The Roma Cultural Center took responsibility for drafting a program covering education, employment, healthcare, cultural heritage preservation, and housing issues, with a total budget of €120 million over seven years. Despite eight months of intensive work, these proposals were ultimately not included in Latvia's national program.

Another ambitious initiative, proposed in 2023, is the establishment of a World Roma Cultural Center in Riga, on Lucavsala Island. The center is envisioned as a complex of buildings, with a memorial dedicated to all Roma who perished during World War II at its heart. The complex would also include a concert hall, conference facilities, a museum, a library, a hotel, a multimedia center, a sports and wellness center, an art gallery, a café, and a restaurant. The project requires approximately €85 million, and the International Roma Union has laun-

ched a global fundraising campaign to secure the necessary funding.

While large-scale projects have yet to be realized, efforts to preserve Roma cultural traditions through musical groups and educational initiatives continue. Despite a lack of public funding and widespread societal interest, the development and growth of Latvian Roma culture persist.

Epilogue

Romanipe in the Modern World

To understand how *Romanipe*, the law of the Roma lineage, can help heal the modern world, it is essential to grasp its foundational structure.

Literature about the Roma has created a certain stereotype: a nomadic people viewed with suspicion. They are never truly part of the community but remain outsiders. They live separately, within their own circles, following their own laws, customs, and even their own justice system. Because Roma history and culture were passed down orally within *Romanipe* rather than written by themselves, while others wrote about them, perceptions differed from reality. The Roma and other nations lived—and in some places still live—in parallel realities. This is one reason why, in many parts of the world, integrating Roma into local societies has not been successful. It is precisely the law of the Roma lineage that has helped this people keep the flame of their identity alive and maintain inner strength through the centuries.

Romanipe is more than a constitution or a set of laws; it is not merely the Latvian concept of life philosophy and traditions as known from folk songs and festival celebrations. It is an entire system that manifests a sense of being special and chosen. It holds the joy a young boy feels when fishing at dawn with his grandfather. It carries the wisdom a boy gains only from his grandfather while forging a horseshoe together. It embodies both tenderness and strength when a grandfather shares stories of his family's past. Just as well, it is the careful hands of a grandmother teaching her granddaughter embroidery, cooking, relationship-building, and card reading. *Romanipe* encompasses knowledge, a code of relationships, and a large portion of folklore, which speaks of justice, family as a value, community, resilience, and survival skills.

Today, as continents drift apart, societies fragment, nations and states rise and fall, and tectonic plates of values no longer hold together, *Romanipe* stands as a guiding star in the darkness. The law of the Roma lineage, which can undoubtedly be considered one of the most conservative worldviews, can serve as a value compass for societies, governance, international organizations, education systems, business relations, justice, and much more. It is no coincidence that *Romanipe*,

unwritten, has helped its followers survive for a thousand years without a homeland or a unified society.

The saying, “Losses on the outside are a test, but losses within are a fatal mistake,” is hardly relevant in today’s society. For Roma, however, it remains a significant life principle around which their worldview is built. This is why Roma do not believe their republic requires land; their territory stretches “through the souls of people.” Failure to adhere to the law results in exclusion. In modern times, a person can survive being excluded from a particular group—either by joining another group or existing alone. In the past, this was not possible, meaning that “losing oneself,” as the saying implies, could also mean losing one’s life.

Romanipen, or the Roma community court, consists of uninvolved elder members of society—authorities who resolve all community disputes. In the Roma community, elders are respected. Unfortunately, this virtue has been partially lost in Western civilization as we know it today.

As we can see, the rest of the world can learn from the Roma not only joy for life, kindness, and openness, as reflected in their songs, dances, literature, and art. It can gain much more—if it so chooses. Certainly, it is understandable that it would not be convenient to take the simple wisdom of a wandering people and place it on the podiums of the UN or UNESCO, bring it before governments, or market it like a commercial product. No politician would be popular for pointing to *Romanipe* and saying, “This is the right choice if we wish to preserve ourselves as a civilization!”—especially in an era where social media grants everyone the power to be an opinion leader with their own voice.

Much like the Tower of Babel, which people built toward the heavens in the hope that God would hear them and recognize their worth, today human voices have merged into one great chaos, which can no longer untangle itself. In circumstances where people, like moths, rush toward a burning object, *Romanipe* is like a song in which humanity, nature, and God intertwine in a harmonious melody, resonating far beyond the treetops, lakes, and oceans—touching both the sensitive strings of ar-

tistic souls and the weathered features of wind-hardened lumberjacks.

It is time to introduce *Romanipe* to the wider world! Therefore, under my leadership, the International Roma Union (IRU) will soon present a special interpretation of *Romanipe*, focusing on its documentation and establishment in our society. Through the contributions of photographers, artists, musicians, poets, storytellers, and creative minds, works will be created to promote the values and strength of *Romanipe*. With the opening of the World Roma Cultural Center, these values will find a physical home and be presented to the world. Thanks to international Roma radio and online resources, they will reach people across the airwaves. Through cross-border funding, *Romanipe* will be introduced in schools and universities, while a strengthened diplomatic network, supported by our motherland India, will ensure that the law of our lineage reaches decision-makers.

The IRU must become an organization that carries *Romanipe*’s values into today’s confused and misguided world! This will be a demanding task that may take decades—one that I hope my family and companions will continue. It will not be an easy task, as the elite who have lost their power will continue to fight. They will not surrender. It is already clear that this will likely be an uneven battle—between those still wealthy proponents of false democracy, various pseudo-freedoms, artificial rather than living intelligence, and those who see a strong family, work ethic, a connection to nature, and God as the foundation.

Respectfully,
PhD Normunds Rudevičs

- 1 Деметер Н. Г. Цыгане // <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/4678842>
- 2 Mānušs L. Par čigānu tautu un tās literatūru // *Literatūra un Māksla*, 14.09.1968.
- 3 Дети ветра. Из Каннауджа в мир - Джемаа Чрайти Май, 2004.
- 4 Mānušs L. Par čigānu tautu un tās literatūru // *Literatūra un Māksla*, 14.09.1968.
- 5 Kenrick D. Historical dictionary of the Gypsies (Romanies) – Lanham – Toronto - Plymouth, 2007, p.p.222 - https://www.gitanos.org/documentos/1.1-KEN-his_HistoricalDictionaryof-theGypsies.pdf
- 6 About Sinti & Roma - <https://romasinti.eu/about/>
- 7 About Sinti & Roma - <https://romasinti.eu/about/>
- 8 Деметер Н. Г. Цыгане // <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/4678842>
- 9 Бессонов Н., Деметер Н. История цыган - новый взгляд - <https://web.archive.org/web/20200131045922/http://gypsy-life.net/history-main.htm>
- 10 Деметер Н. Г. Цыгане // <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/4678842>
- 11 Drungilas J. Roma, the vagabounds of the Grand Duchy of Lithuania // <https://www.delfi.lt/en/history/roma-the-vagabonds-of-the-grand-duchy-of-lithuania-78678627>
- 12 История Мира // <http://tutejszy.ru/grodnenskaya/korelichskij/mir/532-istoriya-mira>
- 13 Цыгане. От рождения до смерти - <https://bibliotekar.ru/2-7-92-cigane/18.htm>
- 14 История, традиции и верования российских цыган // <http://geography.su/news/item/f00/s06/n0000668/index.shtml>
- 15 Liv-, Ehst- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd. 11 – Riga, 1905, S. 2
- 16 Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē – R., 1931., 416. lpp.
- 17 Gadebusch K. Livländische Jahrbücher. 4. Teil – Riga, 1783, S. 219
- 18 Stender G. F. Neue vollständige Lettische Grammatik - Riga, 1753, S. 166
- 19 LVVA, 554.f., 3. apr., 394. lieta, 42. lp.
- 20 LVVA, 554.f., 3. apr., 394. lieta, 111. lp.
- 21 LVVA, 554.f., 3. apr., 395. lieta, 7. lp.
- 22 Hoheisel A. Die Bevölkerung Kurlands im Jahre 1797 // *Zeitschrift für Ostforschung*, 32, 1983, Tabelle I.
- 23 LVVA, 96. f., 1. apr., 3270. lieta, 1. lp.
- 24 LVVA, 96. f., 1. apr., 3270. lieta, 2. lp.
- 25 LVVA, 96. f., 1. apr., 3270. lieta, 3.-4. lp.
- 26 Romi Latvijā – R., 2023., 7. lpp.
- 27 Romi Latvijā – R., 2023., 6. lpp.

- 28 LVVA, 1881.f., 1.apr., 8.lieta, 58. lp.
- 29 LVVA, 1881. f., 1. apr., 8. lieta, 933. lp.
- 30 LVVA, 1881.f., 1.apr., 8. lieta, 415. lp.
- 31 Сементовский А. Этнографический обзор Витебской губернии - Санктпетербург, 1872, стр. 54
- 32 Сементовский А. Этнографический обзор Витебской губернии - Санктпетербург, 1872, стр. 57
- 33 Сементовский А. Этнографический обзор Витебской губернии - Санктпетербург, 1872, стр. 58
- 34 LVVA, 96. f., 1. apr., 144. lieta, 1. lp.
- 35 LVVA, 96. f., 1. apr., 144. lieta, 2. lp.
- 36 LVVA, 96. f., 1. apr., 1010. lieta, 1. lp.
- 37 LVVA, 96. f., 1. apr., 1010. lieta, 3. lp.
- 38 Beschreibung der Provinz Kurland – Mitau, 1805, S. 26
- 39 fon Šlipenbahs U. Gleznaini ceļojumi pa Kurzemi – Aizpute, 2023., 90. lpp.
- 40 Leimanis J. Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos – R., Ata Freināta izdevums, 1939., 67. lpp.
- 41 LVVA, 96. f., 1.apr., 6593. lieta, 1.-3. lp.
- 42 LVVA, 96. f., 1. apr., 1659. f., 1. lp.
- 43 LVVA, 96. f., 1. apr., 1659. f., 2. lp.
- 44 LVVA, 96. f., 1. apr., 1547. lieta, 1. lp.
- 45 LVVA, 96. f., 1. apr., 1547. lieta, 2. lp.
- 46 LVVA, 96. f., 1. apr., 2269. lieta, 1.-2. lp.
- 47 LVVA, 96. f., 1. apr., 2269. lieta, 3. lp.
- 48 LVVA, 96.f., 1.apr., 2269. lieta, 5.-6. lp.
- 49 LVVA, 96. f., 1. apr., 2269. lieta, 8. lp.
- 50 LVVA, 96. f., 1. apr., 3007. lieta, 1.-2. lp.
- 51 LVVA, 96. f., 1. apr., 3007. lieta, 3. lp.
- 52 LVVA, 96. f., 1. apr., 2919. lieta, 3. lp.
- 53 LVVA, 96. f., 1. apr., 2919. lieta, 2. lp.
- 54 LVVA, 96. f., 1. apr., 3148. lieta, 1. lp.
- 55 LVVA, 96. f., 1. apr., 3148. lieta, 3.-4. lp.
- 56 LVVA, 96. f., 1. apr., 3148. lieta, 5.-6. lp.
- 57 LVVA, 96. f., 1. apr., 3148. lieta, 7. lp.

- 58 LVVA, 96. f., 1. apr., 3148. lieta, 8. lp.
59 LVVA, 96. f., 1. apr., 3304. lieta, 1. lp.
60 LVVA, 96. f., 1. apr., 4252. lieta, 2. lp.
61 LVVA, 96. f., 1. apr., 4252. lieta, 4. lp.
62 LVVA, 96. f., 1. apr., 4252. lieta, 12. lp.
63 LVVA, 96. f., 1. apr., 4252. lieta, 13. lp.
64 LVVA, 96. f., 1. apr., 4584. lieta, 1. lp.
65 LVVA, 96. f., 1. apr., 4584. lieta, 3. lp.
66 LVVA, 96. f., 1. apr., 4994. lieta, 1. lp.
67 LVVA, 96. f., 1. apr., 4994. lieta, 3. lp.
68 LVVA, 96. f., 1. apr., 4994. lieta, 6. lp.
69 LVVA, 96. f., 1. apr., 5089. lieta, 1. lp.
70 LVVA, 96. f., 1. apr., 5089. lieta, 2. lp.
71 LVVA, 96. f., 1. apr., 4938. lieta, 1. lp.
72 LVVA, 96. f., 1. apr., 4938. lieta, 3. lp.
73 LVVA, 96. f., 1. apr., 4938. lieta, 5. lp.
74 LVVA, 96. f., 1. apr., 3139. lieta, 1. lp.
75 LVVA, 96. f., 1. apr., 3139. lieta, 3. lp.
76 LVVA, 96. f., 1. apr., 3139. lieta, 4. lp.
77 LVVA, 96. f., 1. apr., 3139. lieta, 2. lp.
78 LVVA, 96. f., 1. apr., 6135. lieta, 1. lp.
79 LVVA, 96. f., 1. apr., 6135. lieta, 2. lp.
80 LVVA, 96. f., 1. apr., 6135. lieta, 3. lp.
81 LVVA, 96. f., 1. apr., 6135. lieta, 14. lp.
82 LVVA, 96. f., 1. apr., 6135. lieta, 28. lp.
83 Bienemann von Bienenstamm H. Neue geographisch-statistische Beschreibung des kaiserlich-russischen Gouvernements Kurland – Mitau und Leipzig, 1841, S. 41
84 Stavenhagen W. S. Album kurländischer Ansichten – Mitau, 1861 // Zabeln, S. 4
85 Leimanis J. Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos – R., Ata Freināta izdevums, 1939., 9. lpp.
86 Leimanis J. Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos – R., Ata Freināta izdevums, 1939., 10. lpp.
87 Leimanis J. Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos – R., Ata Freināta izdevums, 1939., 11. lpp.
88 Leimanis J. Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos – R., Ata Freināta izdevums, 1939., 12. lpp.

- 89 Romi Latvijā – R., 2023., 7. lpp.
90 Zemkopis, 17.08.1911.
91 20. gadsimta Latvijas vēsture. 2003., 2. sēj. - R., 367. lpp.
92 Zariņš J. Cepure ar zelta vārpu // Latvija Amerikā, 23.02.1974.
93 “Čigānu karaļa” sievas bēres // Rīts, 12.06.1935.
94 V. Veldre. Dzīve pie jūras. Ventspilī // Tēvijas Sargs, 20.11.1937.
95 Briedis I. Strādnieku teātrī čigāni saka “Brava čabu!” // Dailes Magazīna, 25.11.1932.
96 Čigānu mūzika Filharmonijas dārzā // Kurzemes Vārds, 09.07.1937.
97 Čigāni vāc naudu no lauciniekiem “laukstrādnieku fondam” // Jaunākās Ziņas, 19.08.1938.
98 Daugavas Vēstnesis, 07.12.1925.
99 Iekšmīsijs darbs pie čigāniem // Svētdienas Rīts, 17.04.1938.
100 No čigānu garamantu krājuma // Padomju Jaunatne, 10.06.1989.
101 Leimanis J. Čigāni Latvijas mežos, mājās un tirgos – R., Ata Freināta izdevums, 1939., 4. lpp.
102 Top luga no čigānu dzīves // Rīts, 20.10.1937.
103 Lagzdiņa I. Poēzija prozā, dzejā, glezniecībā // Brīvā Latvija, 28.01.2008.
104 Pirmais katkisms čigānu valodā // Rīts, 19.02.1936.
105 Latvijas čigāni vēlas apstrādāt zemi // Jaunākās Ziņas, 30.12.1937.
106 Čigānu sapulce // Jaunākās Ziņas, 31.07.1937.
107 Aicina čigānus godīgi dzīvot un strādāt // Brīvā Zeme, 05.08.1937.
108 Čigānu evaņģelizācija Ventspilī // Rīts, 10.03.1939.
109 Ventspilī organizē čigānu darba grupas // Ventas Balss, 03.06.1939.
110 Evaņģelizācijas sapulces Ventpils čigāniem // Ventas Balss, 03.11.1939.
111 300 čigānu strādā meža darbos // Ventas Balss, 05.03.1940.
112 Čigāni sāks strādāt lauku darbos // Rīts, 29.02.1940.
113 Čigāni - brīvās Padomju Latvijas pilsoņi // Cīņa, 13.08.1940.
114 Čigāni - brīvās Padomju Latvijas pilsoņi // Cīņa, 13.08.1940.
115 Čigānu organizēšanās // Talsu Vārds, 23.07.1942.
116 Arī čigāni atbalsta cīņu pret boļševismu // Tukuma Ziņas, 01.09.1942.
117 Valdības Vēstnesis, 17.12.1934.
118 Zemgales Balss, 13.02.1940.
119 Jelgavā gaidīja ierodamies visas pasaules čigānu karali // Jaunākās Ziņas, 30.03.1940.
120 Lidijai Blūmentālei aizejot // Latvija Amerikā, 26.01.2002.

- 121 Balode P. Operdziedones Līdijas Blumentāles lielā mīla // Sievietes Pasaule, 01.06.1934.
- 122 Līdijas Blumentāles un Māra Vētras triumfs Cēsīs // Cēsu Vēstis, 12.04.1935.
- 123 Deutsche Zeitung im Ostland, 29.01.1944.
- 124 Ramats E. Līdijas Blumentāles un Teodora Brīta operešu un dziesmu vakars // Latviešu nometnes laikraksts "Saule", 18.05.1946.
- 125 Līdijai Blūmentālei aizejot // Latvija Amerikā, 26.01.2002.
- 126 Latvijas Kareivis, 02.07.1935.
- 127 Latvija, 01.08.1939.
- 128 Keišs E. Pa pazuduša dejotāja pēdām // Laikmets, 01.01.1962.
- 129 Rīgas Baltā nama valdnieki pasaules vējos // Latviešu Ziņas, 15.06.1949.
- 130 Persecution of Roma (Gypsies) in Prewar Germany, 1933 – 1939 // Holocaust Encyclopedia - <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/persecution-of-roma-gypsies-in-prewar-germany-1933-1939>; Genocide of European Roma (Gypsies), 1939 – 1945 // Holocaust Encyclopedia - <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945>
- 131 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 132.lpp.
- 132 Banka Z., Borisovs M., Dmitrijevs J., Kārklīšs E., Sausnītis K. Tiesas sēdes desmitā diena // Padomju Jaunatne, 22.10.1965.
- 133 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 141. lpp.
- 134 Arī čigāniem jāstrādā! // Tukuma Ziņas, 21.10.1941.
- 135 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 137. lpp.
- 136 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 142. lpp.
- 137 Smirins M., Melers G. Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā – R., 222. lpp.
- 138 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 137. lpp.
- 139 Smirins M., Melers G. Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā – R., 222. lpp.
- 140 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli

- 2009 – 2014 – R., 2015., 143. lpp.
- 141 Banka Z., Borisovs M., Dmitrijevs J., Kārklīšs E., Sausnītis K. Tiesas sēdes desmitā diena // Padomju Jaunatne, 22.10.1965.
- 142 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 143. lpp.
- 143 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 139. lpp.
- 144 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 141.-142. lpp.
- 145 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 146. lpp.
- 146 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 147. lpp.
- 147 Notverts bēgulojošs čigāns // Tālavietis, 25.11.1943.
- 148 Sods par izbēguša čigāna slēpšanu // Tālavietis, 17.06.1944.
- 149 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 138. lpp.
- 150 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 148. lpp.
- 151 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 149. lpp.
- 152 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 133. lpp.
- 153 Rudevičs N. Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945) // Konferenču un semināru materiāli 2009 – 2014 – R., 2015., 131. lpp.
- 154 Trope I. Čigāni Latvijā // Laiks, 27.04.1996.
- 155 Čigāni jauno lauksaimnieku gaitās // Liesma (Valmiera), 22.02.1941.
- 156 Liesma (Valmiera), 09.10.1956.
- 157 Čigāni palīdz novākt ražu // Cīņa, 27.10.1956.
- 158 1970. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR – R., 1974., 109. lpp.
- 159 1970. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR – R., 1974., 110. lpp.
- 160 Mānušs L. Par čigānu tautu un tās literatūru // Literatūra un Māksla, 14.09.1968.
- 161 Čigānu ansambļa viesizrāde // Cēsu Stars, 10.07.1954.

- 162 Sams V. Rīgas cirka divus uzvedumus vērtējot // Rīgas Balss, 08.01.1959.
- 163 Čigānu ansamblis Kirova parkā // Rīgas Balss, 08.11.1976.
- 164 Rīgas Balss, 11.03.1963.
- 165 Sergejevs N. Manēžas ugunis aicina // Komunisma Ceļš, 30.01.1969.
- 166 “Romen” Rīgā // Rīgas Balss, 28.11.1968.
- 167 Rēvija “Ame Roma” // Zvaigzne, 10.05.1968.
- 168 Jurģe E. Pirmais čigānu ansamblis // Cīņa, 17.09.1959.
- 169 Austrums S. Jauna tikšanās ar čigānu ansambli // Padomju Venta, 26.05.1962.
- 170 Romi Latvijā – R., 2023., 22. lpp .
- 171 Komunisma Rīts (Tukums), 11.06.1985.
- 172 Leitāne I. “Lai mēs būtu īsti čigāni” // Padomju Jaunatne, 10.06.1989.
- 173 Sperberga M. Latvijas čigānu biedrība Viļākā // Vaduguns (Balvi), 13.06.1989.
- 174 Lauku Avīze, 22.06.1994.
- 175 Trops J. Čigānu bērniem būs ābece dzimtajā valodā // Diena, 29.12.1993.
- 176 Rozeniece A. Čigāni – sen blakus mums // Latvijas Vēstnesis, 30.09.1998.
- 177 Rudevičs N. Kārlis Rudevičs - <http://www.romucentrs.lv/biografija-1050-rudevica.html>
- 178 Latvijas čigāns – pasaules čigānu ministru presidents // Latvija Amerikā, 02.09.2000.
- 179 Kļaviņš A. Ar dabas bērna gaišajām acīm // Latvijas Vēstnesis, 23.08.2000.
- 180 Kovtuna L. Kā klājas Latvijas čigāniem? // Laiks, 18.02.2006.
- 181 Romi Latvijā – R., 2023., 28., 29., 32. lpp.
- 182 Romi Latvijā – R., 2023., 24.-27. lpp.
- 183 Metuzāls S., Medenis Dz. Čigāni šaizemē // Diena, 24.07.1993.
- 184 Trope I. Čigāni Latvijā // Laiks, 27.04.1996.
- 185 Nometne čigānu jauniešiem // Latvija Amerikā, 08.07.2006..
- 186 Apine I. Čigāni (romi) Latvijā // Mazākumtautības Latvijā – R., 2007., p. 287.
- 187 Apine I. Čigāni (romi) Latvijā // Mazākumtautības Latvijā – R., 2007., p. 288.
- 188 Apine I. Čigāni (romi) Latvijā // Mazākumtautības Latvijā – R., 2007., p. 289.
- 189 Apine I. Čigāni (romi) Latvijā // Mazākumtautības Latvijā – R., 2007., p. 292.
- 190 Apine I. Čigāni (romi) Latvijā // Mazākumtautības Latvijā – R., 2007., p. 292.
- 191 Čigāni pamet Latviju // Latvija Amerikā, 25.07.2009.
- 192 Biedrības «Mēnessgaismā» tēvs Ēriks Kleins par Sabiles romiem tur rūpi arī no tālienes – <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/cilvekstasti/08.04.2023-biedribas-menessgaism-tevs-eriks-kleins-par-sabiles-romiem-tur-rupi-ari-no-talienes.a503467/> (28.04.2023.)

- 193 Čigāni pamet Latviju // Latvija Amerikā, 25.07.2009.
- 194 Romi Latvijā – R., 2023., p. 25.
- 195 <https://www.km.gov.lv/lv/latvijas-romu-platforma>
- 196 Kovtuna L. Kā klājas Latvijas čigāniem? // Laiks, 18.02.2006.
- 197 Romi Latvijā – R., 2023., pp. 30–31.
- 198 Romi Latvijā – R., 2023., pp. 14–17.

Projekta vadītāja Roksana Rudeviča
Izdevuma idejas autors un teksta līdzautors Normunds Rudevičs
Vēsturiskās izpētes autors – vēsturnieks Agris Dzenis

Mākslinieciskā redaktore Ornella Rudeviča
Datordizainere Baiba Stelle
Redaktors Pēteris Jankavs

Angļu valodā tulkojis Arsenijs Poltoraks

Kultūras ministrija

